2.–207.
DET KONGELIGE BIBLIOTEK
DA 1.-2.S 2 8°
1 1 02 0 8 02985 5
+REX
BIBLIOTHECA REGIA HAFNIENSIS

Fra Luthers Vennekreds.

Historiske Tidsbilleder

af

A. Listov.

Kjøbenhavn.
Forlagt af Th. Lind.
1880.

Mitten wir im Leben sind
Mit dem Tod umfangen.
Luther.

BIBLIOTHECA REGIA HAFNIENSIS

Trykt hos J. H. Schultz.

Indhold.

Første Capitel. Højskolen i Wittenberg. Staupitz. Link. Side.

Wittenbergs Opkomst. Byens Udseende. Churfyrst Frederik. Allehelgenskirken. Den nye Højskole. Pollich. Højskolens Betydning. Studenterne. Højskolens Love. Dens Lærere. Ravennas. Scheurl. Schurff. Staupitz før 1520. Staupitz efter 1520. Link som Augustiner. Link i Altenburg. Link i Nürnberg .... 1—29.

Andet Capitel. Højskolen i Erfurt. Spalatin, Reformationens Historieskriver.

Spalatins Barndom. Højskolen i Erfurt. Dens Frisindethed. Poeterne og Humanisterne. Mutian. Spalatin kommer til Churfyrstens Hof. Spalatins Indflydelse hos Churfyrsten. Hans Arbejder. Hans Forhold til Luther. Churfyrst Frederiks sidste Timer. Spalatin i Altenburg. Spalatin og Churfyrst Johan. Spalatin paa Rejser med Churfyrst Johan Frederik. Spalatin paa Rejse med Luther. Hertugerne af Sachsen. Georg. Henrik. Spalatins sidste Arbejder .... 29 - 53.

Side.

Tredie Capitel. Meer om Højskolen i Erfurt. Jonas, Reformatoren i Halle.

Urolighederne i Erfurt. Studenterfejden. Jonas i Wittenberg. Reuchlinfejden. De dunkle Mænds Breve. Jonas bliver Højskolelærer. Jonas i Worms. Klerkestormen i Erfurt. Jonas i Evangeliets Tjeneste. Albrecht af Mainz. Albrecht i Halle. Afguden i Halle. Et Besøg hos Erkebispen. Albrechts Gjæld. Borgerne mod Albrecht. Jonas reformerer i Halle .... 54—79.

Fjerde Capitel. Højskolen i Leipzig. Cruciger og Kirkeforbedringen i Leipzig.

Det kirkelige Liv i Leipzig. Gudelige Skuespil. Crucigers Læreaar. Cruciger i Wittenberg. Cruciger som Stenograph. Han anklages som Vranglærer. Han reformerer i Leipzig. Hans Tilbagekomst til Wittenberg .... 79—92.

Femte Capitel. Kirkeforbedringen i Magdeburg. Amsdorf, Biskop af Naumburg.

Amsdorf i Wittenberg. Kirkelig Bevægelse i Magdeburg. Amsdorf i Magdeburg. Amsdorf, Rettroenhedens Stridsmand. Churfyrst Johan Frederiks Charakteer. Bispedømmet Naumburg bliver ledigt. Churfyrsten vælger Amsdorf til Biskop. Luther vier Amsdorf til Biskop. Amsdorf strider og lider i Embedet .... 92—105.

Sjette Capitel. En Rigsstad. Spengler og Kirkeforbedringen i Nürnberg.

Nürnbergs Betydning. Kunsten i Nürnberg. Vindskibeligheden i Nürnberg. Humanismen. Pirckheimer. Hans Forhold til Luther. Albrecht Dürer. Hans Forhold til Luther og Spengler. Mestersangerne. Hans Sachs. Spengler som

Side.

Luthers Discipel. Fra Rigsdagen i Worms. Rigsregimentet i Nürnberg. Evangeliske Prædikanter. Satiriske Flyveblade. Reformationens Sejr i Nürnberg. Hovedpunkterne i den nye Lære. Skolevæsenets Reform. Spenglers sidste Arbejder.....106—136.

Syvende Capitel. Det tydske Skolevæsen i Middelalderen. Melanchthon, Germaniens Læremester.

Carl den Stores Fortjenester af Skolevæsenet. De lærde Skoler. Almueskoler. De frie Kunster i Middelalderen. Skolevæsenets Forfald. De ældste Universiteter. Stadskoler. Skolen i Schlettstadt. Bacchanter og Schützen. En omvankende Skoledrengs Eventyr. Melanchthon, skildret af Luther. Hans Fødsel og Barndom. Hans Læreaar paa Højskoler. Han optræder som Lærer og Forfatter. Han kaldes til Wittenberg. Hans første Forelæsning. Luthers Lovtaler over Melanchthon. Han optræder mod Eck. Melanchthons Giftermaal. Kostskolen i hans Hjem. Hans Livsopgave. Hans Læremaade. Undervisningen i Latin. Skolekomedier opføres. Kostskolens Ophør. Melanchthon som theologisk Lærer. Hans Troeslære. Hans Vejledning i Trivium. Lærebog i Dialektik. Lærebog i Rhetorik Latinsk Grammatik. Melanchthons første Rejse til Bretten. Mødet med Nausea og Philip af Hessen. Melanchthons Mæglerkald. Erasmus i Strid med Luther. Den frie Villie. Den bundne Villie. Melanchthons Stilling i Striden. Stridens Betydning for ham. Melanchthon om Bondekrigen. Hans Dom om Luthers Giftermaal. Hans Besøg i Nürnberg. Philip af Hessens Reform. Melanchthon beklager Roms Plyndring. Hans første Strid med Troesfæller..137—189.

Side.

Ottende Capitel. Melanchthon paa de tydske Rigsdage.

Melanchthon paa Rigsdagen i Speier. Melanchthon og Zwingli. Melanchthons Stordaad. Den augsburgske Troesbekjendelse. Katholikers Dom om Bekjendelsen. Melanchthons Forhold paa Rigsdagen i Augsburg. Keiserens Fremfærd. De protestantiske Fyrster paa Rigsdagen. Melanchthons Lidelser som Fredsmægler. Philip af Hessens Dobbeltægteskab. Melanchthons Stilling til Luthers Theologi .... 189–218.

Niende Capitel. Rhegius. Reformvenner fra Klerke- og Munkestanden. Bugenhagen.

Humanisten Rhegius. Domherren Heß. Kanniken Brenz. Domprovst Georg af Anhalt. Erkebisp Wied af Køln. Bisskop Frants af Münster. Markgrev Albrecht af Brandenburg. Poul Speratus. Augustinerne. Probst og Heinrich af Zütphen. Sortebroderen Butzer. Patricieren Jakob Sturm. Butzer mægler i Nadverstriden. Cistercienseren Corvinus. Graabroderen Eberlin. Graabroderen Myconius. Hans Drømmesyn i Klosteret. Hans Liv i Gotha. Skolemanden Bugenhagen i Treptow. Præsten Bugenhagen i Wittenberg. Bugenhagen, Nordens Evangelist. Hans Gaver som Kirkeordner. Luthers Psalmer i Folkemunde. Bugenhagen reformerer i Brunsvig. Reformen i Hamburg. Reformen i Lübeck. Reformen i Pommern. Rigskammerrettens Betydning. Bugenhagen rejser til Danmark. Salvings- og Kroningsakten i Frue Kirke. Bugenhagens øvrige Virksomhed i Danmark. Hans Dom om danske Tilstande. Hans Breve til Christian III. og Albrecht. Hans Ligtale over Luther .... 218–260.

Side.

Tiende Capitel. Fra Vennekredsen efter Luthers Død.

Kejser Carls langsomme Udvikling. Hans Herskernatur. Hans Virkekraft. Hans Personlighed. Hans Umaadelighed. Hans Politik som Kejser. Han pønser paa Krig. Luthers Venner i Krigstiden. Jonas og Amsdorf. Melanchthon. Johan Frederik. Bugenhagen. Philip af Hessen. Melanchthons Møde med Jonas. Kejserens kirkelige Rigslov. Modstanden imod den. Brenz. Bucer. Corvinus. Amsdorf. Melanchthons Svaghed. Fra Vennernes sidste Leveaar. Amsdorf. Menius. Cruciger. Jonas. Bugenhagen. Melanchthon... 260—289.

Første Capitel.

Højskolen i Wittenberg. Staupitz. Link.

Martin Luther er den mægtige Personlighed, om hvem baade de store kirkelige og de politiske Begivenheder i Tydskland i det sextende Aarhundredes første Halvdeel samle sig; og fra ham straaler Lys og Varme ud til Folkets Liv i de forskjelligste Retninger. Men Højskolen i Wittenberg er det Arnested, hvorved næsten alle de, der i de efterfølgende Tidsbilleder skulle omtales som Luthers Venner og Tilhængere, for kortere eller længere Tid samles og opildnes til at blive hans Medarbejdere i Kirkeforbedringens Værk.

I Højskolens Stiftelse og i Luthers Kaldelse til den har Staupitz, den Mand, hvem Reformatoren selv kalder sin aandelige Fader, en væsenlig Andeel, og han har saaledes ogsaa Deel i, at Byen Wittenberg baade for Luthers Samtid og for Eftertiden faaer en historisk Navnkundighed, hvori den overstraaler Tydsklands største Rigsstæder. Lad os da nærmere betragte denne Skueplads, hvorpaa mange Personligheder og Begivenheder skulle fremtræde, og begynde med den temmelig ringe og uanseelige Fortid, hvorfra Byen hæver sig op.

I Slutningen af det tolvte Aarhundrede nævnes Wittenberg for første Gang. Landstrækningen omkring

Byen og langs ned ad Elben, hvorved den ligger, beboede i tidligere Aarhundreder en af de hedenske Slavers Stammer, Sorberne, der i deres Træetempler bragte Offre, ogsaa af fangne Fjender, til deres hvide og sorte Afguder. Henrik Fuglefænger (919—936), den første tydske Konge af det sachsiske Huus, plantede St. Michaels Banner paa et nedbrudt Afgudstempel ved Brandenburg, (Brennaborch), men først i det tolvte Aarhundrede, efter langvarige og blodige Stammefejder sejrede Sachserne under Markgrev Albrecht af Brandenburg, med Tilnavnet Bjørnen, over deres Fjender og tvang dem til at underkaste sig eller at udvandre. Til de affolkede Strækninger indkaldtes Nybyggere fra de netop til samme Tid ved Oversvømmelser hærgede Rhinegne og Nederlande. Da opstod Wittenberg som en befæstet Flække og mindede i sit plattydske Navn — ikke, som Mange i Reformationstiden meente, om Livet (vita) eller om Høvdingen Wittekind, men — om de hvide Sandbjerge paa Strækningen langs Elben, hvor ellers Stednavnene ere vendiske.

I det følgende Aarhundrede kaarede Albrecht II som Hertug af Sachsen-Wittenberg Byen til sin Residents. Den fik nu Kjøbstadret, og de tidligere vornede Beboere forvandledes til frie Borgere. De styredes af Raadsherrer, først med en, senere med tre Borgmestre i Spidsen. Retsplejen udøvedes af Landsherrens Foged, men med Hjælp af Bisiddere, der nøje kjendte „Sachsenspiegel,“ Landets gamle Sædvaneret, samlet og optegnet i det trettende Aarhundrede og oftere nævnet og berømmet af Luther.

I Tidernes Løb tiltog Byen i Størrelse, uagtet Fyrsterne af Huset Wettin stadigt toge Residents i Torgau i det femtende Aarhundrede. Den talte dog i Aaret 1513

kun 356 skattepligtige Huse, Størstedelen af Bindingsværk, med klinede Leervægge og Straatage i smalle og krumme Gader. Indbyggernes Tal, der nu beløber sig til henved 13,000, kunde vel neppe dengang anslaaes til det Halve. Nogen Handel paa Elben beforbrede Byens Velstand, og denne var bleven forøget ved fordeelagtige Privilegier, især Toldfrihed, som Landsherrerne efterhaanden havde skjænket Byen til Gjengjæld for de Laan, den i Krigstid ydede dem. Det i Middelalderen udviklede Laugsvæsen sikkrede og begunstigede de temmelig middelmaadige Haandværkere. I Vaabenbrug vare alle Borgerne, paa Grund af de hyppige Fejder og de bøhmiske Kjætteres, Hussiternes jævnlige Strejftog i Omegnen vel øvede.

Til Byens bedste Fornøjelser hørte de Skyttefester, som i Lighed med Riddernes Dystløb ofte, især ved det sextende Aarhundredes Begyndelse bleve afholdte. Ogsaa Skyttegilderne bare Datidens kirkelige Præg. Skytterne dannede allevegne Broderskaber. De havde i Wittenberg stiftet et Alter 1412, og erhvervede vel ogsaa ligesom andensteds rigelig Aflad for Alle, der hørte Messe paa deres Skytsherres, den ved Pileskud dræbte hellige Sebastians Dag. Ved disse Skyttefester udfoldede selv de smaa Byer en storartet Gæstfrihed, og ved dem styrkedes Borgernes Selvfølelse. Den svære Armbrøst, en Staalbue, fæstet til et Skæfte med en Rille for Pilen, hvormed Borgerne forsvarede deres ved nye Volde og Mure befæstede By, var ogsaa det Vaaben, de (i store Steder i Hundredtal) forsamlede Skytter hyppigst brugte for at ramme Maalet, Fuglen paa Stangen, som først senere i Sachsen afløstes af Skiven. Man seer af Wittenbergs Kæmnerregnskaber fra den Tid, at Raadet ved disse Fester bekostede ikke blot Gæstebud, men ogsaa Klæder til Drabanter i Festoptoget;

sandsynligviis da ogsaa lige som andenstehs brogede Dragter til de med Brixer og Bjælder forsynede Narre (Pritschmeister), der spillede en stor og uundværlig Rolle ved den Lejlighed som Udraabere, Skjælmsmestere og mærkeligt nok ogsaa som Ordenspoliti; endvidere Opførelsen og Udsmykningen af Tilskuerpladsene om Skydebanen, endelig ogsaa de udlovede Belønninger, hvoraf den bedste i ældre Tider var en Oxe eller Hest, med udsmykket Dækken, senere en Pengesum.

Ind i Byen førte dengang tre, nu nedrevne Porte: Coswitzer-, Elb- og Korsporten. Den første, mod Vest, hed i senere Tider Slotsporten; den sidste, mod Øst, Elsterporten. Udenfor denne var et Sygehuus for dem, der lede af den i Middelalderen saa udbredte Sygdom Spedalskheden; dertil hørte et Kapel for den efter Sagnet flaaede Apostel Bartholomæus. Et andet Kapel for det hellige Kors fandtes paa Byens gamle Kirkegaard. Mellem begge laae et Helligaandshospital for Fattige, der hvert Aar paa Stiftelsesdagen alle skulde have nye Klæder og beværtes med Høns, Fisk og Simler. Tæt indenfor den nævnte Port til Venstre, ved Enden af „Kollegiegaden“ havde Augustinernes Munkeorden efter Midten af det fjortende Aarhundrede bygget et Kloster tilligemed et beskedent Kapel. Midt i Byen laae bag ved Torvet Sognekirken, fuldført 1377 og helliget Jomfru Maria; ved Siden af den Kapellet „for det hellige Legeme,“ hvorfra et Broderskab flyede de Døde til Jorde Ved Byens vestlige Ende indenfor Coswitzerporten fandtes Hofborgen jævne ved Allehelgenskirken. Nær Byens Muur i Nord havde Graabrødrene, der gave sig af med Ungdommens Underviisning, et anseet Kloster, paa hvis hellige Grund Mange, ifølge Datidens Overtro, men til Ærgrelse og

Pengetab for Bykirkens Præsteskab, lode sig jorde, iklædte en Munkekappe, for derved at være visse paa Saligheden og slippe lettere gjennem Skjærsilden. Ikke langt herfra havde en anden Tiggerorden, stiftet i det ellevte Aarhundrede for at pleje Syge, der lede af Helvedsild, de ogsaa i Norden bekjendte Antonibrødre opført et Kapel. Katholicismen som en Magt i Livet var saaledes kjendelig overalt i Byen.

I Aaret 1486 døde Ernst, Churfyrst og Hertug af Sachsen. Derved tilfaldt en Deel af Arvelandene, nemlig Markgrevskabet Meißen med Dresden og Universitetsbyen Leipzig hans Broder Albrecht, og fra 1500 dennes Sønner Georg og Henrik. Det egentlige Chursachsen tilligemed Thüringen beholdt Ernsts Søn Frederik, dog saaledes, at han udenfor Chursachsen skulde have sin fem Aar yngre Broder Johan til Medregent.

Frederik tiltraadte Regjeringen i en Alder af henved 23 Aar. Han havde nydt en lærd Opdragelse, først i Klosterskolen i Grimma, siden af private Lærere. Dr. Martin Pollich af Mellrichstadt i Franken, en af de alsidigste og mest oplyste Lærde i Datiden og lang Tid Professor ved Leipzigs Højskole, havde især underviist ham i Naturlære og Stjernekyndighed. Under et Ophold i Mainz havde Fyrsten lært at tale Fransk. I alle ridderlige Øvelser var han saa vel dreven, at han i et Dystløb med Kejser Maximilian, Mesteren i Ridderspil, bestod hæderligt. En ham af Pave Julius II skjænket prægtig Rustning forevises endnu paa Wartburg. Hans Sands for Videnskabelighed, forenet med hans kirkelige Fromhed viste sig, da han i Aaret 1493, lige før han tiltraadte en Pilgrimsrejse til Jerusalem, gjorde sit Testament. Rejsen, hed det deri, foretog han af sund Inderlighed og

Andagt, i redelig Hensigt, da man i det andet Liv intet bedre og trøsteligere kunde finde, end hvad man af aandelige Skatte, erhvervede ved Gudsdyrkelse og Udøvelse af gode Gjerninger, havde skikket forud for sig. Men i samme Testament udsatte han en Sum af 4200 rhinske Gylden for sex fattige Studenter i Leipzig eller Erfurt, hvoraf de i Mangel af et Landsuniversitet i syv Aar skulde nyde Renten; hvis der derimod i Chursachsen selv blev oprettet en Højskole, forpligtedes de til paa den at tilbringe to Aar.

Efter sin Hjemkomst fra det hellige Land var det Frederiks første Gjerning at bygge Antoniuskapellet, Graabrødreklosteret og Allehelgenskirken op fra ny af. Denne sidste Kirke, der blev færdig 1499, med en Bekostning af 200,000 Gylden, samtidig med det i 1490 paabegyndte nye Slot paa Hofborgens Grund, var indviet til St. Ursula, en christen britisk Konge, Dionysus eneste Datter, og til de elleve tusinde Jomfruer, der efter den fabelagtige Legende fulgte hende, da hun, bestemt til at giftes med Prinds Conanus, ogsaa kaldet Holofernes, forinden Brylluppet gjorde en Valfart til Rom, men paa Tilbagevejen allerede ved Landstigningen i Køln tilligemed hele sit Følge blev nedhugget af hedenske Hunner og begravet der. I Allehelgenskirken opbevaredes allerede fra det fjortende Aarhundrede blandt andre Reliqvier en særdeles kostelig Gave fra den franske Konge Philip VI til Churprinds Rudolph for hans Tapperhed i Slaget ved Crecy, nemlig en blodig Torn af Christi Tornekrone. Fra det hellige Land hjembragte Frederik andre sammesteds i dyre Domme indkjøbte, ligesaa kostelige, og ligesaa urimelige, f. Ex. en Draabe af den hellige Jomfrues Mælk, Traade, hun havde spundet, Straa og Hø fra Krybben i Bethlehem,

det ene af den hellige Veronicas Brilleglas. Utrættelig som han var i at forøge denne Samling „med gamle Knokler og Been og henlagte Pjalter af Helgene," steg Helligdommene, der indesluttedes i kostbare Gjemmer, tilsidst til 5,005. De deeltes i 8 Klasser og udstilledes aarlig den anden Søndag efter Paaske paa Altrene for de Andægtige. Til hver enkelt Reliqvie var knyttet hundrede Dages Aflad. Regnet sammen ydede disse Reliqvier enhver Besøgende Aflad for meer end 1444 Aar. Af disse nu tilligemed Katholicismen i Wittenberg forglemte Helligdomme har man endnu en sjelden Beskrivelse fra 1509, udstyret med Træsnit, der ere blevne tillagte Lucas Cranach.

Til den indre Udsmykning af Kirken benyttede Churfyrsten Datidens bedste Kunstnere. Hans Hofmaler Lucas Cranach havde tilligemed Pollich, hans Livlæge, ledsaget ham til det hellige Land, og flere af de der besøgte Steder afbildede han paa en stor Træetavle med to Fløje. Ogsaa fremstillede han i et Maleri paa Højalteret, foruden Treenigheden, Churfyrsten, knælende for St. Bartholomæus, og hans Broder Johan i samme Stilling foran St. Jakob. Disse Billeder ødelagdes ved Kirkens Brand under Byens Beskydning i Syvaarskrigen; men et andet Billede, der blev fuldført 1508 til Kirken af Nürnbergeren Albrecht Dürer, nemlig de titusinde Christnes Martyrdød under Hedningekongen Sapores i Nicomedien, er bevaret og findes i Wien.

Til Brug ved Gudstjenesten i Kirken vare anskaffede 75 Guld- og Sølvkar, 114 Redskaber af ringere Metal, 221 Messedragter og Chorklæder af forskjellige Farver efter Kirkeaarets forskjellige Højtider, 138 Forhæng af Silke og andre fine Stoffer, 12 Fløjels Overtræk, 18 Fa-

ner, 32 Tæpper, 24 Messebøger; men — ikke een eneste Bibel. Der blev Aar ud og Aar ind brugt henved 36,000 Pund Voxlys og holdt henved 10,000 Messer.

For at kunne faae Gudstjenesten besørget i den Udstrækning, som Fromheden dengang krævede, maatte Churfyrsten betydeligt forøge Tallet paa de Domherrer eller Kanniker, der sex i Tallet og med forskjellige Navne og Værdigheder, en Archidiakon og flere Diakoner, fra tidligere Tid, da der kun fandtes et Slotskapel, udgjorde dettes Capitel under deres Hoved Stiftsprovsten, og som havde deres Indtægter fra forskjelligt til Kirken henlagt Gods. Ved Kirken ansattes i det Hele 80 Personer, deriblandt Chorsangerne og Chordrengene, thi Frederik elskede og plejede Musiken baade i Wittenberg og i Torgau, hvor han havde et heelt Kapel af Tonekunstnere. Og dog maatte hver af de fjorten Domherrer paa Grund af det store Antal Messer læse mindst 4 saadanne ugentlig, og 18 Præster af lavere Rang havde fuldt op at gjøre med at læse alle de for syv daglige Bedetimer bestemte Bønner og desuden særskilte til Ære for den hellige Jomfru og for hendes Moder Anna, hvis Dyrkelse Frederik ivrigt søgte at udbrede.

Churfyrsten fandt i disse Foretagender Tilfredsstillelse for sin Fromhed; men han ønskede ogsaa at virke for Videnskabeligheden og at skaffe sit Land en Højskole, der kunde kappes med Leipzigs. Det femtende Aarhundrede havde i Tydskland seet en Mængde Højskoler fremstaae. Kun dets fem ældste Universiteter — i Prag, Wien, Köln, Heidelberg og Erfurt — tilhørte det fjortende Aarhundrede, men i det 15de stiftedes ikke mindre end ni, blandt dem ogsaa de to i Rostock og Greifswalde. De toge næsten alle med Hensyn til Planen for Studierne og

den indre Styrelse det berømte Universitet i Paris til Mønster; hvad der var naturligt, da den tydske Ungdom, ligesom den nordiske, tidligere enten der eller i Bologna og Padua havde faaet sin videnskabelige Uddannelse. Frederik søgte dog ogsaa Raad hos de berømteste Lærde blandt Humanisterne, som Reuchlin og Mutian i Gotha, og især lod han sig lede af Pollich og Staupitz.

Men paa hvilket Sted skulde Højskolen anlægges? Pollich nævnede en Dag Wittenberg for Churfyrsten. Denne sagde smilende: „Wittenberg er en snever og mørk Flække, hvor man ikke kan vise Gæstfrihed i synderlig Grad. En Hob Fremmede vilde være istand til at udhungre en slig By, der ligger i en ufrugtbar Sandslette.“ Men Pollich svarede: „Hvorfor vil Eders Naade ikke slaae Eders Lid til Gud? I skylder denne By et Tegn paa Eders Erkjendtlighed; her have Eders Forfædre opnaaet Churfyrsteværdigheden. Og Højskolen her vil fordunkle alle andre i Tydskland.“ Det blev da besluttet, at Højskolen skulde aabnes i det uanseelige Wittenberg, som Pollich iøvrigt selv indrømmede laae ved den tydske Civilisations yderste Grændser.

Højskolen, hvis Stiftelse Kejseren havde stadfæstet før Paven, hvad der var imod tidligere Vedtægt, var Churfyrsten ikke istand til strax at udstyre saa rigeligt som Allehelgenskirken, da han fra først af maatte være beredt paa at afholde næsten alle Udgifter ved den af sin egen Kasse. Først 1507 fandt han andre Udveje til at lønne Lærerne, idet han med Pavens Tilladelse og mod en Skjænk til Stiftet af 2000 Guldgylden gjorde et Antal Præstekald til Annexer af Allehelgenskirken og derpaa skjænkede Universitetet Kirken, samt overdrog en Deel af Domherrerne baade theologiske, juridiske og philosophiske

Lærestole ved Højskolen og lønnede dem med Indtægter fra hine Annexer, hvori der ansattes Vikarer. Allehelgenskirken blev nu tillige Universitetskirke, hvori Promotionerne foretoges fra to Kathedere, der endnu opbevares i Augustinerklosteret, det nuværende Præsteseminarium, og ere smykkede med Afbildningerne af Fakulteternes Segl og Dr. Pollichs Brystbillede. Ogsaa de bedste Kræfter i Byens Augustinerkloster skulde deeltage i Undervisningen; paa den Maade aabnede Staupitz Luther Adgang til Universitetet. Efterat Stjernerne, som det erfares af Universitetets Matrikel, vare blevne raadspurgte med Hensyn til Dagen, da det lykkeligt kunde aabnes, var Indvielsen, der fandt Sted i Sognekirken, allerede bleven foretaget den 18de Oktober 1502. Dets Bygning med Høresalene laae i Kollegiegaden, ved Siden af det Huus, hvor senere Melanchthon boede, og er nu forvandlet til — en Kaserne. Pollich blev den første Rektor ved Højskolen, og han, der allerede var Doktor i Philosophi og Medicin, gjordes til Doktor i Theologien, for ogsaa at kunne holde Forelæsninger over den. Han var Vidne til Luthers første Sejervindinger ved Højskolen og hilste dem med Glæde; men døde allerede 1514. Anderledes gik det tilsidst Luther med Johan von Staupitz, den første Dekan ved det theologiske Fakultet.

Vi vide, at Dr. Fleck, da han ved Højskolens Indvielse prædikede, sagde, at Gud fra Wittenberg, „dette Livets Bjerg," vilde udsende den rette Viisdom i hele det romerske Rige. Vi skulle anføre som et lignende Træk, at da i Aaret 1460 Universitetet i Freiburg i Breisgau blev indviet, holdt dets første Rektor Hummel, „Lærer i Kirkeret og Lægevidenskab," en Tale over det Ord: „Viisdommen har bygget sig et Huus." Skjøndt selv Klerk

skildrede han i denne akademiske Festtale Uvidenheden og Uvidenskabeligheden blandt Klerkene med stærke, men ingenlunde overdrevne Farver. „Istedenfor Bøger," sagde han, „finder man hos dem fiint Linned i kostbare Kister, alleslags Silketøj og Pragtklæder, Sølvkar, Lyre og Lut, brogede Hynder, Terninger og Kort, bløde Løjbænke, udbuede Vaskefade, omspredte Lokker og andet lignende. Men Bøgerne, om der findes saadanne, ere i en gyselig Tilstand og ligge i Støv og Smuds ligesom Hjob. Den uvidende Klerk sælger enten de mærkværdigste Pergamentskrifter til Maleren og Bundtmageren, eller giver dem til Guldsmeden for at faae dem anvendte til Gjemmer for Armbaand og Kjeder, eller og tilklistrer han med deres Blade Aabningerne i sine Vinduer. I Klostrene, vedbliver Taleren, seer det endnu ynkeligere ud. Munkene have kun Omhu for deres Bug, deres Klæder, deres Paladser. Og Himlen forbarme sig over deres Skoler! Som Papegøjer eftersnakke de i Ramsetone uforstaaede Ord. Blotte Efterabere, ingenlunde Forskere! Og nu de Adelige; de hverken kjende eller elske Videnskaberne. Deres Børn blive, saasnart de ere voxede fra Buggen, vænnede til ugudelig Skjemt, letfærdig Tale; snart i Sadlen, snart paa Jagt efter Fugle, snart paa Turneerpladsen tumle de sig om; de prale formelig af deres Laster, og udmærke sig ved altid at være beredte til Udaad og Tant." Taleren minder de tydske Adelige om deres herlige Aner, der stiftede Tilflugtsteder for Religion og Videnskab, og hvis Borge vare Sæder for aandelig Cultur og god Levemaade, og godtgjør saaledes, hvor nødvendig Stiftelsen af en Højskole, et Viisdommens Sæde er for den huusvilde Videnskab. Det var vel fra et lignende Synspunkt, at Churfyrsten i Statuterne

for den nye Højskole i Wittenberg fra 1508 udtalte det Ønske og Haab, at han selv med alle troe Undersaatter maatte kunne tye med Tryghed til den som til et Orakel i alle høje Anliggender og i al Uvished og Tvivl faae vis og paalidelig Besked der.

De allerførste Anordninger for Studenterne, der ikke som ved de fleste ældre Universiteter vare deelte i Landsmandsskaber eller Nationer, saasom følgende, at de skulde ophold sig mindre paa Fegtesalen og flittigere søge Forelæsningerne, at de ikke maatte svire i Ølstuerne, vise Tidens Aand. Andre Kjendsgjerninger, nemlig, at i Aaret 1508 Bisskoppen af Brandenburg belagde hele Wittenberg med Interdikt, hvoraf Staden maatte løse sig ved en klækkelig Bøde, paa Grund af Voldsgjerninger, Studenterne havde øvet mod hans Tjenere, og at 1512 en relegeret Student stak Højskolens Rektor Erbar ihjel, vise yderligere, at Raaheden i den akademiske Verden var stor og vanskelig at tøjle.

Saasnart Højskolen var aabnet, indskreves 416 Studenter, men Tilgangen tog i de nærmest følgende Aar bestandig af, og det Aar, Luther kaldtes dertil, var der kun 179 nye akademiske Borgere, blandt hvilke var et forholdsmæssigt stort Antal Brødre af Augustinerordenen.

Højskolens Statuter bare paa mange Maader Tidens Præg. Universitetet var indviet til Gud, Vor Frue og til den hellige Augustinus. Til Skytsherre for det theologiske Fakultet havde Staupitz ret betydningsfuldt faaet valgt St. Paulus. St. Ivo, en britisk Adelsmand, der havde studeret Lovkyndigheden i Paris og for sin store Fromheds Skyld var bleven gjort til Helgen 1343, blev det juridiske Fakultets Patron. Det saakaldte artistiske eller philosophiske beskyttedes ligesom i Paris af den hel=

lige Katharina, en christelig Jomfru af kongeligt Blod fra Alexandrien, som i sit Fængsel omvendte henved en Skok hedenske Philosopher; og som hendes Bødler maatte halshugge, da det Hjul, besat med spidse Nagler, hvorpaa hun var dømt af Kejser Maxentius til at lide Martyrdøden, sprang vidunderligt itu. St. Cosmas og St. Damianus, to arabiske Læger under Kejserne Diocletian og Maximian, der ved Begyndelsen af det fjerde Aarhundrede lede Martyrdøden i Cilicien, efter hvem en Kirke paa Forum i Rom er opkaldt, og hvis Been gjemmes i München, beskyttede det medicinske Fakultet. Disse Skytshelgenes Fester helligholdtes aarligt af hele Universitetet.

Det middelalderlige, kirkelige Tilsnit herskede især i det theologiske Fakultet, der ligesom i Paris var det fornemste og skulde give de øvrige Lys og Liv Det gjaldt ogsaa med Hensyn til de akademiske Grader. En theologisk Baccalaureus maatte nøjes med at holde Forelæsninger over den hellige Skrift; opnaaede han derimod at blive Sententiarius og dernæst Sententiarius formatus, fik han Ret til at læse over noget langt mere ophøjet, nemlig stykkeviis eller heelt over den berømte Scholastiker Petrus Lombardus, kaldet Magister sententiarum, hvis dogmatiske Lærebegreb i fire Bøger var i Højsædet ved alle Højskoler lige til Reformationen. Den af Paven udnævnte Kantsler for Universitetet, Goswin af Orsoy skulde uddele de akademiske Grader, men overdrog dette Hverv som oftest til Dekanerne. Den pavelige Legat Raymund havde forundt Højskolen et Smørbrev ɔ: Privilegium paa at nyde Smør, Ost, Æg og Meelspiser i Fastetiden.

Det akademiske Senat forestodes af en Rektor, der skiftede hvert Halvaar, og af de fire Fakulteters Dekaner.

Ved Siden af Senatet stode fire saakaldte Reformatorer, der skulde føre det særlige Tilsyn med Forelæsningerne. Rektoren skulde være ugift, leve tilbagetrukken fra Verden, offentlig kun vise sig med Følge og Pomp. Provsten og Dekanen ved Allehelgenskirken vare ligesom de theologiske Professorer fritagne for Rektoratet.

Blandt Højskolens tidligste Lærere er det nok her at nævne af Theologer Carlstadt, samt Staupitz, Amsdorf og Link, som vi siden komme til nærmere at omtale; vi dvæle derimod ved andre iblandt de Lovkyndige.

I Aaret 1503 kom Italieneren Petrus Ravennas, egentlig Thomais fra Ravenna, til Wittenberg. Han havde som Student i Padua i en Alder af 20 Aar tilbudt at aflægge en Prøve paa sin Lærdom for det hele Universitet og bevise, at han kunde Kejser Justinians Lovgivning, hans Institutioner, Pandekter, Codex og Noveller med alle Gloser dertil, fortsagt hele den vidtløftige Romerret Ord for Ord udenad, og til Alles Forbauselse bestod han Prøven glimrende. Mange Aar derefter bevægede Hertug Bugislav X af Pommern ham til at forlade sin Lærestol i Padua og drage med ham til Greifswalde, hvor Ravennas og hans Søn Vincentius, ogsaa Doktor i Lovkyndigheden, ved Højskolen der samlede mangfoldige Studerende om deres Lærestole. Da han efter sin Hustrues Død atter vilde begive sig til sit Fødeland, fik Churfyrst Frederik ham overtalt til i nogle Aar at holde Foredrag i Wittenberg, hvor han blev modtaget med megen Æresbeviisning. Han tiltraadte sin Virksomhed for en Mængde Tilhørere, blandt dem baade Churfyrsten selv, hans Broder Johan, Hertugen af Brunsvig og alle Universitetets Lærere, med en Tale, der tryktes af Byens eneste Bogtrykker, Wolfgang Stöckel, og endnu

haves, om den romerske Paves og Kejsers Magt. Han beviste af den kanoniske Ret og Bibelen, at Paven stod baade over Kirkeforsamlinger og Kejseren, men at Kejseren var i Guds Sted i alle verdslige Anliggender ligesom Paven i alle gejstlige; en mærkelig Forelæsning, netop i Wittenberg og af en Mand, der regnedes blandt Tidens mest frisindede Lærde.

I Aaret 1506 fik Staupitz Nürnbergeren Christoph Scheurl, Doktor i kanonisk og romersk Ret, ansat ved det juridiske Fakultet, tillige holdt han Forelæsninger over latinske Forfattere. Han var født 1481, studerede først i Heidelberg og siden flere Aar i Bologna. Her gjorde han Bekjendtskab med Staupitz og holdt i Aaret 1505 for en glimrende Forsamling af høje Herrer og mangfoldige Studenter af alle Nationer, som besøgte Højskolen, i St. Dominicuskirke og i Anledning af, at en ny Rektor fra Meißen var valgt for det tydske Landsmandsskab, en Festtale, som snart blev trykt og oplagt paany, til Berømmelse af Tydskland. Han skildrede vidtløftigt og med stolt Fædrelandskjærlighed dette Lands Natur, Frugtbarhed og Hjælpekilder, priste dets Sprog, Klædedragt, Krigerdygtighed, fremhævede sin Fødeby Nürnbergs betydelige Handel, Kunstnere og Videnskabsmænd, efterat have opregnet Tydsklands Fortjenester med Hensyn til Christendommens Udbredelse, Krudtets og Bogtrykkerkunstens Opfindelse, dets Kejseres Storhed i deres Kamp mod Paverne, og sluttede med en Lovtale over Churfyrst Frederik den Vise og Højskolen i Wittenberg. Det var, uden at Taleren kunde ane det, et varslende Indlæg mod Italieneren Thomais nysnævnte Forherligelse af Pavedømmet.

Kort efter Scheurls Ansættelse overdroges Rektoratet

1507 denne Lærde, der senere vandt den største Anseelse som Fyrsters og Stæders Consulent, efter at være vendt tilbage til Nürnberg i Begyndelsen af Aaret 1512. Han forfattede et Forelæsningskatalog, det eneste fra Højskolens første Aar, der er bevaret. Han indleder det med en Opmuntring til den videlystne Ungdom; den bør komme til Wittenberg. „Luften", hedder det, „er fortræffelig der, Pesten, (der 1506 havde nødt til at forlægge Højskolen til Herzberg) er ganske forbi; Opholdet billigt, for 8 Gylden om Aaret kan den Studerende have daglig Levemaade; man lærer der ikke blot Videnskab, men ogsaa de bedste Sæder og faaer de akademiske Grader uden Betaling ved Fyrstens Gavmildhed." Efter denne Anbefaling berømmes ogsaa Allehelgenskirken med dens Reliqvier. Scheurl blev hurtigt Luthers Ven og gav hans Optræden i Førstningen sit fulde Bifald, hvorom hans Breve baade til Luther og Andre fra 1517—19, med Skildringer af Stemningen i Nürnberg, af Miltitz og Flere vidne. Men han vilde hverken bryde med Katholicismen eller med den kanoniske Ret, holdt sig en Tid nærmest til Staupitz og ønskede at forene Dr. Eck og Dr. Martin i Venskab. Han vendte sig efter 1521 meer og meer bort fra Luther og hans Tilhængere, besøgte under et kort Ophold i Wittenberg 1533 slet ikke Luther, men lod sig hylde af Studenterne med Tale og Gaver, og endte i et Brev fra 1536 til Otto Beckmann, sex Aar før sin Død med at kalde Wittenberg en Pøl af Vildfarelser og en afskyelig Hule for alleslags Kjætterier.

Lektionskataloget nævner 38 Docenter, men dertil regnedes alle, der havde taget en Grad. Blandt de juridiske Lærere er ogsaa Hieronymus Schurff, hvis Venskab med Luther gjennem lange Tider var trofast og

varmt, indtil i Luthers sidste Leveaar en Spænding indtraadte imellem dem paa Grund af deres forskjellige Anskuelser om den kanoniske Rets Gyldighed.

Schurff blev født i St. Gallen i Schweiz den 12te April 1481. Hans Fader, af en gammel, anseet Slægt, var Doktor i Medicinen, Læge og Borgmester, selv ualmindelig dannet og saa omhyggelig for at udvikle Sønnens rige Evner, at Hieronymus i Aaret 1500 kunde drage til Universitetet i Tübingen. Han beboede en Fribolig, „Bursa," hvis Indskrift:

Kirkegang sinker ej,
Gavmildhed forarmer ej,
Uret Gods varer ej,

han huskede hele sit Liv igjennem. Han tog Magistergraden og fik da en rund, violblaa Baret overrakt som Tegn paa denne Værdighed. Han blev ved Staupitz's Indflydelse kaldet til Wittenberg, deeltog i Højskolens Indvielsesfest og begyndte at læse over Logik og Physik efter Aristoteles, medens han selv hørte Forelæsninger over Lovkyndighed hos Andre. Hans Løn var i Begyndelsen kun 30 Guldgylden aarlig og 10 til Livsopholdet; men da Churfyrsten og hans Broder snart lærte hans Dygtighed at kjende, og han alt 1504 var valgt til Rektor, forhøjedes snart efter hans Løn til 60 Gylden. Efter at have taget Doktorgraden saavel i den romerske som i den kanoniske Ret, blev han Professor ved Højskolen, senere desuden churfyrstelig Raad og Medlem af den fælles sachsiske Overhofret i Altenburg og Leipzig. Hans Anseelse som Lovkyndig var overordentlig stor, og mange Fyrster benyttede hans Bistand. Af den danske Kong Christian III. modtog han Naadesbeviisninger og tilegnede ham et af sine mange Skrifter. Efter Luthers Død

gik han til Universitetet i Frankfurt an der Oder, og døde 1554.

Det var, som alt berørt, ogsaa Staupitz, hvem Luther skyldte sin Ansættelse ved Højskolen i Aaret 1508, og af denne ærværdige Mands Levnet maae vi nu fremdrage saadanne Træk, der ikke allerede andenstebs ere omtalte. *)

Johann von Staupitz stammede fra en gammel adelig Slægt i Meißen. Han traadte tidlig ind i Augustinernes Munkeorden, for ganske at kunne hellige sig til Studeringer og leve fromt. Magister blev han allerede 1497, indskreves samme Aar ved Universitetet i Tübingen og blev Aaret efter valgt til Prior i Augustinernes Kloster i hiin By. Det følgende Aar blev han bibelsk Baccalaureus og Sententiarius; Aar 1500 med stor Hæder Doktor i Theologien. En betydelig Indflydelse paa ham havde en tübingsk Professor, Humanisten Summerhard, som var en Hader af al Scholastik; Staupitz glemte aldrig hans lidenskabelige Udbrud: „Hvem skal dog frie mig Ulyksalige fra denne trættekjære Theologi?" Staupitz blev en Tilhænger af den mystiske Theologi, ikke i dens digteriske eller speculative Retning, men i dens hjertelige og tillige praktiske Form. Han elskede Skriften over alt Andet, og især Apostelen Paulus. Hans ædle, fromme, oprigtige Sindelag var forenet med en Verdensmands fine, belevne Væsen; derfor benyttede Churfyrsten ham til vigtige Sendelser ved forskjellige Hoffer; baade i 1502, 1506 og 1510 var han i Ærinde for Churfyrsten hos Paven. Allerede 1503 valgtes han af Kapitlet i Eschwege til Augustinernes Generalvikar i hele Tydskland. Ivrigt, men tillige mildt og taalmodigt bestræbte han sig i denne ansvarsfulde Stilling for at gjenoprette den i

*) I Forf.s „Luthers Levnet," S. 13 ff.

Klostrene nedbrudte Tugt og Orden. Han sagde: „Man maa pløje med de Heste, man har, og har man ingen Heste, pløjer man med Oxer.“ Luther lagde sin Kjærlighed til ham og hans Nidkjærhed for Dagen ved saa ofte at kalde ham sin Staupitz, sin kjære Doktor Staupitz.

Det var en Følge af Generalvikarens meget omfattende Embedsvirksomhed, at han ikke stadigt kunde holde Forelæsninger ved Højskolen, ej heller befatte sig meget med at udgive Skrifter; men allerede Titlerne paa dem, han forfattede: Om at efterfølge Christi frivillige Død, om Udførelsen af Guds evige Naadevalg, om den hellige christelige Tro, om Guds huldsalige Kjærlighed, vidne ligesaavel som de Prædikener, han i Adventstiden 1516 under et Ophold i Nürnberg holdt med stort Bifald, og som Scheurl udgav, om den inderlige og praktiske Maade, hvorpaa han foredrog Troens Sandheder. Det kunde stundom hænde sig, at han, naar Luther i Erfurts Kloster under sine dybe og pinefulde Speculationer søgte Lys og Raad hos ham, svarede: „Magister Martin, det forstaaer jeg ikke;“ men til andre Tider kunde han med faa Ord bringe Luther Klarhed under hans angstfulde theologiske Grandskning. Saaledes yttrede han engang til Luther angaaende Guds Lov: „Loven siger, see det store Bjerg, Du maa over det. Jeg vil over det, siger Formasteligheden. Du kan ikke, siger Samvittigheden. Saa vil jeg lade det være, siger Fortvivlelsen. Men skal Mennesket da ikke forblive i Fortvivlelsen, maa han tye til Christus.“

Indtil Aaret 1520 har man mange Vidnesbyrd om, at Staupitz kjærligt og virksomt antog sig Luther i hans Kamp mod Misbrugene i den katholske Kirke, men da formaaede Staupitz ikke længere at følge ham. I et Brev til ham af 3die Oktober 1519 yttrer Luther med

et Suk: „Hvad forlanger Du af mig? Jeg føler mig alt for meget forladt af Dig. Jeg har idag været saare bedrøvet over Dig, som et afvænnet Barn over sin Moder.“ Staupitz havde forgjæves søgt at unddrage sig de Kampe, som han, der i Hjertet endnu var enig med Luther, paa Grund af sin Stilling som hans Foresatte saae sig inddragen i. Det friede ham ikke, at han 1520 havde nedlagt sit Embede som Generalvikar og havde trukket sig tilbage til Salzburg, hvorhen den hykkelske, Luther meget fjendske Cardinal Lang, der kort før var bleven Erkebisp af Salzburg, havde indbudt ham; thi denne var det blevet paalagt at afkræve ham en formelig Erklæring imod Luthers Kjætteri.

Med sit oprigtige Sind var Staupitz ikke istand til at afgive en saadan Dom og manglede Kraft til aabent at erklære sig for Kjætteren. Sin egen Svaghed betroede han Link (4 Januar 1521) med de Ord: „Martinus har paataget sig noget Stort og handler med stor Aand, oplyst af Gud; men jeg stammer og er som et Barn, der behøver Mælk.“ Da Luther beredte sig til at møde i Worms, mindede han Staupitz i et Brev om følgende Ord, hans ærværdige Raadgiver havde sagt til ham i Augsburg tre Aar tidligere: „Husk paa, min Broder, at Du har begyndt denne Sag i Vor Herres Jesu Christi Navn.“ „Nu“, skrev Luther, „maa Du selv komme ihu, at Du har sagt hine Ord til mig.“ Aaret efter blev Staupitz Abbed for St. Peders Benediktinerkloster i Salzburg og Erkebispens Vikar; han trak sig nu heelt tilbage fra Luthers Sag og bebrejdede ham, at saamange usædelige Mennesker roste den, og at hans senere Skrifter voldte saamegen Forargelse. Luther anførte til sit Forsvar, at han maatte forkynde Guds Ord, om ogsaa de Onde lige-

saavel som de Gode hver paa sin Viis gjorde Brug deraf; Christus vilde dog tilsidst ved sine Engle skaffe alle Forargelser bort af sit Rige.

Der gik et Aar, og Staupitz lod ikke høre fra sig; da skrev Luther til ham i September 1523: „Om ogsaa vi ikke længere behage Dig, saa vilde det ikke sømme sig for os at glemme Dig eller vise os utaknemmelige mod Dig, ved hvem Evangeliets Lys først begyndte at skinne ind i vore Hjerter. Jeg tilstaaer, at det havde været os kjærere, om Du ikke var bleven Abbed, men da Du nu er bleven det, ville vi fra begge Sider tænke det bedste derom, og lade Enhver have fuld Vished i sit eget Sind. Jeg og Dine bedste Venner ere ikke saa meget fortrydelige over, at Du er bleven os fremmed, som over, at Du ganske tilhører hiint Uhyre, Din Cardinal, hvis vilkaarlige Rasen Verden med Nød og neppe fordrager, men som Du nu i Taushed maa bære; det er et Vidunder, om Du ikke løber Fare for at fornægte Christus. Jeg er vis paa, at Du ikke af Hjertet foragter os, selv om vi mishage Dig i alle Ting; men jeg vil ikke aflade at ønske og bede, at Du maa blive saa fremmed for Din Cardinal og Pavedømmet, som jeg er det, ja og som Du har været det; Herren høre mig og antage sig Dig tillige med os." Den 28de December 1524 døde Staupitz. Der berettes, at hele den Deel af hans Efterladenskab, Bøger og Haandskrifter, der gjemtes i Klosteret og angik hans Forhold til Luther, et halvt Hundred Aar efter hans Død paa en Abbed Martins Bud blev lagt paa et Baal og opbrændt.

Den anden Lærer ved Højskolen i Wittenberg af Augustinernes Orden, som Luther satte stor Priis paa, og hvis Venskab han uanfægtet bevarede hele Livet igjennem, var Wenzeslaus Link.

Kolditz, en lille By ved Floden Mulde, fire Miil fra Leipzig, hvor Links Fader var Raadsherre, var hans Fødeby; hans Fødselsdag var den 8de Januar i Aaret 1483. Efterat Wenzel havde faaet sin første Lærdom i Byens Skole, drog han 1497, samme Aar som Luther, til Stiftsskolen i Magdeburg. Det er sandsynligt, at de to Skoledrenge der lærte at kjende hinanden, thi Luther siger i et af sine Breve til Cardinal Cajetan (17de Oktober 1518) under sit Ophold i Augsburg, at Wenzel fra Ungdommen af voxede op med ham i samme Studier. Medens Martin kun forblev et Aar i Magdeburg, blev Link der tre til fire Aar. Andreas Proles i Magdeburg var dengang Augustinerordenens Generalvikar; det var en oplyst og frisindet Olding paa 70 Aar, der yttrede om den scholastiske Theologies ufrugtbare Disputereøvelser, at de forekom ham, som naar En sad og hvæssede en Oxe, og blev ved at hvæsse den uden nogensinde at hugge med den; hvorvidt han iøvrigt øvede nogen særlig Indflydelse paa Luther eller Link, kan ikke afgjøres.

Ved Universitetet i Erfurt traf disse to Venner atter sammen; men efter at have taget Magistergraden her gik Link i Kloster, og lod sig tillige 1503 som Augustinermunk indskrive ved Højskolen i Wittenberg. Staupitz fik ham da forflyttet fra Klosteret i Waldheim til Augustinerklosteret i Wittenberg; i Aaret 1509 blev han bibelsk Baccalaureus og begyndte at holde Forelæsninger ved Højskolen. Inden Aarets Udgang blev han Sententiarius, medens Luther, som det efter de seneste Undersøgelser synes, ikke blev Sententiarius i Wittenberg, men efter at være forflyttet til Klosteret i Erfurt tog Graden ved Højskolen der og holdt Forelæsninger over Petrus Lombardus i Tiden mellem Efteraaret 1509 og Foraaret 1511. Link

opnaaede i Wittenberg i August 1511 Licentiatgraden, der berettigede til Forelæsninger over hele Theologien, og en Maaned efter fik han den theologiske Doktorværdighed. Han var dengang alt valgt til Prior i Augustinernes Kloster i denne By, og blev senere Ordenens Provincial for Sydtydskland.

Link viste tidlig ved Prædikener, at han var veltalende og fortjente den Roes, Luther ofte ydede hans store Gaver til at udlægge og indprænte Evangeliet for Almuen og fængsle den ved træffende Lignelser. Da Link i Aaret 1517 blev forflyttet til Augustinerklosteret i Nürnberg og optraadte som Prædikant, udtalte han sig imod de vanhellige kirkelige Optog med et Æsel paa Palmesøndag, som ogsaa der vare i Brug, og som vi senere faae Lejlighed til at skildre, og da Luther drog til Augsburg 1518, stod Link ham trofast bi under hans Forhandlinger med Cajetan.

Link hørte altid næst Spalatin, Amsdorf og Hausmann til de fortrolige Venner, som Luther udøste sit Hjerte for og meddeelte sine Tanker og Planer i Breve. De til Link (73 i Tallet) danne i Forening med de endnu langt talrigere til de Nysnævnte Luthers fortløbende Dagbog, hvori han har skildret sig selv i Glæde og Sorg, ladet sin Begejstring, sin Vrede, sin Tungsindighed saavelsom sit rige Lune frit Løb. Af Links egne Breve til Luther ere kun meget faa blevne tilbage; derimod kan man af det ikke ubetydelige Antal, der haves til Link fra Mænd som Staupitz, Spalatin, Veit Dietrich, Justus Jonas, Amsdorf, Myconius, Pirckheimer, Baumgärtner, Eoban Heß, Osiander osv., see, at han stod i Forbindelse ligesaavel med Luthers Venner i en vid Omkreds, som med de ledende Personligheder i Nürnberg.

Da Luther 1520 udgav sit Skrift til den tydske Adel, „Krigstrompeten," som hans fortrolige Ven Johan Lange i Erfurt, Augustinernes Vikar i Thüringen og Meißen kaldte det, skyndte baade Lange, Staupitz og Link sig at bønfalde Dr. Martin om at undertykke det; men han svarede, at det var forsilde; det lod sig ikke gjøre. Det var ikke lykkedes at afholde den ængstelige Staupitz fra at nedlægge sit Generalvikariat, der i August gik over i Links Hænder, og denne maatte til at foretage Visitatsrejser baade rundt i Tydskland og i Nederlandene, hvorved han i Løbet af et Aar besøgte henved 100 Augustinerklostre. Med Staupitz, der nu ydmyg kaldte sig Links „tro Søn," vedblev han at vexle Breve, og til ham skriver den forbums Generalvikar i Brevet af 4de Januar 1521: „Vor Egn er fuld af det martinske Røre, og vi imødesee med den største Spænding, hvem af de to, Magten eller Sandheden, der skal sejre. Ogsaa til os naaede Løvens (Leos) Brøl, der søger, hvem han kan opsluge." Staupitz anraaber Link om Raad og Hjælp i Anledning af den Erklæring, der er affrævet ham angaaende Luthers Kjætteri; Link sætter Mod i ham og beder ham indtrængende at forlade sit Skjul og komme til ham i Nürnberg. Ængstelig flyer Staupitz som en Banlyst til Chiemsee fra Salzburg og skriver i Oktober 1521 til Link, mens Luther sad i Skjul paa Wartburg: „Det synes, at Du nu er den eneste faderlige Ven, jeg endnu har tilbage og som tager sig af mig; den anden, o store Jammer, er røvet fra mig; fra ham hverken hører eller seer jeg en Stavelse. Herrens Aand trøste ham; han vil nok engang frie ham og gjengive os ham." Den sagtmodige og milde Mand sukker under de Baand, der binde ham til Cardinalen i Salzburg; han kommer Herrens Ord til

Petrus ihu: „Da Du var yngre, bandt Du op om Dig selv og gik, hvor Du vilde; men naar Du ældes, skal en Anden binde op om Dig og føre Dig derhen, hvor Du ikke vil," og anraaber Link om ikke at glemme ham i hans Forladthed.

Det Optrin, der forefaldt i Augustinerklosteret i Wittenberg i November 1521, da en Deel Munke uden videre forlod det, drøftede Luther med Link, der var i en vanskelig Stilling, og raadede ham til ligesom Kong Cyrus ved et offentligt Edikt at forkynde Frihed til at drage ud, hverken holde nogen tilbage eller udstøde nogensomhelst. Link fulgte dette Raad og fik det vedtaget paa det i Januar 1522 i Wittenberg afholdte Convent af en Deel Augustinere især fra Thüringen, hvorover Luther blev saa glad, at han skrev til sin Ven: „Den Helligaand tykkes mig aldrig at have været tilstede paa Munkesynoder undtagen paa denne." Kejser Carl V. og Hertug Georg af Sachsen havde imidlertid forbudt de belgiske og meißenske Ordensbrødre at deeltage i hiint Møde; paa et senere Møde i Grimma forsvarede Link sin Færd og viste, at hans eneste Formaal var at rense Klosterlivet fra alle Misbrug og løfte det til et frit evangelisk Samfundsliv; men da han snart fandt sin Stilling som Generalvikar uholdbar, greb han med Glæde et Tilbud fra Churfyrsten af Sachsen om at forkynde Evangeliet i Altenburg.

Denne Stad, med 7,000 (nu 22,000) Indbyggere af vendisk Herkomst, laae fem Miil Syd for Leipzig, og Slottet i den var lige som de i Lochau og Weimar stundom Churfyrstens Residents. Da Magistraten havde anmodet Luther om at skaffe Byen en evangelisk Præst, havde han selv begivet sig derhen i Foraaret 1522, havde prædiket der og anbefalet Gabriel Zwilling til Præste-

kaldet; men Provsten og Domherrerne ved Georgsstiftet, der havde Kaldsret, vilde ikke tilstede Zwilling Adgang til Byens Sognekirke, og han maatte prædike under aaben Himmel. Luther holdt allerede dengang for, at Menigheden i Forening med den borgerlige Øvrighed havde Ret til at kalde Præster efter eget Valg, opsatte derfor en Besværing i Magistratens Navn til Churfyrsten og bad ham tillige selv som christeligt Medlem af Kirken og som Landsherre at hævde denne Ret. Churfyrsten fandt imidlertid ikke Behag i den urolige og ivrige Zwilling, men tilbød da Link Kaldet, og han ankom til Altenburg i Begyndelsen af Aaret 1523.

Fra første Færd maatte Link ogsaa holde sine Prædikener, snart under et Lindetræ udenfor St. Johannesporten, snart i Borgeren Kirchners Huus; men det varede dog ikke længe, før han kom i Besiddelse af Sognekirken. Han begyndte der at uddele Nadveren under begge Skikkelser, indførte at døbe paa Tydsk efter Luthers Døbebog, og traadte selv ind i Ægtestanden med en Datter af en af Byens Jurister ved Navn Suicer. Til hans Bryllup den 15de April 1523 mødte Vennerne fra Wittenberg talrigt, baade Luther, der forrettede Vielsen og prædikede om Ægteskabet, Melanchthon og hans Svigerfader Borgmester Krapp, Jonas og Schürff med deres Hustruer, Bugenhagen, Augustinernes Prior Brisger, Jacob Probst — tidligere Augustinernes Prior i Antwerpen, senere Præst i Bremen, — og Mester Lucas Cranach. Hvilken Uvillie og Forargelse dette Giftermaal vakte hos den katholske Gejstlighed og dens Tilhængere, kan sluttes deraf, at bevæbnede Borgere maatte ledsage Brudeparret til og fra Kirken.

I noget over to Aar virkede Link i Altenburg, da

fik han fra Raadet i Nürnberg en Kaldelse til denne By, hvor hans Virksomhed havde gjort ham afholdt. Uagtet Churfyrsten ikke syntes godt derom, modtog han den efter Luthers Raad, saasnart Spalatin var bleven udnævnt til hans Eftermand og havde faaet Brisger til sin Diakon. Før han forlod Altenburg i 1525, blev han under Bondekrigen Vidne til de oprørske Bevægelser, som ogsaa her Omegnens Bønder toge Deel i. Af dem blev et Kloster i Byen samt Domherrernes Boliger plyndrede. Churfyrst Johan kom tilligemed flere Fyrster til Altenburg i Juli, og befalede Bønderne at møde med deres Vaaben. De afvæbnedes paa Torvet og bragtes i Forvaring i den store Brødrekirke, der knap kunde rumme dem. Der blev holdt Standret og fældet Dødsdom over en Deel af de Skyldige, og denne skulde kundgjøres i Kirken i Fyrsternes Nærværelse. Da traadte en Bonde frem og sagde troskyldigt: „Naadige Fyrster og Herrer, vi stakkels Folk ere her stuvede sammen; det var meget bedre, om vi kunde gaae hjem og passe vor daglige Dont og kunde see til, at Landsknegtene ikke imens fange vore Høns." Churfyrsten syntes godt om disse Ord, og de virkede til, at kun tre af Hovedmændene bleve henrettede, de Øvrige slap med at betale to Gylden hver i Krigsomkostninger.

Fra Udgangen af Aaret havde Link indtil sin Død fast Ansættelse som Præst ved Hospitalskirken i Nürnberg; hans Medtjenere bleve den tidligere Augustinerprior Volbrecht og Thomas Jäger (Venatorius). Han afslaaer to Gange Tilbud om Kaldelse andensteds hen, men spiller i sin agtede, dog tillige indskrænkede Stilling ikke nogen fremtrædende Rolle under Reformationens videre Udvikling. Han møder ikke som Osiander og Baumgärtner paa Rigsstadens Vegne ved Rigsdagen i Augsburg, hvis

Forhandlinger han dog følger gjennem Luthers hyppige Meddelelser; han bliver kun tilligemed Osiander afsendt til den ufrugtbare Religionssamtale i Hagenau 1540. Han oversætter fra Latin Capellas Historie om Frants af Sforza og Carls Krige fra 1521—30, udgiver flere mindre Skrifter af opbyggeligt Indhold og et større, nemlig (1543) Anmærkninger til det gamle Testament i tre Qvartbind. Luther beder ham snart besørge Frø til sine Haver af Meloner, Agurker og Salat, snart Drejerværktøj til sig selv, Pomerantser og Kvædemost til Käthe, og modtager Gaver fra ham, saasom nyudkomne Bøger, et Uhr, en Solskive, et Badekar, en toarmet Lysestage osv. Luther skriver ogsaa i Aaret 1535 et lunefuldt, halvt latinsk, halvt tydsk Brev til ham, der viser hans Stræben efter at tilegne sig det ægte Folkelige i Sproget; thi det hedder deri: „Hvis det ej er Eder for svært, for meget, for langt, for højt eller for dybt, vil jeg bede Eder at lade en Knøs samle alle tydske Billeder, Riim, Viser, Bøger, Mestersange, som udi dette Aar ere malede, digtede, lavede og trykte af Eders tydske Poeter, Formskærere eller Trykkere; jeg har nemlig mine Grunde, hvorfor jeg gjerne vilde have dem. Latinske Bøger kunne vi selv skrive her; at skrive tydske Bøger lægge vi os med Flid efter, og jeg haaber, at vi hartad pønse paa at gjøre det saa godt, om vi ikke alt have gjort det, saa Ingen vil finde Behag deri."

Et Aar før Luther døde, modtog Link det sidste Brev fra ham; det indeholdt Klager over, at han var træt og ikke duede synderligt mere, „en dorsk og kold Olding, der længtes efter Hvile." Link skulde dog overleve sin Ven et Aar. Da den schmalkaldiske Krig var udbrudt, nedskrev han for at give i Trykken en christelig

Bøn til at fremsige daglig i Kirkerne og Husene under de svære Tider; faa Dage efter døde han, den 12te Marts 1547. Han efterlod en Søn, Salomon, som Melanchthon tog sig af, da han ved et uordentligt Levnet i Wittenberg var forgjældet og forladt.

Andet Capitel.

Højskolen i Erfurt. Spalatin, Reformationens Historieskriver.

Det var et stort Held for den nye Højskole i Wittenberg, at den en halv Snees Aar efter sin Stiftelse fandt en Velynder og Værge i en Mand, der var knyttet til Churfyrsten af Sachsen ved stadig Omgang, og hvem Frederik den Vise skjænkede sin fulde Tillid og Fortrolighed. Og det var et ligesaa stort Held for Luther, at han i denne samme Mand havde en saare trofast Ven, en varm Talsmand for sine reformatoriske Bestræbelser og en Mellemmand mellem sig og den i det Hele meget tilbageholdne, højmægtige Landsherre, hvis Betydenhed allerede sees deraf, at han 1496 var Kejserens Statholder, 1500 i Spidsen for Rigsregimentet, 1507 i et heelt Aar Rigets Generalstatholder og 1519 et halvt Aar Rigsforstander. Vel bliver det efter en Yttring af Luther selv (i et Brev til Lange af 26de Januar 1520), om, at han har været til Taffels hos Churfyrsten, tvivlsomt, hvad endog hans allernyeste grundige Biograph Köstlin paastaaer, at han aldrig nogensinde skulde have vexlet et

Ord med sin Landsherre i hans Levetid. Men det var vistnok saa yderst sjeldent, han havde personlig Adgang til ham, saa det kunde siges, „at Churfyrsten aldrig nogensinde omgikkes med ham." Derimod fik han uafladelig Besked om Churfyrstens Tanker og Beslutninger og paavirkede dem atter baade i kirkelige og politiske Anliggender gjennem hiin højt betroede Mand ved Navn Georg Burckhard, sædvanlig kaldet Spalatin efter sin Fødeby.

Burckhard var af jævn borgerlig Herkomst. Hans Fader var Garver i den lille By Spalt eller Spelt i Bispedømmet Eichstädt mellem Nürnberg og Augsburg. Her fødtes han 17de Januar 1484, og her fik han sin første Underviisning. Da han var 13 Aar, kom han til Nürnberg, der havde fire Latinskoler, og blev indsat i den bedste af dem ved Kirken St. Sebald. Det var i den Tidsalder, da Humanisterne beklagede, at Børnene ingen latinske Ammer havde, og at Modersmaalet hindrede dem i ret at tilegne sig det latinske Sprog, som først og sidst dreves i alle Skoler. I St. Sebaldsskolen var det forbudt Drengene, naar de sang til Lig paa Kirkegaarden, eller vare samlede til Chorsange i Kirken og ved kirkelige Optog, at tale andet end Latin indbyrdes; derover skulde en Lærer, der bar Navnet lupus (Ulv) eller asinus (Æsel) føre Opsyn. Aaret før Georg kom ind i Skolen, havde Raadet paa ansete Humanisters Tilskyndelse ansat Greninger ved den, en saakaldet „Poet", en i Italien dannet Lærer i de klassiske Sprog, og han indgav Georg sin Kjærlighed til disse. Sandsynligviis efter hans Raad begav Burckhard sig i Aaret 1499 til Højskolen i Erfurt. Denne Højskole maae vi paa Grund af dens nære Forhold til Wittenbergs og dens Betydning for den aandelige Udvikling, ikke blot hos Luther, men hos flere

af hans Venner og Medarbejdere skjænke en udførligere Omtale.

Universitetet i Erfurt var grundlagt ved Begyndelsen af det fra 1378 til 1417 varende store Schisma, da den romersk-katholske Christenhed til sin Forbauselse saae to Paver paa St. Peders Stol, valgte og omgivne hver af sine Cardinaler og banlysende hinanden, nemlig Urban VI., der havde sit Sæde i Rom, og Clemens VII., der havde sit i Avignon. Den sidste havde 1379 tilladt de frie Borgere i Erfurt, Hovedstaden i Thüringen, en anseelig By, der alt i det 14de Aarhundrede havde 28 Sognekirker, at oprette en Højskole og udrustet den med store Privilegier, hvilke Urban VI. ti Aar efter stadfæstede. Højskolen aabnedes i Aaret 1392. Byens Beliggenhed i Midtpunktet af Tydskland, dens betydelige Handel og frugtbare Omegn, dens Borgeres Gavmildhed og Velstand i Forening med deres Sands for højere Cultur, den stolte Uafhængighedsfølelse, hvori de satte sig op imod Erkebispen af Mainz, der var deres borgerlige og kirkelige Overherre, og fremfor alt den Bevidsthed, at Højskolen var deres egen Stiftelse og vedligeholdtes af dem, gav denne, vel ikke strax, men efterhaanden et særegent Præg.

Naturligviis gjenfinde vi i dens Statuter mange af de samme Bestemmelser, som vi alt have nævnet for Højskolen i Wittenberg. En enkelt var ejendommelig demokratisk, nemlig Studenternes Deeltagelse i Valget af Højskolens Rektor. Fra Middelalderen var der endnu ved Begyndelsen af det 16de Aarhundrede bevaret flere akademiske Skikke, som Luther omtaler, blandt andet de Festligheder, hvormed de akademiske Grader uddeeltes. „Hvor gik det til med stor Majestæt og Herlighed," sagde han en Dag ved Bordet, „naar man der promoverede Magistre og bar

Fakler foran dem. Og hvilken Stads og hvilket Væsen gjorde man ikke, naar man creerede Doktorer, red omkring i Byen, pyntede og smykkede sig." Om Middelalderen vidnede ogsaa de forskjellige Collegier eller Burser, der vare stiftede for de Studerende, og hvori Livet havde et strængt kirkeligt Anstrøg. Enhver deri maatte daglig læse de for de kanoniske Tider bestemte Bønner, høre en Prædiken om Vor Frue, ved Bordet et gejstligt Foredrag, og maatte besøge Kirken hver Søn- og Helligdag. Lærerne maatte, før de ansattes, sværge at forsvare Pavedømmet og bekæmpe Kjætteri.

Ikke destomindre havde der tidligt udviklet sig en frisindet Aand ved denne Højskole. Flere tusinde Studerende af forskjellige Nationer vandrede 1409 bort fra Universitetet i Prag. Der kæmpede Huß for Skriften og Augustinus imod den herskende Scholastik, og som indfødt Bøhmer mod de Fremmedes Herredømme ved Universitetet; han begunstigedes af Kong Wenzel VI., der ved et Edikt ophævede dette Herredømme, og saaledes gav Stødet til Stiftelsen af Højskolerne i Leipzig og Krakau. Da kom ogsaa henved en Snees Lærere fra Prag til Erfurt og mangfoldige Studerende, især af Bayerns Landsmandsskab. De bragte i Omløb, hvad de havde hørt i Prag om de nye Kjætterier. Ved Kirkeforsamlingen i Constanz vare rigtignok de berømteste Talere mod Huß, næst Doktorerne fra Paris, to Lærere fra Erfurt, men ogsaa de krævede en Reformation af Kirken ved Hjælp af almindelige Kirkemøder, der stode over Paven. I samme Retning vedbleve flere Lærere ved denne Højskole at udtale sig, medens de andre tydske Universiteter bøjede sig for Pavedømmets efter Kirkemødet i Basel 1443 gjenoprejste Enevælde. I Erfurt lærte gjennem næsten tyve Aar, som

den berømteste blandt flere frisindede Theologer Johan af Wesel ved det femtende Aarhundredes Midte, og angreb saa djærvt Afladen og andre kirkelige Misbrug, at han i Mainz maatte hensmægte sine sidste Leveaar i Inkvisitionens Fængsler. Ogsaa for en ivrig Grandskning i den hellige Skrift havde han virket, og hans Bøger regjerede, som Luther siger, Højskolen. Netop da Wesel optraadte, begyndte Ungdommen allevegne fra at strømme til Erfurt. Der indskreves gjennem flere Aartier over 400 nye Studerende aarlig, saa at det hele Antal, hvoriblandt ogsaa Nogle fra Liefland og Danmark og en Mængde tydske Ynglinge af høj Adel vare, kunde anslaaes til henved 2000. Det blev til et Mundheld: „Hvem der rigtig vil studere, maa gaae til Erfurt;" og Luther siger selv, at i Sammenligning med Erfurt vare alle andre Højskoler kun Peblinge-(Schützen) Skoler. Standsede en forfærdelig Pestsyge for en Tid Højskolens Virksomhed, f. Ex. i 1463, da 20 Lærere og af Indvaanere i det Hele 28,000 døde, toges der fat med fornyet Liv efter dens Ophør.

Det var dog ikke den philosophisk-theologiske Underviisning, der endnu ledevedes i den stive og tørre scholastiske Retning af i Øvrigt frisindede Mænd som Trutvetter og Usingen, Luthers Lærere, men derimod den juridiske, hvori Henning Göde glimrede som „Juristernes Monarch" indtil 1509, da han af Churfyrst Frederik ansattes i Wittenberg som Provst ved Allehelgenskirken, og især den artistiske Underviisning, der henimod Slutningen af det 15de Aarhundrede gav Højskolen sin største Betydning for mange af de Studerende. Det var den i Italien vaagnede Interesse for og Sysselsættelse med Oldtidens Literatur, som forplantedes til Erfurt og vandt mange Tilhængere. To Poeter, Petrus Luder og Jacobus Publicus

Rufus fra Florentz, optraadte der efter 1460 som de første Lærere i den Kunst at skrive smagfulde latinske Vers, den Kunst at forfatte Breve og lægge Veltalenhed for Dagen efter Oldtidens Mønstre, skjøndt endnu mekanisk og uden Forstaaelse af Oldtidens Aand. En Discipel af Rufus var den senere Biskop af Worms, Johannes af Dalberg, der i Rhinegnene indtog saa høj en Rang og nød saa stor en Ære blandt alle Humanismens Tilhængere.

Mange af disse Poeter vare ligesom Skoledisciplene og Studenterne idelig paa Vandring, lærte snart paa een, snart paa en anden Højskole. Vi nævne til Exempel Conrad Celtes, en latinsk Digter, der i Eet og Alt hyldede Italiens Humanisme, ogsaa i dens Frivolitet og Affmag for Christendommen. Af Pollich var han anbefalet til Churfyrst Frederik, af ham igjen til Kejser Maximilian, som havde kronet ham med Laurbærkrandsen 1487 og havde ansat ham i Wien. Celtes kunde rose sig af at have gjort fuldstændig Brug af sit kejserlige Privilegium til som kronet Digter at give Underviisning i alle Digte- og Talekunstens Fag paa alle Tydsklands Højskoler, idet han havde besøgt dem alle, ogsaa for en Tid Erfurt. Han var Stifter af de lærde Selskaber i Tydskland, og opmuntrede Humanisterne til at slutte sig sammen i et tvangløst Fællesliv.

Humanismen i Erfurt havde især til Talsmænd Maternus Pistorius og Nicolaus Marschalk. Pistorius, der henlevede sit Liv i Erfurt, var en Prydelse for Højskolen ved sin milde, velvillige, for al Lidenskab frie Aand, som vandt ham de Studerendes Agtelse og Hengivenhed. Marschalk har den Ære at være den allerførste, som i Tydskland lod trykke en græsk Bog, et Skrift af en

Grammatiker fra det 6te Aarhundrede, Priscianus af Cæsarea, Aar 1501. Han gik Aaret efter til Wittenberg, holdt der i nogen Tid Forelæsninger, som det fyrstelige Broderpar Frederik og Johan bivaanede, men slog sig siden til Ro ved Højskolen i Rostock. Iblandt Marschalks Disciple træffe vi 1498 den unge Johan Jäger fra Dornheim, der efter Tidens Mode oversatte sit Navn til Crotus Rubianus, og Aaret efter Burckhard; ligeledes Luthers Ven Johan Lange og to Brødre Eberbach. Alle disse sluttede sig sammen og kaldte sig selv gjerne Poeter. Det var fornemmelig Græsk, Burckhard lagde sig efter hos Marschalk, hvis Huusfælle han var, og som øvede en stor Indflydelse paa hans Dannelse og Smag.

Saasnart Højskolen i Wittenberg aabnedes, lod Burckhard sig indskrive i dens Album, hvori han endnu anføres under sit Familienavn (Georius borkhardus de Spalt), tog der Magistergraden, men vendte saa atter for en Tid tilbage til Erfurt og besluttede i Aaret 1505, ligesom Luther, hvem han maaskee alt var bekjendt med, at lægge sig efter Lovkyndigheden, medens han tillige var Huuslærer i en patricisk Familie. Iblandt de humanistiske ældre og yngre Studerende, der i Mellemtiden vare ankomne, var Hieronymus Emser, senere Luthers ivrige Modstander, dengang begejstret for Reuchlin, over hvis Komedie Sergius han holdt en Forelæsning, som Luther hørte; fremdeles den syttenaarige, fyrige, og for Digtekunsten begavede Helius Eoban Hesse, der var døbt Eoban efter en Helgen, havde taget sit Fødeland, Hessen, til Efternavn, og sit første Navn efter Solguden, hvis Yndling han ønskede at være. Han gjorde sig strax bekjendt ved at besynge en Fejde mellem Byens Borgere og Studenterne i 1505 og den Pest, der atter i 1506 tvang

Studenterne til at udvandre; han vandt ved senere latinske Digte et stort Navn i Datiden. Snart efter kom ogsaa Ridder Ulrich von Hutten og den urolige Hermann von Busch, Ven af Erasmus og senere tilligemed Crotus Huttens Medarbejder ved Samlingen af de dunkle Mænds Breve. Fra det store Antal Trykkerier, mindst 10, bestyrede af Mænd, der ogsaa efter Moden havde givet sig klassiske Navne, udgik de klassiske Forfattere i nye Udgaver. Trutvetter, Göde og Usingen stode i et venligt Forhold til de unge Poeter. Viebiskop Lasphe i Erfurt, der indviede Luther til Præst, overdrog Eoban Rektoratet ved St. Severi Stiftsskole og forøgede Højskolens Bibliothek betydeligt. Der var saaledes god Grund for Eoban til i et begejstret Digt at besynge Erfurt som et Sæde for Muserne.

Den Mand, der ydede Poeterne i Erfurt den bedste Bistand, nævne vi tilsidst; det var Conrad Muth, kaldet Mutianus Rufus, Kannik i den nærliggende Stad Gotha. Han var født 1471 i Homburg i Hessen og oplært sammen med Erasmus i den ypperlige Skole, Hegius, der tilhørte det af Undervisningsvæsenet saa fortjente Samfund „Brødrene af det fælles Liv", holdt i Deventer. Efter 1492 havde han en kort Tid som Magister læst i Erfurt, var draget til Italien, hvor han i Bologna havde taget den juridiske Doktorgrad, men tillige havde sluttet sig til Mænd, der sørgede over Kirkens mangehaande Brøst. Fra 1503 levede han i stille videnskabelig Syslen tre Miil fra Erfurt som Kannik i Gotha, bag Domkirken i et Huus, over hvis Dør han havde ladet sætte paa Latin den Indskrift: „Lyksalig Ro" og indenfor Døren en anden: „For de Gode staaer alt aabent." Det var en værdig og tillige venlig, grundig og tillige skjemtefuld

Lærd. Med Hensyn til selve Christendommen var han i nogle Punkter en philosophisk Fritænker og derfor anstødelig for de andre Domherrer. Med Hensyn til den herskende Kirketro og Cultus var han en fiin Spotter i Samtaler med Venner over Reliqvier, Fastespiser, Sjælemesser og anden Overtro. Ved sin sædelige og kyske Alvor og ihærdige Kjærlighed til Klassikerne var han vækkende og vejledende for de Unge, som han drog til sig i stort Antal. Spalatin hengav sig ganske til ham, fik ved hans Indflydelse 1505 en Ansættelse som Lærer ved Skolen i Cistercienserklosteret Georgenthal, hvor en anden af Mutians kjære Disciple, Urbanus var Munk, og fortsatte sine græske Studier sammen med ham, tillige vejledet af Mutian gjennem Breve og Samtaler. „Lige," skrev denne engang til Urban, „er vor Vej, fordi vi samdrægtig alene søge og ære Gud; snever, fordi Faa med os tragte efter Videnskab og renere Sæder; stejl, fordi den fører til Studiet af det latinske Sprog; et virkeligt aandeligt Gode opnaae Faa uden Anstrængelse."

I Aaret 1507 blev Spalatin udnævnt til Landsbypræst i Hohenkirchen, nær ved Georgenthal; men ogsaa her forblev han kun en kort Tid. Hertug Johan af Sachsen havde mistet sin Gemalinde 1503, efter at hun havde skjænket ham deres eneste Barn, Churprindsen Johan Frederik. Han søgte en Lærer til denne og henvendte sig derom til Mutian, hvis Anseelse ogsaa var stor ved det sachsiske Hof; denne anbefalede ham Spalatin. I Aaret 1508 blev han Hovmester for Prindsen og tiltraadte denne Gjerning efterat have nedbedet Himlens Velsignelse over den ved i 30 Dage at læse Messe. Men han forlod den 1511, to Aar før Johan indtraadte i et nyt Ægteskab med Margaretha af Anhalt, da Churfyrst Frederik

betroede ham Opdragelsen af sine to Søstersønner, Hertugerne Otto og Ernst af Brunsvig-Lüneburg, der, ledsagede af Mag. Mitlerdus, skulde studere i Wittenberg, og tillige gav ham Indtægterne af et Kannikeembede ved S. Georgs Stift i Altenburg. Spalatin kom nu i en Stilling, der, saasnart han først havde fundet sig tilrette i Hoflivet, tiltalte ham og egnede sig godt for hans Evner.

At beskrive Spalatins Liv fuldstændigt i dets Forhold til Luther vilde omtrent være at følge Skridt for Skridt Luthers egne lønlige Tanker, hans Domme om Personer og Bøger, hans Planer og Beslutninger, hans Sjælekampe og vexlende Stemninger under hans offentlige Livsbane, især i de første ti Aar. Thi derom handle fornemmelig hans Breve til Spalatin, af hvilke c. 330 før Aaret 1526 og 100 senere kjendes, medens næsten alle Vennens til ham ere tabte, og Spalatins øvrige Brevvexel for største Delen endnu gjemmes utrykt i Archiverne. Vi maae her nøjes med at omtale, hvad der kan fortælles i Korthed og nærmest angaaer Spalatins egen Personlighed og Virken.

Churfyrsten besluttede at binde Spalatin endnu fastere til sig. Han udnævnte ham i Løbet af faa Aar baade til Bibliothekar ved den private Bogsamling, han havde begyndt at anlægge, til sin Hofkapellan og til sin Kabinetssecretair. Spalatin, der var from, arbejdsom, fiintfølende, fordringsløs og praktisk, kom saaledes ind i alle Regjeringens Hemmeligheder, udfærdigede alle Landsherrens Anordninger og fik som den fromme Fyrstes Sjælesørger en Indflydelse, der stundom overgik hans andre Raadgiveres. Han ledsagede altid Churfyrsten, ofte i samme Vogn med ham, under hans vexlende Ophold

paa de forskjellige Slotte i Sachsen og hans Rejser i Tydskland. Han var saaledes i Aarene 1518—22 med ham paa Rigsdagene i Augsburg, Worms og Nürnberg, til politiske Handlinger, f. Ex. Carls Kejservalg i Frankfurt og til hans Kroning i Aachen, hvilken sidste Churfyrsten dog, ifølge Spalatins Beretning paa Grund af en Upasselighed i Køln ikke kom til personlig at bivaane. Hvor stor Betydning han derved tidligt opnaaede, kjendes ikke blot af den virksomme Bistand, han efter Luthers Møde med Cajetan i Augsburg kunde yde ham hos Churfyrsten, men ogsaa af det Brev, Paven 24. Oktbr. 1518 sendte ham fra Viterbo, da Miltitz skulde overlevere Churfyrsten den gyldne Rose. Deri hed det: „Eftersom vi vide, at Du er i besynderlig Gunst hos Churfyrsten, der højagter Dine heldbringende og kloge Raad, erindre og formane vi Din Fromhed i Herren og anmode Dig faderligt om, at Du af skyldig Fromhed og Ærbødighed mod os og den pavelige Stol vil betænke, hvilken stor Ære og kostelig Gave vi have anseet Hertug Frederik værdig til. Saa ville Du og betænke, hvor gruelig et djævelsk Barns overvættes Formastelighed er, der smager af aabenbart Kjætteri." Spalatin bliver nu opfordret til at hjælpe med at dæmpe Luthers Vildfarelser, og der loves ham, at al hans Attraa skal finde Naade hos den pavelige Stol. Det var ogsaa i Spalatins Bolig i Altenburg, at Miltitz holdt sit første Møde med Luther, og det var Spalatin, der var tilstede baade ved den Samtale, Churfyrsten i Køln 1520 førte med Erasmus, af hvis Haand Spalatin modtog den forsigtige Lærdes Udtalelser om Luther, og senere ved de pavelige Legaters Forhandlinger med Frederik om Luthers Sag.

Spalatin havde allerede i Aaret 1510 begyndt at

fysle med historiske Forskninger, der angik den ældre sachsiske Historie. Fra 1513 optegnede han sin Tids Historie i Dag- og Aarbøger. Han forfattede ogsaa Levnetsbeskrivelser af de tre Churfyrster, som han levede med, af Paverne og Kejserne paa Reformationens Tid, af flere med Sachsen beslægtede Fyrster, samt sin egen Biographi. Det meste af alle disse Arbejder er endnu utrykt. Fra 1518 begyndte han paa det vigtige Skrift om Reformationen, som han gav Navnet de christelige Religionshandeler og fortsatte til 1543. Det udgaves under Titelen Annales Reformationis, dog ikke fuldstændigt, af Cyprian 1718. Sin Sands for Videnskabelighed viste han som Bibliothekar ved at anskaffe til Fyrstens Bogsamling alle Skrifter af sine Venner Erasmus og Luther, ved at tage Afskrifter af literære Sjeldenheder og indkjøbe Nyheder paa det aarlige Bogmarked (Messen) i Frankfurt, hvor dengang og i Mainz de ældste og betydeligste Markeder i Tydskland holdtes. Hans Kjærlighed til Oldtidens Klassikere bragte ham ogsaa i Brevvexling med Reuchlin, der i sin Strid med Kølnerne kaldte ham sin Velynder og tyede til hans Anbefaling hos Churfyrsten, ligeledes med Humanisterne i Nürnberg og Augsburg, især Pirckheimer og Konrad Peutinger, og med den berømte Bogtrykker Aldus Manutius i Venedig, der leverede rettede og smukke Udgaver af Klassikerne. Ligeledes vexlede han Breve med de bekjendteste Historikere i Datiden, som Stabius, Kejser Maximilians Historieskriver, Aventinus, bayersk Historiograph, Albert Cranz, Benediktinerabbeden Trithemius og Flere.

Spalatin vilde ogsaa virke for folkelig og religiøs Oplysning, og han benyttede sin Gave til at udtrykke sig let og flydende paa Modersmaalet. Luthers Udlægning

af den 110de Psalme 1518 besørgede han trykt med en Tilegnelse af ham selv til Patricieren Hieronymus Ebner i Nürnberg. To Aar efter oversatte han Luthers Trøstebog i al den Troendes Trængsel, der egentlig var bestemt for Churfyrsten under en Sygdom. Det var ham ogsaa kjært at oversætte flere Skrifter af Erasmus: „Om en christelig Fyrstes Underviisning," som han overrakte Carl V.; hans fine Drøftelse af det Spørgsmaal: „Naar maa enten en Konge eller en Nar fødes," hvilken han tilegnede Fyrst Joachim af Anhalt, og et andet: „Fredens Klagemaal," som han tilegnede Churfyrsten. Desuden oversatte han Plutarchs Afhandling om Forskjellen mellem en Ven og en Smigrer, som han tilstillede sin Elev Johan Frederik.

Sin egen theologiske Udvikling forsømte han heller ikke. Han raadspurgte ofte i Breve Luther, sit Orakel, som Lange i et Brev til Mutian kaldte Spalatins Apollo, snart om den bedste Maade at studere Skriften paa, snart om Forstaaelsen af forskjellige vanskelige Skriftsteder, snart om det Sindelag, hvori man skal øve gode Gjerninger, snart om en Præsts Pligter og Maade at føre Livet paa, eller om, hvorvidt en Krig med Tyrken kan forsvares af Bibelen. Luther gav ham villig Oplysninger om alle disse Gjenstande; men til Gjengjæld forlangte han sin Vens Bistand i de mangfoldigste Anliggender. Der er en fattig Studerende, hans egen Skriver Wolfgang; ham maa Spalatin unde til en Klædning af et Legat, han kan uddele. Der er hans Bud Urbanus, som har ledsaget ham til Disputatsen i Heidelberg; for ham maa Spalatin gaae i Forbøn om en Pengegave; thi Luther selv ejer Intet. Til akademiske Gilder maa Spalatin bede Churfyrsten om Vildt fra hans Skove. Luther

byder sin Ven til Gæst i Klosteret, men siger ham tillige, at han selv maa skaffe Viin til Maaltidet, da han kommer fra Slottet til Klosteret, ikke omvendt. Spalatin maa anbefale Kandidater hos Churfyrsten til Præstekald, sørge for, at Augustinerklosteret kan faae sine udeblevne Renter, hjælpe til, at et Trykkeri med græske Typer kan anlægges af Melchior Lotther i Wittenberg, og at en Bager faaer Lov til at nedsætte sig der, forskaffe en fattig forurettet Enke hendes Ret osv. Men fremfor alt er det i Højskolens Anliggender, Luther i mangfoldige Breve paakalder Spalatin, som han benævner Patron, for at Forelæsningerne kunne blive bedre ordnede, nye Lærere ansatte, Melanchthons Løn forhøjet. Spalatin er altid rede til at gjøre sin Indflydelse gjældende, for at Luther kan faae sine Ønsker opfyldte, ihvorvel Melanchthon meget rigtigt bemærker, at han i sit bevægede Liv vel ikke altid kan have Stunder til at befatte sig med alle disse Enkeltheder. Saa fast er Venskabet mellem begge, at Luther ikke i mindste Maade paalægger sig Baand overfor sin af Naturen beskedne og besindige, af Churfyrstens Anskuelser afhængige, af ham i Statsmandens forsigtige Tøven oplærte Ven, men oftere ansporer ham til at være ligesaa dristig og hensynsløs som han selv, vredes paa ham og tager ham dygtig i Skole, naar han vil mildne eller endog standse hans Iver. Derpaa haves flere Exempler, især fra den Tid, da Uordenerne begyndte i Wittenberg under Luthers Fangenskab paa Wartburg.

For Luthers overvældende Storhed bøjede Spalatin sig ogsaa i det Fjerne, var utrættelig i at sende ham Breve med Nyheder, Lægemidler under hans langvarige Upasselighed, besørge flere af hans Haandskrifter trykte, hjælpe ham med hans Bibeloversættelse; men det er værd

at lære hans egen selvstændige Opfattelse af det hele Røre, som Carlstadt vakte imod Messen og Coelibatet, at kjende i et fortroligt Brev til Jonas af 9de November 1521. Deri hedder det: „Dette veed jeg, at hvad der hidtil er foretaget med saa stort Skrig, har snarere fremmet Hadet blandt de Christne end Christendommen. Og ifald Kirkens Forbedring ikke bliver ledet med større Indsigt og Mildhed, saa vil den ikke blive bedre ved al den Tvist. Man udtaler sig kjækt, man handler rask angaaende Ting, man maaskee hellere hverken skulde have talt om eller gjort uden efter modent Overlæg. Hvem kan skaffe os en ny ubesmittet Kirke, saadan som vi, hvem den christelige Sag ligger paa Hjerte, med den fuldeste Ret bede om? — Jeg tænker ofte med Forbauselse paa, hvad en af Vore sagde til mig i Worms, at han var bange for, Intet behagede Lægfolk mere i Luthers Lærdom end dette, at han skjældte Præsterne ud og rev ned paa dem. — Kom derhos Kejser Maximilians Ord ihu, at det er let at indtage et Land, men der hører betydelige Kræfter til for at vinde det ganske. Der er blandt Eder Prædikere, hos hvem vi, skjøndt de med opblæste Kjæver prædike Kjærlighedens Pligter, dog netop savne denne selv, for ikke at nævne Andet. Jeg veed, at det er gaaet mig saaledes med Flere, hvem jeg vilde gjøre mig fortjent af og det ikke i Smaating, saa jeg ønskede at faae af Gud den Gave at glemme det. Derfor kan jeg ikke komme til Overbeviisning om, at Christenheden skulde blive forbedret ved slige Reformatorer, hos hvem man ikke engang finder, hvad der er den Christnes allermest fornødne Pligt.“

Det fortrolige Forhold, hvori Spalatin stod til Churfyrsten, gav ham vel et rigeligt Udkomme, 400 Gyl-

den aarlig, (en Indtægt, som Melanchthon først opnaaede i Aaret 1541), foruden lige saa mange Guldstykker til hver Fødselsdag, som han talte Aar; men det voldte ham dog ogsaa Fortrædeligheder, da Reformationen skulde udstrækkes til Fyrstens Øjesteen, Allehelgenskirken, og til Domherrernes Kapitel, hvis Gudstjeneste og Leveviis Frederik vilde holde sin Haand over. Stiftsprovsten Justus Jonas var aldeles enig med Luther i, at det Gamle burde forandres, og da Hofpræsten for at holde igjen skrev myndigt til ham, tog Luther det ikke godt op. Men da saa Spalatin raadspurgte Luther, om han ikke helst skulde opgive sin Stilling, bønfaldt Doktoren ham om ikke at gjøre det. En ny Mand vilde ikke kunne virke det samme som han; ingen anden i Wittenberg kunde erstatte ham, og han skyldte ogsaa sin Landsherre, der var Graven nær, at blive hos ham til det Sidste. Spalatin føjede sig atter, fulgte Churfyrsten til Rigsdagen i Nürnberg 1524 og saae ham forlade den, fuld af Græmmelse over Sagernes Gang. Han hørte derpaa, at hans kjære Herre, efter længere Tid at have skrantet, laae betænkelig syg i Lochau og ilede paa Livlægen Stromer af Auerbachs Bøn til ham. Efter at have overvundet sin Sky for at besvære den Lidende, der ikke holdt af at overløbes, lod han sig melde og blev strax indladt.

Churfyrsten, fortæller han, sad i en lav Læenestol med Ruller under, blev glad ved at see ham, trykkede hans Haand og sagde: „I gjør ret i at komme til mig; thi Syge skal man see til.“ Han lod sin Stol rulle hen til Bordet, skikkede sin Kammertjener bort og samtalede med Spalatin i Eenrum om Breve, der vare indløbne fra Mutian, om Bondekrigen, der rasede rundt omkring dem, men især og længe om sin Beredelse til Døden.

Han skriftede derefter samme Aften for Spalatin og modtog efter hans Raad før Daggry Nadverens Sacrament under begge Skikkelser af sin egen Skriftefader, Præsten i Herzberg, som han yndede meget. Han havde ingen af sine fyrstelige Slægtninge om sig, kun sine Kammersvende, der græd ved at see hans Andagt, Alvor og Inderlighed under den hellige Handling. Til dem sagde han af og til: „Kjære Børn! Jeg er meget syg," og senere: „Børnlille! Har jeg krænket Nogen af Eder, beder jeg ham for Guds Skyld tilgive mig det; vi Fyrster gjøre mod stakkels Folk meget, der intet duer." Han gjentog ogsaa forskjellige Trøstesprog, blandt dem Hjobs Ord: „Herren gav, Herren tog, Herrens Navn være lovet."

Ud paa Aftenen havde Spalatin nedskrevet nogle trøstelige Betragtninger for Churfyrsten — de bleve siden trykte —; dem havde han, før den Syge nød Nadveren, ladet den unge Sebastian von Jessen, Churfyrstens naturlige Søn, bringe ham. Denne forlangte sine Briller, læste dem opmærksomt igjennem og vilde have dem liggende hos sig, for at kunne gjentage Læsningen. Om Eftermiddagen den 5te Maj 1525 kaldte en Kammersvend skyndsomt Spalatin paany til Churfyrsten, og Hofpræsten oplæste da selv Slutningen af disse Betragtninger, som Pagerne havde begyndt paa, for den Syge, hvis Smerter toge til. Efter at han endnu havde dikteret sin Skriver et Testament, hvori han ogsaa betænkte sin troe Hofpræst med en Aarpenge af 150 Gylden, hensov han før Aften stille og fredeligt, som hans Liv havde været. Ved Anordningen af Ligbegængelsen var Spalatin enig med Luther og Melanchthon i at udelade de i Katholicismen brugelige Sange ved Nattevagten (Vigilien), Sjælemesse af en Biskop, Alterets Tilhylning med Sørgeflor og Optog

rundt i Kirken og omkring Alteret med Fyrstens Stridsheste.

Spalatin besad den nye Churfyrst Johans Gunst i fuldt Maal; men dog søgte han nu sin Afsked som Hofpræst og blev Links Eftermand som Sognepræst i Altenburg. Han kom derved strax i et fjendtligt Forhold til alle sine Colleger, Domherrerne ved St. Georgs Stift, paa een nær, Warbeck, der blev hans Efterfølger hos Churfyrsten. Domherrerne vilde nemlig ikke godvillig opgive Messerne og den katholske Cultus. Skjøndt Spalatin ikke billigede Luthers Raad til Churfyrsten om at gjøre en Ende paa dette Uvæsen ved et Magtsprog, blev Forholdet til dem endnu værre, efterat han i November 1525 havde giftet sig med Catharina Heidenreich (Streibel) af Altenburg. Han havde indbudt hele Domcapitlet til sit Bryllup; dette ønskede ham vel høfligt til Lykke, men udeblev fra Højtiden, og erklærede kort efter, at hans Ægteskab var ugyldigt, og at han selv ved dette havde forbrudt sine Indtægter som Kannik. Spalatin maatte true sine Modstandere til Føjelighed ved at indskyde sig under Churfyrstens Afgjørelse. Imidlertid vedbleve de at volde ham Græmmelse ved at kalde hans Ægteskab Skjørlevnet, og Luther maatte oftere trøste sin nedslagne Ven.

I sin nye Virksomhed deeltog Spalatin som beskikket Superintendent to Gange i Kirkevisitatsen af Altenburgerkredsen og medvirkede til, at Graabrødrenes Kloster forvandledes til en evangelisk Skole, hvorved Luthers Discipel Mathesius en kort Tid var ansat. Men Churfyrsten havde ham tillige med sig baade paa Rigsdagen i Speyer og i Augsburg 1530. Her var han som Notar tilstede ved de evangeliske Ordføreres Forhandlinger med de katholske Theologer og fulgte med Johan, da han før Rigsdagens

Slutning forlod samme. Han ledsagede endnu samme Aar Churprindsen til Køln, hvor denne modsatte sig Valget af Ferdinand til romersk Konge, medens Johan i Schmalkalden fik sluttet et Forbund til Evangeliets Beskyttelse, og senere til en Sammenkomst af de Evangeliske i Schweinfurt, kort forud for Religionsfreden i Nürnberg 1532. Under sit Ophold i hiin By prædikede han i et udenfor samme liggende Kapel og udsaaede Guds Ord med Frugt, eller som Luther ogsaa kaldte det, aagrede godt med Herrens Pund. I Nürnberg var han ligeledes tilstede og viste baade da og senere en varm Deeltagelse for de kirkelige Forhold i denne By, hvor han havde tilbragt sine Børneaar.

Da kort efter Spalatins Elev, Johan Frederik i sit ni og tyvende Aar fulgte sin Fader den 16de August 1532 i Regjeringen, understøttede han sin gamle Lærer med Iver i hans fortsatte historiske Undersøgelser ved at gjennemsee hans Arbejder, sende ham Aktstykker og egenhændige Afhandlinger, thi Fyrsten var meget arbejdsom og efter Melanchthons Udsagn istand til at læse og skrive meer om Dagen, end han selv og Aurifaber, begge Mønstre paa Flid, tilsammen. Han lod i Altenburg opføre en Hvælving udelukkende til Spalatins Samling af disse vigtige Papirer. Han vedblev ogsaa at tage ham med ved Tidens politiske Forhandlinger, saaledes i Weimar, da Clemens VII. 1533 sendte Affendinge for at forhandle om det lovede almindelige Kirkemøde, og til Kadan i Bøhmen, hvorhen Fyrsten rejste 1534. Landgreve Philip af Hessen havde nemlig imod Luthers og Melanchthons Raad ved et raskt Felttog, som Eoban Hess besang i dets Enkeltheder, hjulpet Hertug Ulrich af Würtembergs Søn Christoph til sit Arveland, hvorfra hans Fader var bleven for-

brevet af det schwabiske Forbund 1520, og da Landet dengang var blevet overladt til Østrig og paa Rigsdagen i Augsburg overdraget Ferdinand som Lehn af Carl V., maatte der forhandles om Tilbagegivelsen med Ferdinand. Fordraget derom blev vedtaget i Kadan, imod at Johan Frederik til Gjengjæld erkjendte Ferdinand for romersk Konge og Rigsforstander i Kejserens Fraværelse.

Et Besøg tilligemed Fyrsten i Cleve gav Spalatin Lejlighed til at besee den gamle Valplads, hvorpaa Romeren Varus Aar 9 e. Chr. var bleven overvundet af Germaneren Hermann (Arminius), og han fik derved Lyst til at skildre denne Helt i et Værk, der tryktes det følgende Aar og tilegnedes Churfyrsten. Denne ledsagede han ogsaa paa en Rejse, han har beskrevet, til Wien 1535, hvor Ferdinand forlehnede Johan Frederik med alle den Ernestinske Linies Besiddelser. Samme Aar fulgte han ham baade til Prag, hvor Churfyrsten modtog Pave Paul den Tredies Legat Vergerius, der kom fra sit Møde med Luther i Wittenberg, og til Schmalkalden, hvor Protestanterne afsloge Tilbudet fra Frants den Førstes Affendinge om at indgaae Forbindelse med deres Herre, men forenede sig med Henrik den Ottendes Gesandter om et Forbund i 14 Artikler, hvilke Kongen dog siden afslog at gaae ind paa.

Et vigtigt Hverv overdrog Churfyrsten 1536 Spalatin, nemlig at ordne Højskolens Forhold og Professorernes Lønninger i Overeensstemmelse med de betydeligt forøgede Indtægter, henved 2000 Gylden aarlig, som han betænkte den med, i oprigtig Erkjendelse af dens store Betydning for hele Christenheden, hvad Fororbet til Gavebrevet udtaler. Ved den Lejlighed fik Spalatin ogsaa Bogsamlingen, der skyldtes ham og var bleven begavet

med større Hjælpemidler, ordnet, til stor Glæde for Melanchthon.

Allerede i Begyndelsen af næste Aar træffe vi Spalatin igjen paa en Rejse, nemlig atter til Schmalkalden, hvor han som Secretair optegnede Forhandlingerne angaaende det pavelige Kirkemøde i Mantua, men ikke kunde oppebie deres Afslutning paa Grund af Luthers Sygdom. Ham ledsagede han paa Hjemvejen, og ilede forud til Altenburg, for at berede den endnu svage Ven Ophold hos sig. Luther sendte et latinsk Vers efter ham, hvori han sagde, at i ham kom Christus, hvis Lemmer de begge vare, selv til ham, og vilde ansee Spalatins Pleje for ydet sig selv.*) Melanchthon vilde ikke staae tilbage og skjemtede i ni andre Vers over det Uheld, der havde ramt Spalatin, da han, uden at ville tage Luthers Søsterdatter Lene fra Wittenberg med, havde skyndt sig tilbage fra Altenburg for at møde Luther, og da var væltet med sin Vogn og falden i Skarnet.

Ogsaa i Hertugdømmet Sachsens Anliggender kom Spalatin i sine ældre Dage til at gribe ind.

Dette Hertugdømme var siden Aar 1500 deelt mellem de to Brødre af den albertinske Linie, Georg og Henrik, der vare saa forskjellige fra hinanden som vel muligt. De ere skildrede os meget anskueligt af Ranke. Georg, der herskede over den største Deel af Landet, viste sig altid som en Haandhæver af Lovlighed efter Bogstaven,

*) Verset lyder saaledes:
Christus in infirmo venit hic, Spalatine, Luthero
Et tua pro requie tecta benigna petit.
Quicquid hinc facies, factum sibi judicat ipsi,
Qui nos membra sui corporis esse docet.

en Mand med djærv Egensindighed og ihærdig Daadskraft. Han holdt stræng Orden i sit Land, taalte ingen Overgreb af de Adelige, agtede Stædernes Rettigheder og fik som oftest sine Pengekrav satte igjennem, hvor store de end monne være. Forlystelser kjendte han neppe noget til, Udsvævelser endnu mindre; han gik op i Forretninger, talte ikke om andet, og blev derved ofte trættende i Omgang.

Henrik derimod blev allermest utaalmodig, naar han skulde sætte sig ind i de Sager, der angik hans eget lille Fyrstendømme, bestaaende af Freiberg og Wolkenstein. Indtægterne deraf forsloge ikke til hans Hofholdning; man var nødt til at gjøre Gjæld fra det ene Qvartal til det andet, thi Georg vilde aldrig hjælpe; desuagtet levede han et sorgløst og gemytligt Liv. Det fornøjede ham at stige med sit Følge ned i Gruberne og at besøge Haandværkerne i Freiberg i deres Værksteder; ved Hove gad han gjerne høre fortælle om fremmede Krigsbedrifter. Sin bedste Fornøjelse fandt han i sit Tøjhuus. Vældige Kanoner, med æventyrlige Figurer paa, som Lucas Cranach havde gjort Tegning til, havde han ladet støbe; han var stolt af, at selv Kejseren havde hørt tale derom. Et Par Gange om Dagen gik han hen for at betragte dem og viskede nu og da Støvet af dem med sin Kappe.

Brødrene levede ingensinde i kjærlig og samdrægtig Forstaaelse med hinanden, saaledes som Frederik og Johan altid gjorde; men Troesspørgsmaalet skilte dem ganske ad. Georg vilde leve og døe i den Tro, hans naadige Herr Fader og hans hjertenskjære Moder havde lært ham. Luther vilde han staae imod af al Magt til Døden. Hans Forordninger mod Kjætteriet fra Wittenberg, der udkom Aar ud og Aar ind, kunde man læse paa store Tavler, der vare opstillede paa Landevejene eller anbragte

ved Værtshusene; med ubønhørlig Strænghed bleve de haandhævede. Viste en Herremand sig kjættersk, bleve Bønderne løste fra deres Pligter mod ham; en Embedsmand eller en Boghandler, der solgte Luthers Skrifter, kunde sigtes paa Livet; en Præst blev uden Barmhjertighed tvungen til bogstavelig at æde det Skrift, han havde udgivet i luthersk Aand; Almuesfolk bleve under Piskeslag og med al optænkelig Haan jagede ud af Landet. Ved Hoffet i Freiberg brød man derimod Fasten og tog godt mod de Præster, Georg fordrev; Hertuginden Catharina af Mecklenburg var ivrig lutheransk; efterhaanden kom Hertugen med, sluttede sig til sine Fættere af den ernestinske Linie og hørte Luther prædike ved et Besøg i Torgau 1531; endelig indtraadte han i det schmalkaldiske Forbund. Saaledes skete det, at man i Leipzig paa Palmesøndag 1537 saae Hertug Georg med blottet Hoved bivaane en Messe, der blev læst paa Torvet, og holde Pavens Nuntius ved Haanden; og at i Freiberg Hertug Henriks Kirkestol blev rykket nærmere til Prædikestolen, for at han bedre kunde forstaae Jacob Schenk, som var bleven hans Hofpræst 1536.

Samme Hofpræst, en opblæst, herskesyg Personlighed — saaledes har Luther selv skildret os ham i flere af sine Bordtaler, — der hos Churfyrsten gjorde sin Lærer Melanchthon mistænkelig, fordi denne havde tilraadet ham at gaae forsigtigt tilværks med de Svage ved Uddelingen af Nadveren under begge Skikkelser, og som foranledigede ikke faa for Melanchthon piinlige Forhandlinger om hans Rettroenhed mellem Churfyrsten og Luther, fik Spalatin til sin Medhjælper under en Kirkevisitats, som Henrik havde anmodet ham om at foretage i hele sit Land. Heldigviis blev han dog snart af med ham, da der kom Klager over,

at Schenk, hvis Fornavn Luther gjorde til „Jäckel,“ ligesom Agricolas Efternavn til „Grickel,“ deelte dennes forvirrende Lære om, at Loven ikke skulde prædikes for Christne, og derfor i Freiberg i sine Prædikener gjentog: „Du kan bære Dig ad, som Du vil; troer Du blot, bliver Du nok salig.“ Churfyrsten kaldte ham tilbage, ansatte ham som Hofpræst i Weimar, og Spalatin tilendebragte Visitatsen, der tilsidst omfattede Henriks Arvelande efter sin Broder Georg, med Justus Jonas. Sine historiske Studier fortsatte Spalatin med utrættelig Flid. Han udarbejdede en Stamtavle over det sachsiske og hohenzollernske Huus og meddeelte forskjellige af Tidens Begivenheder til Hertug Albrecht af Preussen. Denne Fyrste var gift med den danske Kong Frederik den Førstes ældste Datter, var de tydske Ridderes sidste Stormester, Reformationens Befordrer i Preussen, selv Lærd og i Brevvexling med Tidens betydeligste Videnskabsmænd. Hertugen sendte Spalatin til Tak Gaver, deriblandt store Stykker Rav. Imod Hertug Henrik den Yngre af Brunsvig-Wolfenbüttel, Luthers Fjende og Skive for Doktorens voldsomme Angreb, mistænkt for at tragte efter Churfyrsteværdigheden, paaviste Spalatin historisk det churfyrstelige Huses Adkomster og forfattede en Beretning om det Felttog, det schmalkaldiske Forbund foretog mod denne Hertug, da han vilde føre sin Strid med Staden Goslar tilende ved at overfalde den, og som endte med hans Nederlag og Reformationens Indførelse i Wolfenbüttel 1542. Desuden udgav han 1544 paa Latin en Samling trøsterige Exempler og Udsagn af ædle christelige Personligheder, hvortil Luther føjede en Fortale.

Det gik Spalatin ligesom Luther i hans sidste Leveaar; han oplevede mange bittre Skuffelser med Hensyn

til Kirkeforbedringens Frugter i Livet. Han havde ogsaa mange vanskelige og ærgerlige Ægteskabssager at behandle, adskillige Bagvaskere ved Hoffet at kæmpe med og faldt tilsidst i en langvarig Sørgmodighed. Derved foranlediges Luther til at skrive det sidste, os bevarede Brev til ham af 21de August 1544, et Trøstebrev, der vidner om Luthers inderlige, trofaste Venskab og om hans urokkelige Troeskraft. De saaes kort efter for sidste Gang i Spalatins Huus. Ved Bordet greb Luther et Glas Viin og drak sin Ven til deraf med et latinsk Distichon.*) Baade Glasset og Verset bevaredes siden som et dyrebart Minde i Spalatins Familie. Churfyrsten var ham bestandig bevaagen og skrev ham kjærligt til, da hans Sygelighed tog til i en foruroligende Grad. Døden kom den 16de Januar 1545. Et Billede af ham tillægges Lucas Cranach; hvis det virkelig forestiller ham, maa han have været en tiltalende Skikkelse, uagtet han var lille af Væxt, meget mager og havde en svag Stemme. Øjnene paa dette Billede ere store og klare, Munden fiin, Udtrykket tænksomt og tillige livfuldt. Hans Hustru overlevede ham 6 Aar. Ingen Søn forplantede Spalatins Navn; hans ældste Datter Anna blev gift med Rektor Chilian i Altenburg, og hun havde talrigt Afkom.

---

*) Verset lyder saaledes:
Isthoc ex vitro vitrum bibit ipse Lutherus,
Hospes supremum tum, Spalatine, tuus.

Tredie Capitel.

Meer om Højskolen i Erfurt. Jonas, Reformatoren i Halle.

I Foraaret 1506 ankom til Højskolen i Erfurt en trettenaarig Bacchant (Skolediscipel), Justus Jonas, hvis Navn egentlig var Jodocus Koch, Søn af Jonas Koch, Borgmester i Rigsstaden Nordhausen, hvor han var født 5te Juni 1493. Fra hans tidligste Barndom haves kun det Sagn om ham, at han i Aaret 1500, da hans Fader laae farlig syg af Pest, havde uden mindste Skade spiist et Løg, den Syge havde benyttet som Trækmiddel paa en Pestbyld og derefter et Øjeblik lagt fra sig.

Jonas sluttede sig ved Højskolen strax til Poeternes Samfund, og især til Eoban Hesse, hvem Luther kaldte sin Tids Digterkonge, og Erasmus den christelige Ovid. I en Samling idylliske Hyrdedigte fra 1508 lader Eoban Mutian optræde som Voldgiftsmand i en Sangerstrid, Jonas og Petreius (Eberbach) føre med hinanden. Man seer af disse Digte, hvilken Begejstring, Kappelyst og Hjertelighed i Venskab der fandt Sted imellem denne Kreds af Ynglinge, for hvem Mutian var en god Skytsaand. Men dette fredelige og befrugtende Samliv blev snart for flere Aar afbrudt paa en brat Maade.

En Tvist mellem Raadet og Borgerskabet gjorde i 1509 og 1510 Erfurt til Skueplads for Udbrud af vilde Lidenskaber og blodige Voldsgjerninger. For at kunne hævde Byens Uafhængighed imod Erkebispen af Mainz havde Raadet i Begyndelsen af det 15de Aarhundrede ladet foretage kostbare Byggearbejder, især til Byens

Befæstning. For at vedligeholde Byens Glands, selv efter at den var bleven ramt af Pest 1463 og en frygtelig Ildebrand 1472, havde Raadet ødslet store Summer bort paa glimrende Gesandtskaber og Festligheder. Trods Borgernes forøgede Skatter og Salget af et heelt Distrikt i Omegnen til Chursachsen steg Byens Gjæld uafladelig, og i Aaret 1509 gik Raadet til den Bekjendelse, at Gjælden havde naaet den forbausende Højde af 600,000 Gylden.

Imod Borgernes Forbittrelse herover søgte Raadet Bistand hos de sachsiske Fyrster, og der dannede sig to Partier, et for Sachsen, et andet for Erkebiskop Uriel af Mainz. De lavere Klasser sammensvore sig, og deres Holdning blev saa truende, at de fleste Medlemmer af Raadet og mange velhavende Borgere toge Flugten til Sachsen. Der foretoges nu af Folket en Omvæltning i Forfatningen, den øverste Borgmester blev henrettet, et nyt Raad valgt; men da de sachsiske Fyrster paa mange Maader fortrædigede og ængstede Byen, og Erkebiskoppen ikke formaaede at yde den tilstrækkelig Beskyttelse ved en Besætning af Landsknegte, blev efter syv Aars Forhandlinger, Rænker og Stridigheder den gamle Regjeringsform gjenoprettet.

Disse Byens forvirrede Tilstande maatte virke overordentlig skadeligt paa Højskolen. Dens Lærere af den gamle Skole toge Parti mod Folkepartiet; flere tyede strax til Sachsen, f. Ex. Göde, og paakaldte ivrigt Churfyrstens Bistand mod den nye Styrelse i Erfurt. Mutian og de unge Humanister, der sværmede for Oldtidens Demokrati, bifaldt Folkebevægelsen og sluttede sig under de senere Stridigheder til Mainz, hvor den fem og tyve Aars Markgreve Albrecht af Brandenburg, selv Humanist og

altid Humanisternes varme Velynder, 1514 besteg Erkebispestolen og ved sin Afladskram gav Stødet til Luthers Optræden. Men hine Ynglinge vare dog i Mellemtiden blevne splittede ad og havde forladt Erfurt paa Grund af andre voldsomme Optrin, der havde fundet Sted i Aaret 1510.

Ved den aarlige Kirkevielsesfest i Michaelissognet kom det til en Ordstrid mellem en Deel Studenter og Landsknegte. Denne førte til et Haandmænge, der udartede til en Gadekamp. Da Landsknegtene ikke kunde staae sig, ilede Borgerne dem til Hjælp. Studenterne trak sig tilbage til deres store Kollegium og begyndte fra dette faste Tilhold at fyre paa Borgerne med Haandvaaben. Borgerne skaffede to Kanoner tilveje og rettede dem mod Bygningen. Studenterne tabte Modet og toge Flugten ud af Byen. Men Borgerne sprængte Dørene til Universitetets Bygning og vendte sig i deres blinde Raseri mod Byens bedste Pryd. De gave sig til at ødelægge Alt, hvad der kunde ødelægges, baade i Høresalene og i Studenternes Boliger. De sloge Cathedere og Bænke istykker, sønderflængede eller brændte Universitetets gamle Privilegier, Statuter og Dokumenter, hvis Originaler derved for bestandigt gik tabte, splittede og tilintetgjorde den værdifulde Bogsamling og bortslæbte, hvad der havde Værd for dem selv. Raadets strænge Forholdsregler bagefter formaaede kun at bevirke en Tilbagegivelse af det, der var røvet.

Efter dette Udbrud af folkeligt Barbari forlode ikke blot Eoban, Crotus og Petreius, men ogsaa Jonas Erfurt, hvor han havde erhvervet Magistergraden, og han lod sig indskrive ved Højskolen i Wittenberg. Han blev der i fire Aar, studerede Retsvidenskaben, men syslede ogsaa med

Theologi, og vendte saa atter tilbage til Erfurt. Her havde Poeterne igjen efter Bevægelsens Ophør samlet sig, og kæmpede nu tappert som Oplysningens og Dannelsens Talsmænd imod det scholastiske Barbari, under Reuchlins Fejde med Munketheologerne i Köln.

Anledning til denne, igjennem mange Aar fortsatte literære Strid gav i Aaret 1509 en døbt Jøde, Pfefferkorn i Köln, idet han opfordrede Kejser Maximilian til at lade alle rabbinske Skrifter brænde paa Grund af, at de forhaanede Christus. Reuchlin fik af Kejseren Befaling til at afgive sit Skjøn i Sagen. Han erklærede, at der i Jødernes Talmud fandtes meget Godt, i deres Kabbala vise Hemmeligheder, og at deres Fortolkninger til det gamle Testament vare nyttige ogsaa for de Christne. Derfor maatte han paa det Bestemteste fraraade at opbrænde dem, hvorimod der burde oprettes Lærestole for Hebraisk paa alle tydske Højskoler, og Jøderne burde udlaane deres Bøger til Professorerne. Rasende over denne uventede Modstand beskyldte Pfefferkorn Reuchlin i et Skrift „Haandspejlet,“ som han og hans Hustru bare om og solgte paa det aarlige Bogmarked i Frankfurt, for at have ladet sig bestikke af Jøderne til at forsvare dem. Reuchlin offentliggjorde nu sit „Ojenspejl“ ɔ: Ojeglasset og paaviste i det 34 Løgne, som hans Modstander havde gjort sig skyldig i. Theologerne i Köln, hvoraf de Fleste vare Sortebrødre, overgave Ojenspejlet til Prøvelse af en Professor Arnold von Tungern. Skjøndt den berømte Reuchlin, for at afvende det truende Uvejr, som Lægmand skrev høfligt, endog underdanigt til disse Dominikanere, der svarede godt til deres Navn, naar det udlagdes som Herrens Hunde, og støvede efter Kjætterier allevegne, tilegnede de dog med et Digt af Ortuin Gratius, Lærer

ved Højskolen i Humaniora, Kejseren et lidenskabeligt Skrift mod Reuchlins 43 formeentlige Kjætterier, og han tilegnede atter Kejseren et ligesaa lidenskabeligt Forsvarsskrift. Striden blev derefter ved Kjætterdommeren Jacob Hoogstratens ivrige Bestræbelser draget ind under Kirkemyndighedernes Paakjendelse, og Reuchlin var nødt til at appellere til Leo X. Medens Christenhedens Hoved lod denne Sag undersøge, som han, skjøndt Humanisternes Velynder, tilsidst af Hensyn til Dominikanernes mægtige Orden undertrykte, ikke afgjorde, satte den hele den lærde Verden i Fyr og Flamme med Forsvars- eller Angrebsskrifter.

Poeterne i Erfurt stillede sig med Crotus Rubianus og Mutian i Spidsen ubetinget paa Reuchlins Side, især efterat det theologiske Fakultet i Erfurt, ligesom Theologerne i Mainz, Løwen og Paris, havde brudt Staven over hans Ojenspejl. Det berømte Spotteskrift over Kölnerne og Ortuin Gratius, „de dunkle Mænds Breve," udgik fra deres Kreds 1516.

Disse Breve, hvis Forfattere med den største Troskyldighed blottede Klosterfolkenes golde og sluddervorne gejstlige Veltalenhed, deres Uvidenhed, deres scholastiske Spidsfindighed, deres Lettroenhed og Overtro, for ikke at tale om deres raae Sviregilder og gemene Elskovshandeler, vare, uagtet de fremstillede lutter Vrængebilleder, satte sammen med en saa skuffende Sandhed, at Tiggerordnerne i England jublede over dem i god Tro til, at de stode paa deres Side mod Reuchlin, — hvis Proces de idelig omtalte snart med Haab, snart med Angst, — og at en Prior i Brabandt kjøbte et stort Antal Exemplarer for at forære dem til sine Ordensbrødre. Vi ville ikke forholde vore Læsere et Par Prøver paa disse Tidsbilleder.

Johannes Schnarrholtz, „med det første" Licentiat

i Theologien ved Universitetet i Tübingen, fortæller sin hjertenskjære og grundlærde Magister Ortuin om en Prædiken, han for kort Tid siden har hørt af en Magister fra Paris paa Christi Himmelfartsfest, for en talrig Tilhørerkreds, over Texten: Herren farer op med Jubel. „Prædikanten," siger han, „havde et godt Foredrag, Alle roste ham, udgøde Taarer og forbedrede sig efter denne Prædiken. Han anbragte i den anden Deel af sit Foredrag to højst mesterlige og fine Slutningsrækker. Den første var: Da Herren foer op med udstrakte Hænder, da stode Apostlene og den allersaligste Jomfru og opløftede et Jubelraab indtil Hæshed, paa det at Spaadommen skulde opfyldes, der siger: De have skreget, og deres Stemmer ere blevne hæse. Ogsaa beviste han, at hiint Skrig var et Glædesskrig og nødvendigt for den katholske Tro, som Herren selv bevidner, der siger i Evangeliet: „Sandelig, sandelig siger jeg Eder, dersom disse taug, da skulde Stenene raabe." De skrege alle af Kjærlighed med stor Inderlighed, dog især den hellige Peder, der havde en Basunrøst, hvad David bevidner: Denne Elendige skreg.*) Den allersaligste Jomfru skreg ikke selv, men lovede Gud i sit Hjerte, fordi hun godt vidste, at alt dette maatte skee saaledes, som Engelen havde bebudet hende det. Den anden Slutningsrække var endnu mesterligere og formuleret saaledes: Menneskens Søn vilde holde sin Lidelse, sin Begravelse, sin Opstandelse i Jerusalem, der ligger i Jordens

*) En slig Mishandling af Skriften gjenfinde vi hos de katholske Theologer paa Rigsdagen i Augsburg 1530, naar de f. Ex. sluttede af Ordene i 1 Sam. 2, 36, at Lægfolk i Nadveren skulde nøjes med en Mundfuld Brød, og bragte den sagtmodige Melanchthon til at udbryde: „Det er dog ret uforskammede, grove Esler, de lege og gjøgle med Skriften, som det behager dem."

Midtpunkt, paa det at alle Lande skulde faae Kundskab om hans Opstandelse, og ingen Hedning kunne undskylde sit Kjætteri med at sige: Jeg har ikke vidst, at Herren er opstanden fra de Døde. Eftersom nu det, der ligger i Midtpunktet, kan sees af Alle, der ligge trindt omkring Midtpunktet, og paa det at ingen Vantro skulde have end ikke den mindste Udflugt til Undskyldning, saa befinder hiint Sted, hvor Herren er opfaren, sig i Jordens Midtpunkt, og der hænger en Klokke, som Alverden hører, og naar den slaaer, giver den et frygteligt Dommedagsslag og melder om Herrens Himmelfart; og dens Slag høres selv af de Døve."

Magister Berthold Häckerling skriver til Ortuin fra Rom, at en Magister fra den romerske Curie (Pavehoffet) havde med Hovmod erklæret, at han og hans Lige stode højt over en Magister artium fra Tydskland, og yppet Trætte med ham derom, idet han sagde: Hvad er en Magister? „Jeg," vedbliver Brevskriveren, „svarede: En Person, der er befunden dygtig, promoveret og gradueret i de syv frie Kunster, en Person, der først har bestaaet Magisterprøven, der har Ret til at bære en gylden Ring og en Silkebræmme paa Kappen, og som staaer i samme Forhold til sine Lærlinge, som en Konge til sit Folk. Ogsaa bruger man Ordet Magister i fire Henseender; i en Henseende kommer det af magis (meer) og ter (tre), fordi en Magister maa vide tre Gange meer end en almindelig Person. I en anden Henseende kommer det af magis og terreo (jeg forskrækker), fordi en Magister maa vække Skræk, naar hans Lærlinge see ham. I en tredie Henseende kommer det af magis og theron ɔ: Stilling, fordi Magisteren i sin Stilling maa være højere end sine Lærlinge. I en fjerde kommer det af magis og sedere (at

sidde), fordi Magisteren maa sidde højere end nogen af hans Lærlinge. Nu spurgte han: Hvem er Hjemmel herfor? Jeg svarede, jeg havde læst det i Vademecum.*) Strax vilde han dadle denne Bog og sagde, det var ingen tilforladelig Kilde. Men jeg svarede: Du vil dadle hine Gamle, og dog veed Du ingenting bedre. Jeg har endnu aldrig hørt nogen dadle denne Bog i Köln. Skammer Du dig ikke? Og jeg skiltes fra ham i stor Uvillie."

En anden af Ortuins Disciple i Rom, Heinrich Schafmaul, forelægger sin herlige Lærer et theologisk Spørgsmaal til Besvarelse. „Jeg og en Kammerat sade," -- saa fortæller han -- „i et Værtshuus en Fredag og spiste Æg. Da jeg aabnede et af dem, saae jeg, at der var en Kylling deri, og viste min Kammerat den. Han raadede mig til at spise Ægget hurtigt, for at Værten ikke skulde see det, da han ellers vilde forlange samme Betaling for det; som for en heel Høne. Jeg søbede det da strax i mig og kom først bagefter til at tænke paa, at det var Fredag; hvorpaa jeg sagde til min Kammerat: Du er Skyld i, at jeg har begaaet en Dødssynd, da jeg har spiist Kjød paa den sjette Dag i Ugen. Han svarede, at det var ingen Dødssynd, ja ikke engang en lille, tilgivelig Synd, da dette Foster af en Høne ikke kunde betragtes anderledes end som et Æg, der endnu ikke var udruget; det forholdt sig dermed som med Ost, hvori der mangen Gang fandtes Orme, og med Kirsebær, Ærter og grønne Bønner, og dog spiste man dem om Fredagen og paa Helligaftener. Jeg gik med den Besked og begyndte at tænke over det. Men jeg er, ved Gud — Magister

---

*) En Lommebog med Forklaringer af Ord og Begreber. Titelen betyder: „Gaa med mig."

Ortuin — ganske ør og veed ikke, hvorledes jeg skal forholde mig. Selv om jeg vilde spørge En ved Curien til Raads desangaaende, er jeg vis paa, at de ikke forstaae sig rigtig paa det. Efter min Mening ere de smaa Kyllinger i Ægget Kjød, fordi Stoffet allerede er dannet og formet til Lemmer, er et dyrisk Legeme og har en levende Sjæl. Noget ganske andet er det med Ormen i Ost og andre Steder; thi Ormene regnes til Fiskene, efter hvad jeg har hørt af en Læge, der er en meget god Naturkyndig. Derfor beder jeg Eder ret hjertelig, at I vil svare mig paa det forelagte Spørgsmaal, thi ifald I staaer fast derpaa, at det er en Dødssynd, saa vil jeg her see at faae Absolution, før jeg drager til Tydskland."

Fra Magister Johannes Huter i Rom faaer Ortuin tilsendt et af Bøffelhorn forfærdiget Paternosterbaand, der har rørt ved Apostlene Petri og Pauli Grave og ved mange andre Reliqvier; Brevskriveren siger, at det især skal være godt imod Stimænd. Han lader følge en anden Gave med, indviklet i et Stykke Tøj; den besidder mange gode Egenskaber mod Slangebid. Han har kjøbt den paa Torvet for en Carolin af en Mand, som den hellige Paulus har forundt Kraft til at gjøre Undere; thi Manden har beviist for ham paa mange Maader, at han nedstammer fra en af Apostlens Samtidige, der paa Grund af sin Gæstfrihed mod Paulus har faaet Naade for sig og alle sine Efterkommere til at helbrede Alle, der blive bidte af giftige Slanger, ved at give dem Midlet, indviklet i Tøj. Huter har ogsaa med sine egne Øjne seet, hvilken Mængde skrækkelige Slanger Manden har med sig; han kan røre ved dem, og de gjøre ham ingen Fortred.

Jonas tog ingen umiddelbar Deel i disse Breves Affattelse. Han studerede Retsvidenskab, førte et strængt

sædeligt Liv midt iblandt sine Venner, de lystige Poeter, og blev 1518 Licentiat samt Kannik ved Severuskirken. Ligesom Eoban holdt ogsaa han Forelæsninger, og hvor stærkt han var paavirket af Humanismen, lagde han for Dagen, da han i 1518, efter at Eoban paa sin Fod var vandret til Nederlandene for personligt at vise Erasmus sin Hylding, fulgte sin Vens Exempel, dog til Hest, og ledsaget af en Ven Schalbe. Det betegner Stemningen i Tiden, at Schalbe anmeldte deres Komme til Erasmus i følgende Ord: „Gjennem saa mange Skove, gjennem saa mange af Pestsyge hjemsøgte Steder have vi, Jonas og og jeg, banet os Vej til Dig, Erasmus, og, gode Gud, til hvilken lykkelig Time ere vi ankomne. Saa lidt fortrode vi den lange og besværlige Rejse, at vi undervejs, uvisse om, hvor Du, den eneste Perle paa den christelige Deel af Jorden, var skjult, forpligtede os ved en hellig Ed til at opsøge Dig, var det end ved Indiens yderste Grændser eller i det fjerne Thule, hvor meget mere da i Nederlandene eller Frankrig."

Medens Jonas var paa denne Rejse, blev han valgt til Rektor ved Højskolen og godtgjorde i det halve Aar, denne for en saa ung Mand usædvanlige Hædersbeviisning varede, at Erasmus havde paavirket ham stærkt. Thi han fik ansat otte Lærere i det græske og det latinske Sprog og den sande Philosophi, for at det artistiske Fakultet derved kunde hæves til det første og vigtigste ved Højskolen. Crotus, der Aaret efter blev Rektor, hævdede denne Humanismens Sejr, og fik god Bistand hos den attenaarige Joachim Camerarius fra Bamberg (Pabepergensis), der 1518 havde begyndt Forelæsninger over Græsk. Men ogsaa i Theologien gav en ny Retning sig tilkjende. Ikke blot Luthers Ven Lange, der var bleven Doktor i Theologien, men ogsaa Huma-

nisten Euricius Cordus og Coban holdt halvt theologiske Forelæsninger, den sidste over en Bog af Erasmus og for saamange Tilhørere, at Høresalen ikke skal have kunnet rumme dem. Ogsaa Jonas begyndte, opmuntret dertil af Erasmus, Foredrag over Pauli Breve til Corinthierne, som han indledede med voldsomme Udfald mod Gejstlighedens og Munkenes Fordærvelse. Højskolen blomstrede paany som i sine bedste tidligere Dage.

I den uklare Begejstring, der paa engang priste to saa forskjellige Aander som Luther og Erasmus lige højt, var det ikke underligt, at Pavens Bulle mod Dr. Martin led en slem Medfart baade af Højskolens Lærere og af Studenterne, og at han, den store Helt, til hvis Forsvar Coban nu havde brudt en Landse med Emser, paa sin Rejse til Worms modtoges med de største Æresbeviisninger i Erfurt. Jonas fulgte ham til Worms, nærmest, for at Churfyrsten kunde see ham, før han ansatte ham i Wittenberg, hvor Göde var død i Januar 1521. Frederik havde tiltænkt Mutian dennes vigtige Stilling som Stiftsprovst, men han afslog den og anbefalede Jonas, der altid havde fuldt op af Tilhørere baade paa Højskolen og i Kirken, var afholdt af Luther, værdig til en Bispestol og en Mand, der ikke blot som Erasmus kunde føre Pennen, men tillige det levende Ord. Jonas blev da Provst ved Allehelgenskirken i en Alder af 28 Aar.

Neppe var Luther draget ud af Erfurts Port, før der forefaldt Optrin i Byen, der gave Højskolens hele Virksomhed et Dødsstød. Det var den saakaldte Klerkestorm.

Iblandt Kannikerne ved St. Severi Stift havde to, nemlig Justus Jonas og Johan Draconites, deeltaget i Æresbeviisningerne for Luther. Den første var borte tilligemed sin Ven. Den anden blev endnu samme Dag,

Luther rejste, modtaget af Stiftets Dechant, da han indfandt sig til Chorsangen, med de Ord, at han var en Kjætter, og udviist af Kirken. Denne Strænghed rygtedes strax blandt Studenterne, og de besluttede uden Ophold at tage en alvorlig Hævn over det hele Domcapitel. Da Mørket brød frem, kastede meer end 1200 Studenter i Forening med en Pøbelhob sig over Kannikernes Boliger og begyndte at ødelægge dem. Døre, Vinduer og Huusgeraad sloges sønder, Madvarer bleve kastede ud paa Gaden, Dynerne skaarne itu, og Fjerene med Kaadhed rystede ud til alle Sider, saa de efter et Øjenvidnes Udtryk fløj rundt om i Staden som et Sneefog. De velforsynede Viinkjældere hos de yppige Klerke bleve opbrudte og tømte. Domherrerne undgik kun ved iilsom Flugt personlig Overlast. Raadet saae roligt til; det undte Klerkene, der ifølge deres Privilegier ikke skyldte og skattede en Hvid til Byen, denne Medfart. Kun Crotus som Universitetets Rektor vilde skride ind mod Hovedmændene blandt Studenterne, men den offentlige Stemning var ham imod, og han forlod Staden for aldrig meer at gjensee den.

Det blev ikke ved hiin ene Klerkestorm. Da Ophidselsen blandt Reformationens Tilhængere efter Luthers ubegribelige Forsvinden paa Hjemrejsen fra Worms steg i høj Grad, næret af Lange og flere Jurere, gjentoge disse Overfald paa Gejstligheden sig med langt større Voldsomhed i Juni, tre Dage i Træk. Luther i sit Skjul paa Wartburg blev bekymret over denne Fremfærd, der voldte den evangeliske Prædiken Skam, og blev forbittret over, at Raadet atter dennegang lod Uvæsenet frit Løb, indtil begge Stifter bekvemmede sig til at overtage deres Deel af Stadens Skattebyrde og at betale Raadet for dets Beskyttelse den klækkelige Sum af 10,000 Gylden.

Ligesom i Aaret 1509, det saakaldte „ravgale Aar," bevirkede disse raae Optøjer, at baade Lærere og Studenter i Hobetal forlode Højskolen. Forældre kaldte deres Sønner bort fra den hussitiske Smitte. Kun halvt saamange nye Studenter indskreves i det nærmest følgende Aar, og Højskolen, Musernes Sæde, begyndte at synke, for aldrig meer at gjenvinde sit gamle Ry. Dertil virkede ogsaa den heftige, plumpe og ubesindige Maade, hvorpaa tildeels Lange selv, men endnu mere adskillige af de tilligemed ham af Klostrene udtraadte Munke, der i deres Uvidenhed foragtede Videnskab, prædikede Evangeliet for Folket og vilde have den gamle Cultus afskaffet. Luther fulgte disse Bevægelser med spændt Opmærksomhed. Han advarede Lange og sendte i Juli 1522 en Skrivelse til Menigheden i Erfurt angaaende Helgendyrkelsen, hvori han raadede til at gaae frem med Varsomhed for de Svages Skyld og vogte sig for Oprør. Hans fordums Lærer Usingen stod endnu fast som en Klippe ved Højskolen til Forsvar for den gamle Tro; Luther dømte nu haardt om denne Fasthed og kaldte ham i et Brev til Lange en indbildsk Stivnakke, der ikke vilde vige for den Herre Christus. Han kom selv tilligemed Melanchthon til Erfurt i Oktober, blev atter hyldet, men kun af det evangeliske Parti, prædikede flere Gange med Maadehold, men kunde ikke bringe de kirkelige Partikampe til at ophøre.

Forgjæves klagede Eoban 1523 Højskolens Nød og skildrede dens Forfald for Luther, hvis Person og Gjerning han altid nærede den største Højagtelse for, ligesom Luther kaldte ham „en i Christo troende Poet og sin dyrebareste Broder". Melanchthon, til hvem han ogsaa henvendte sig, fandt Klagerne grundede nok, men var ikke

istand til at raade Bod paa dem. Forgjæves udgav Eoban en Samling af Breve fra Reformatorerne, hvori disse toge Videnskaberne i Beskyttelse. Kanniken Mutian, hvis Bolig i Gotha var bleven ødelagt ved et Pøbelopløb mod Domherrerne der 1524, led stor Nød i sin Alderdom, havde tabt al Indflydelse og døde 1526. Under Bondekrigen plyndrede vilde Skarer Erkebispens Ejendomme og katholske Kirker i Erfurt. Eoban og Camerarius droge til Nürnberg, hvis Udseende og Skjønheder Eoban 1532 skildrede i et Digt paa 1400 Vers; de øvrige Humanister søgte andetsteds hen. Højskolen i Erfurt, med et dobbelt theologisk Fakultet, et protestantisk og et katholsk, der bekæmpede hinanden, sygnede meer og meer hen. I Aaret 1520 var der endnu blevet indskrevet 311 nye Studerende; Tallet dalede derefter stærkt; i Aaret 1525 var det sunket til 21, det næste Aar til 14. Eobans fornyede Ophold ved Højskolen fra 1533—1536 formaaede Intet derimod, og han drog til Marburg. Da Melanchthon 1540 besøgte Højskolen, fandt han Høresalene tomme. Livet der var og blev fra nu af, indtil Højskolens Ophævelse 1816, kun en bleg Skygge, i Sammenligning med Fortidens Glands.

Den nye Virkekreds i Wittenberg blev for Jonas et Vendepunkt i hans Liv. Han hengav sig nu ganske til Evangeliets Tjeneste. Han lyttede ikke til det Raad, Erasmus i et smigrende Brev gav ham, at vogte sig for Luther, der handlede altfor voldsomt og bortvendte saa mange gode Hoveder fra de skjønne Videnskaber. Det var ham yderst piinligt, at han var forpligtet til at foredrage kanonisk Ret ved Højskolen, og det lykkedes ham ved Melanchthons og Spalatins Bistand at opnaae Tilladelse hos Churfyrsten til at lade en anden Lærer besørge

denne Forelæsning imod et Vederlag. Han erhvervede sig Doktorgraden i det theologiske Fakultet, holdt Bryllup med Katharina Falk den 9de Februar 1522, tog levende Deel i de Forhandlinger, der ved Universitetet førtes med Raadet i Wittenberg om de af Carlstadt begyndte Reformer i Gudstjenesten, modsatte sig ikke blot hans Udskejelser, men ogsaa de andre Stiftsherrers stive Vedhængenhed ved Messetjenesten og paadrog sig derved for en Tid Churfyrstens Misnøje.

Som Prædikant benyttede han flittigt sine store Talegaver. Luther sagde om ham, at han havde alle de Dyder, en Prædiker kunde have, men dog een Mangel, som i manges Øjne fordunklede dem alle; den gode Mand rømmede sig ofte, og det kunde man ikke bære over med. Hans Forelæsninger vare livlige, og han holdt dem skifteviis paa Latin og paa Tydsk; i begge Sprog udtrykte han sig med lige Lethed og Smagfuldhed. Derved egnede han sig særdeles til som Oversætter at udbrede Luthers og Melanchthons latinske Skrifter i vide Kredse; vi nævne blandt mange de vigtigste, han overførte paa Tydsk med Frihed og dog med Troskab: Luthers Skrift om den ufrie Villie imod Erasmus og om Klosterløfterne, Melanchthons Apologi for den Augsburgske Bekjendelse og hans Troeslære.

I de tyve Aar, Jonas var Stiftsprovst, deeltog han saa godt som i alle vigtige Foretagender og Forhandlinger, der fandt Sted i det evangeliske Kirkesamfund, og hans juridiske Dannelse kom til stor Nytte ved Udarbejdelsen af Betænkninger eller ved Forslag til Ordninger især af Kirkevæsenet og gejstlige Domstole, Consistorier, der oprettedes fra Aaret 1538. Medens han i denne sin Virksomhed havde Luther og Melanchthon ved sin Side,

og maa betragtes som deres Medarbejder, kom han til at træde ganske selvstændigt op, da der aabnedes ham Lejlighed til at gaae i Kamp mod den fornemste Prælat i Tydskland, fraviste ham Herredømmet over Staden Halle i hans Erkebispedømme Magdeburg og indføre Kirkeforbedringen i den.

Albrecht af Brandenburg — Churfyrste af Mainz og Erkebiskop af Magdeburg — kaldte Luther engang sin egen troløse, fortabte Discipel og sagde en anden Gang, at han fortjente fremfor alle andre at blive Pave, saa stærk som han var i alle pavelige Dyder. Han sigtede derved ogsaa til den tvetydige Holdning med Hensyn til Kirkeforbedringen, som Erkebispen med diplomatisk Smidighed og Underfundighed havde bevaret gjennem en Række Aar, og som havde fristet Luther til gjentagne Gange at forsøge paa at vinde ham for sig. Hvor mildt og imødekommende havde ikke han, der altid gav sig Mine af at være de ædle Kunsters og Videnskabers Beskytter, fra Begyndelsen stillet sig til Luther. Den i Bund og Grund verdsligsindede Prælat forsikkrede ham i Aaret 1520, at han vel endnu ikke havde haft Tid til endog blot flygtigt at gjøre sig bekjendt med hans Skrifter; men hvis Luther lærte Sandheden med Gudsfrygt og Sagtmodighed, var hans Værk af Gud, og Ingen kunde forstyrre det. Hvor oplyst var ikke en slig Prælat, hos hvem Hutten stod i saa stor Yndest, at han endog dristede sig til at lade sine voldsomste Angreb paa Pavedømmet trykke i Mainz. En Ven af Erasmus, Capito, der forkyndte den nye Lære og havde udgivet en Samling af Luthers tidligste Skrifter i Basel, blev senere Cardinalens gejstlige Raadsherre og Dompræst, og han blev sendt 1521 som Mægler til Wittenberg og Spalatin, for at afværge Luthers

Angreb paa den „fortrinlige Aflad til Afvaskelse af Synder“, Cardinalen i en ny og bedre beregnet Form end tidligere havde Aaret før forkyndt at ville udbyde til alle Troende i den af ham fuldførte St. Moritzkirke i Halle. Der agtede han nemlig højtidelig at lade forevise hvert Aar paa en bestemt Dag, hvad Luther kaldte en Afgud ɔ: en kostelig Samling af Reliqvier, Helligdomme, ved hvis Beskuelse Pilgrimmene fik Aflad, vel at mærke, naar de tillige ydede en Skjærv til det Collegiatstift, Albrecht havde oprettet ved Kirken som en Modvægt mod Højskolen i Wittenberg og kun ved slige fromme Bedragerier kunde haabe at faae Midler til at holde vedlige. Under Sickingens Fejde mod Churfyrsten af Trier beskyldtes Albrecht for ikke at have forhindret Ridderens Ryttere i at gaae over Rhinen, og maatte tilkjøbe sig Fred af Sejrherrerne med 25,000 Gylden. En god Ven af Luther, hans „Svoger“ Dr. Rühel, gift med en Søster til hans Broder Jakobs Hustru, i Greven af Mansfelds Tjeneste, men tillige Raadgiver hos Cardinalen, maa ogsaa have stemt Luther gunstigt for Albrecht; thi Doktoren lod sig i Aaret 1525 forlede til i al Troskyldighed at foreslaae Erkebispen at gifte sig og ligesom hans Fætter Albrecht af Preussen at forvandle et gejstligt Stift til et verdsligt Fyrstendømme. Hvad end Albrecht har tænkt om dette velmeente Forslag, var det atter beregnet af ham, at han samme Aar gjennem Rühel sendte Käthe efter hendes Giftermaal med Luther en Brudegave af 20 Guldgylden.

Da i Aaret 1527 Stiftspræsten Winkler begyndte at vinde Tilhængere for Reformationen i Halle, uddeelte Nadveren under begge Skikkelser og giftede sig, blev han i Albrechts Navn kaldet til Aschaffenburg, nogle Miil Nordvest for Würzburg, for at stilles for en gejstlig Ret,

blev af denne frifunden for Tiltale, men paa Hjemrejsen overfalden i en Skov og snigmyrdet. Rühel bad Luther om ikke i sit Trøsteskrift til de Christne i Halle desangaaende at beskylde Erkebispen for denne Udaad, som Rygtet tillagde ham, og Luther nøjedes da med offentlig at lade sin Mistanke falde paa Domherrerne i Mainz. Paa Rigsdagen i Augsburg 1530 stillede Albrecht sig mæglende mellem Protestanterne og Kejseren, hvad der atter foranledigede Luther til at nærme sig ham. Han sendte ham en Udlægning af den 2den Psalme med en Tilskrift, hvori han bønfaldt ham, den første i Rang blandt de tydske Prælater, om at virke for Troens Frihed og Fred. Det var dog langt fra Albrechts Tanker; han skjænkede kort efter Humanisten Crotus Rubianus, der havde omvendt sig fra sin Ungdoms Frisindethed, sin Yndest. Crotus, der havde opholdt sig hos Hertug Albrecht af Preussen fra Aaret 1524 til 1530, blev Domherre ved det nye Stift, Albrecht havde grundlagt i Halle, svingede Røgelsekarret ved Messen for Erkebispen, beskyldte nu baade i et Brev til Hertug Albrecht og i et eget Skrift, et Forsvar for Cardinalen, Reformationen for at have besudlet og forstyrret alt det Gamle og hjalp en anden Frafalden, Præsten Witzel med at udgive Smædeskrifter mod Luther, der til Gjengjæld kaldte ham Dr. Krøte og Cardinalens Tallerkenslikker. I Aaret 1532 modtog Albrecht naadigt Melanchthons, med Lovtaler over hans Viisdom forsynede Tilegnelse af hans Commentar til Romerbrevet og forærede ham derfor et Bæger med tredive Guldgylden; men Luther beskyldte ham siden for, at han havde bandet denne samme Commentar og trampet paa den.

Efterat Cardinalen henimod Paasketid 1531 havde

taget Residents i Halle, opfordrede han i et Hyrdebrev Alle til at nyde Nadveren under een Skikkelse af hans egen Haand, og befalede Raadet, der havde overrakt ham som Gave et sølvforgyldt Bæger med 400 Dukater i, at det skulde foregaae Borgerskabet med et godt Exempel, slutte sig til Optoget paa Palmesøndag og vælge sex anseete Borgere til at bære Himmelen over Monstrantsen. Raadet lovede at gjøre sit Bedste, men turde ikke indestaae for hele Borgerskabet i slige Samvittighedssager. Optoget drog fra Stiftet til Torvet, hvor et skjønt Kapel var oprejst for Crucifixet. Mens Stadsmusikanterne fra Raadhuset blæste en Psalme, gjorde Cardinalen Knæfald for Billedet, lagde sig næsegruus paa Jorden, og to Messeklerke sloge nu paa ham med lange Rør og sang dertil: „Jeg slaaer Hyrden, og Faarene skulle adspredes." Men en af Bysvendene kunde ikke bare sig for at raabe ganske højt: „Brug en Plejel; et Rør forslaaer ikke." Erkebiskoppen vilde kue den stedse tiltagende Misfornøjelse med hans strængt katholske Regimente, lod flere Raadsherrer, der ikke vilde modtage Nadveren under een Skikkelse, udstøde af Raadet og kasserede flere af dem, der det følgende Aar bleve valgte ind i det, men udrettede ikke andet, end at Skarer af Borgere gik tilalters og hørte Prædiken i de nærliggende mansfeldske og chursachsiske Sogne.

Om den Pragtsyge og Ødselhed, der var et betegnende Træk i hele Albrechts Liv, faae vi en Forestilling baade af den Fortegnelse over Helligdommen i St. Moritz, som Albrecht i Lighed med Churfyrst Frederiks Værk om Allehelgenskirken i Wittenberg og nogle ældre Helligdomsbøger fra det 15de Aarhundrede, f. Ex. fra Nürnberg, Bamberg og Wien, 1520 havde ladet trykke og prægtigt

udstyre med 232 Træsnit, og af et andet Værk med 344 Miniaturbilleder over den samme Domskat, der bevares i Hofbibliotheket i Aschaffenburg. Albrechts Forgænger, Erkebiskop Ernst af Magdeburg, en Broder til Churfyrst Frederik, havde begyndt Samlingen; men Albrecht havde forøget den saaledes, at den udgjorde 8,933 Partikler og 42 hele Helgenlegemer, og at den dertil knyttede Aflad gjaldt for ni og tredive Millioner to Gange hundrede og fem og fyrretyve tusind et hundrede og tyve Aar og to hundrede og tyve Dage; dertil sex Millioner fem hundrede og fyrretyve tusinde Qvadrager (Aflad, svarende til 40 Dages Bodsøvelser.)

Som i denne Henseende overbød Skatten ogsaa i Reliqviernes Vidunderlighed Allehelgenskirkens; thi den kunde fremvise en Sølvstatue af Jomfru Marie med en Flaske om Halsen, der var aldeles fyldt med hendes egen Die, Rester af den Manna, som Israels Folk havde spiist i Ørken, den Finger af Johannes den Døber, hvormed han havde peget paa Christus, ni Torne af Christi Krone og — et Stykke Kjød af Herrens jordiske Legeme.

Pragtfuld var Samlingen, der var opstillet i ni Rækker, for at Beskuerne kunde gaae til den med Lethed; thi den gjemtes i Hundreder af Mesterværker i den kirkelige Kunst, fra ældgamle Brødgjemmer af Elfenbeen til de fineste Arbejder af den italienske Renaissance. Der saaes Rækker af Pragtkister, ganske smaa af puurt Guld og kolossale af andet Metal, der omsluttede hele Beenrade og vare smykkede i drevet Arbejde med Figurer, Løvværk, Frugtguirlander, Børn, som holdt Cardinalens Vaaben, legende Dyr og Slanger, der ringlede sig. Afbildningerne vise 50 Monstrantser af ædelt Metal med Stene og Perler, 52 hele Skikkelser af Helgene, for det meste af Sølv

og 15 Brystbilleder af Sølv i Legemsstørrelse. Enkelte af disse Pragtstykker vare frivillige Gaver fra Rigets Stormænd, fra Kirker og Klostre; andre havde Cardinalen afnødt sine egne Lande eller tryglet sig til; men de fleste havde han betalt med store Summer.

Denne Domskat er nu forsvunden med Undtagelse af en prægtig forgyldt Metalkiste til den hellige Margarethe, Kirkens Skytshelgeninde, med et Lig i, som Rygtet meente, var Cardinalens Ungdoms-Bolerske, Bagerdatteren Margarethe Riedinger fra Mainz; Ligkisten fløttedes fra Halle til Aschaffenburg, Cardinalens Sommerresidents, hvor den endnu findes i Stiftskirken. Ikke blot denne Kirkes, men ogsaa St. Moritzkirkens Indre havde han ladet udsmykke ved betydelige Mestere blandt Billedhuggere og ved Malere, saasom Dürers Samtidige, Mathias Grünewald. Melanchthons Svigersøn og Albrechts Yndling, Digteren Sabinus beskrev i velklingende latinske Vers den hele Herlighed i St. Moritzkirken, det brogede Flisegulv, de flanderske Tæpper af Gyldenstykke, Billeder af Carl V., af Albrecht selv med en dobbelt Krone, smykket med kostelige Stene paa Hovedet og Bispestav i Haanden, St. Mauritius af Sølv i Pandserdragt, Malerierne med Martyrernes Lidelser, Christus som Dommer o. s. v.

Yderligere Bidrag til Kundskab om Albrechts Levemaade faae vi gjennem et Brev, den churbrandenburgske Hofastronom Johan Carion, meget anseet i Samtiden som chronologisk Historieskriver, der ledsagede Churfyrst Joachim I. tilligemed flere Fyrster paa et Besøg hos hans Broder Albrecht i Halle i Paaskeugen Aar 1533, sendte Hertug Albrecht af Preussen derom. Efterat have berettet, at Cardinalen ogsaa da personlig foretog de hellige Handlinger som Palmeindvielsen, Messen, Uddelingen af Nad-

verens Sacrament til Enhver, der begjærede dette, fortæller han, at alle hans Gemakker vare beklædte med guldvirkede Tapeter og Hynder. De Ornater, som saaes, vare af lutter Silke; der fandtes en Mangfoldighed af Bispehuer, samt Kors af Sølv og af Guld, hvoraf eet havde kostet 80,000 Gylden. En kostbarere Skat end den, der fandtes paa en Credents (Skjænkebord), havde Brevskriveren aldrig seet. To og tyve Trin eller Rækker højnede sig paa den og vare fyldte med Drikkekar, i hver Række mindst tyve, lutter store Kander og Stob; i Alt henved 550; deriblandt gyldne Bægere med drevet Arbejde; ved Siderne to Eenhjørninger ligesom to Kjerter, hver omtrent tre Alen lang. Af Reliqvier paa Højalteret i Kirken fandtes ogsaa en Mængde store og kostelige Stykker; desuden den hellige Mauritius (Skytspatron for Erkestiftet Magdeburg) i et Kyrads af Sølv og i overnaturlig Størrelse og et omtrent ligesaa stort Billede af Frelseren i skinnende Sølv. Alle Stolene i Choret vare beklædte med gyldne Tøjer og Hynder, thi Fløjel var her agtet for intet. „Jeg siger forsandt," vedbliver Carion, „at Kejserens Kroning og hans Gemakker vare Børneværk imod dette." Spise- og Drikkevarer fandtes til Overmaal ved Hove; Muskateller, Malvasier, Penol, Claret, rhinske og frankiske Vine, selv til Staldkarlene. Fyrsterne, hedder det ogsaa, modtoge rige Gaver i Guld og Sølv, „og jeg (siger Hunden) en Klædning af Silke og 40 Gylden."

Det var da intet Under, at Albrecht sank i en bundløs Gjæld. Lauterbach hørte Luther 1538 fortælle ved sit Bord, at en eneste Adelig, Curt af Amberg, havde 63,000 Gylden tilgode hos Prælaten, at han ikke længere kunde borge paa sit Segl og Brev, maatte betale sine Creditorer 15 Procent i aarlig Rente og sætte Klenodier,

Billeder og Land i Pant. Da Luther havde erfaret, at hans Undergivne, Bispoppen af Brunsvig indsmeltede de til ham pantsatte kostbare Kunstværker, havde Doktoren sagt: „Bispoppen paakalder fromt Cardinalens gyldne Helgene."

Det er ikke ganske beviist, men dog sandsynligt, at den Dødsdom, Erkebispen i Aaret 1535 lod en Ret af Bønder i Giebichenstein ved Halle efter et kort piinligt Forhør fælde over hans meget betroede Rentemester og Yndling Hans von Schønitz (Schanz), der anklagedes for storartede Bedragerier i Pengesager og ufortøvet klyngedes op i en Galge, skulde dække hans egne smudsige Planer og Foretagender for at rede sig ud af sin Gjæld under hyppige Forhandlinger med sine Landsstænder, hvorved Schønitz havde været hans Redskab. Luther, der iøvrigt antog sig den Henrettedes Slægt og vilde værge hans Ære, sagde dette offentlig i det over al Maade grove og lidenskabelige Skrift, han trods Churfyrstens og Albrechts nærmeste Slægtninges Forestillinger 1539 lod trykke mod ham, beskyldte ham deri tillige for at have røvet Kirkers og Klostres Gods, og at have ladet en af sine Frillers Lig bære som en Helligdom med Kjerter og Faner i sit Horehuus Moritzburg.*) Privat yttrede han ved sit Bord og i et opbevaret Brev til Albrecht (fra Januar 1536), at han ogsaa havde udplyndret sin Frille Elisabeth, og at ifald Tyve skulde hænges, burde fremfor alle Bispoppen af Mainz hænges i en Galge, der var syv Gange saa høj som den i Giebichenstein. Han talte ham ogsaa til med den yderste Haan i et Brev, han alt tilskrev ham

*) Det churfyrstelige Residentsslot i Halle, bygget 1484 nær ved Domkirken, af hvilket nu kun nogle Ruiner ere tilbage.

angaaende sin Bordfælle Rabes Udladelser kort efter Schønitz's Henrettelse*).

Albrecht havde stiltiende fundet sig i, at de fleste Stænder og Stæder i Stifterne Magdeburg og Halberstadt indførte evangelisk Prædiken og Cultus, thi for disse Indrømmelser fik han bevilget Tilskud til Dækning af sin Gjæld, saaledes paa Landdagen i Calbe 1541, hvor han begjærede den betydelige Sum af 500,000 Gylden. Men da 22,000 Gylden heraf faldt paa Halle, fordrede nu Byens Borgerskab kjækt af Raadet som Betingelse for Udredelsen af dette Skattepaalæg, at der ogsaa skulde gives Halle Frihed i Religionsanliggender. Hidtil havde nemlig Albrecht gjentagne Gange udstedt skarpe Forbud mod al offentlig Prædiken af Evangeliet i denne sin Yndlingsresidents, ladet sin Official føre et strængt Tilsyn med alle de Bøger, der kom til Byen, og paalagt Alle at indfinde sig ved den katholske Messe.

Borgernes Ordførere, som mødte paa Raadhuset, vilde ikke nøjes med Raadets Forsikring, at det skulde gjøre Forestillinger derom hos Cardinalen, men krævede, at det skulde staae Last og Brast med dem og ikke spørge om Forlov i hvad der angik Guds Ord. Raadet maatte indvilge heri, og en Hob bevæbnede Borgere gav sig paa Vejen til Leipzig for at indbyde Præsten Dr. Pfeffinger til at komme og prædike Evangeliet; men da han afslog Kaldet, blev Justus Jonas, af hvem veed man ikke, anmodet om at komme, og han indtraf uden Betænkelighed Skjærtorsdagaften i Halle, tilligemed en Medarbejder ved Navn Poach.

I god Forstaaelse med den største Deel af Borger-

---

*) See Forf.s Luthers Huusliv, S. 140 f.

skabet, under hemmelig og aabenbar Modstand af endeel i Raadet, og uden at ændse Cardinalens Truselsbreve prædikede Jonas flittigt, uddeelte Nadveren paa evangelisk Viis, begyndte at ordne de kirkelige Forhold og fik af Churfyrsten Tilladelse til i tre Aar at maatte forblive i Byen uden at opgive sin Stilling og miste sine Indtægter i Wittenberg. De to af Sognekirkerne bleve efterhaanden aabnede for evangelisk Gudstjeneste; men Sortebrødrene vedbleve med deres Cultus, og i den tredie Sognekirke, der hørte til Stiftet, holdt de lang Tid Stand. Da de endelig maatte taale, at Jonas prædikede i den og indsatte en evangelisk Præst, blev en af Munkene saa rasende derover, at han gik løs paa Jonas med en Øxe og vilde spalte hans Hoved dermed.

Den 11te December 1544 fik Jonas et formeligt Kaldsbrev som Præst i Halle, derhos en livsvarig Aarsløn fra Universitetet i Wittenberg paa 100 Gylden. Albrecht fløttede sin Kirkeskat til Mainz, hvor han paany drev Aflad med de latterligste Reliqvier, forlagde sin Hofholdning til Aschaffenburg og døde der 24de September 1545. Luther tog trofast Deel i Alt, hvad der vederfores Jonas i Halle*), saaledes ogsaa i hans første Hustrus Død og i hans andet Giftermaal, besøgte ham flere Gange og prædikede i Kirkerne. Jonas var atter trofast med ham paa hans sidste Reise til Eisleben og stod ham bi paa hans Dødsleje. Da han i denne Byes Andreaskirke holdt Ligtale over sin dyrebare Ven, udtalte han med Fortrøstning, at Luthers varslende Gravskrift over Pavedømmet i Verset:

---

*) See Luthers Huusliv, S. 195 ff.

„Pestis eram vivens, moriens ero mors tua, Papa!“ (Levende var jeg Din Pest, og døende vorder jeg Din Død), snarlig vilde vise sig at være sand, og at det vilde gaae Papisterne efter Ordene i Psalme 37, V. 35—36: „Jeg saae en Ugudelig, en Voldsmand, han udbredte sig som et grønt Rodskud. Men han forsvandt, og see, han var ikke mere; og jeg søgte efter ham, men han fandtes ikke“. Hvad der brød ind over de Evangeliske efter Luthers Død, bekræftede dog ikke denne Spaadom.

Fjerde Capitel.

Højskolen i Leipzig. Cruciger og Kirkeforbedringen i Leipzig.

Da i Aaret 1409 fire til femtusinde misfornøjede Studerende under Anførsel af Otto von Münsterberg og Johan Hoffmann havde forladt Universitetet i Prag og slaaet sig til Ro i Leipzig, hvor samme Aar et nyt Universitet oprettedes, blev dettes Stiftelsesbrev højtideligt oplæst i den store Spisesal i de regulære Augustiner=Chorherrers Kloster ved St. Thomas. Fra denne Stiftelse, som Markgrev Dietrich af Meißen havde oprettet og rigt begavet i det trettende Aarhundrede, fik Højskolen ogsaa sine første theologiske Lærere. Disse og deres Efterfølgere paatrykte Højskolen et scholastisk Præg og vedligeholdt en Aand ligesom den, der herskede paa det i Aaret 1506 af Churfyrst Joachim I. stiftede Universitet i Frankfurt a. d. Oder, med Afsky for al friere Bevægelse og Had til alt

Kjætteri, hvad enten det kom fra Bøhmen eller fra andre Egne; hvorfor ogsaa frisindede Lærere kun i kort Tid kunde begaae sig der*).

Leipzig, den store Handelsstad, der allerede dengang havde tre aarlige Markeder, hvortil Kjøbmændene strømmede sammen fra fjerne Lande, var tillige en stor Klosterby, og de talrige, i Lediggang og Vellevnet hendøsende Munkeordeners Indflydelse i Byen gjorde den ogsaa til den bedste Markedsplads for Afladshandelen. Højskolen selv holdt i Hertug Georgs Nærværelse en Fest i Kirken ved St. Paul, da den pavelige Legat Raymond 1503 aabnede Handelen med Aflad, og Professor Conrad Wimpina, senere i Frankfurt Tetzels Beskytter, bød gjennem en Tale, der endnu er bevaret, Legaten velkommen som „en Fredens Engel, en anden Gud paa Jorden." Tetzel, den skamløseste af alle Afladskræmmere, var født i Leipzig, opdraget der i Dominikanerklosteret ved St. Paul, hvori han ogsaa døde, og gjorde i sin Fødeby 1516 størst Lykke som Markskriger, Folkeforlyster og Folkeforfører. Intet Under, naar man erfarer, hvorledes ved Reformationens Begyndelse den katholske Kirke i denne By, trods Pavernes gjentagne Forbud, paa den platteste Maade drev Gjøglespil med det Hellige ved de fleste Kirkehøjtider.

Paa St. Nicolausfest (den 6te December) indledede man den glade Julehøjtid med Maskeløjer og Maskedandse, med Drikkelag og gale Streger, der ofte endte med Slagsmaal. Derefter fulgte ved Aarskiftet en Narrefest, en Levning af de gamle hedenske Saturnalier, hvorved Skole-

*) I „de dunkle Mænds" Breve er denne Aand oftere skildret, især i Brev 58 i 2den og Brev 17 i 1ste Deel, hvor Humanisten Rhagius Aesticampianus' (Sommerfelds) Fordrivelse fortælles med Jubel.

drengene udnævnte Børneabbeder og Børnebiskopper, som udførte en Gudstjeneste i Kirkerne, ligesom de selv droge i Optog gjennem Gaderne, klædte i gejstlige Dragter, og omvendt unge maskerede Præster løb om og gjorde allehaande kaade Løjer.

Paa Palmesøndag var det Skik der som andensteds at føre en Maskine, der havde Skikkelse af et Æsel og derfor kaldtes Palmeæselet, tilligemed en Figur af Træ, der red paa det, ud af Kirken til Torvet. En Skare af Unge og Gamle omgav Træbilledet, og Præsterne ærede det ved at strøe Grene af Piletræer for det. Prophetens Spaadom: „Jeg skal slaae Hyrden, og Hjordens Faar skulle adspredes", blev her forestillet saaledes, at den Fornemste af Messeklerkene tog et Rør og slog dermed paa de andre, der da skjulte sig bag et til den Ende anbragt Forhæng. Naar Begyndelsen var gjort hermed, blev hele Christi Lidelseshistorie med alle dens Optrin forestillet og gjentaget to, tre Dage, indtil man tilsidst tilredede i Kirken et Gravkammer for Liget og skjulte det deri. Under denne Jordefærd taug alle Stadens Kirkeklokker, mens der fra Sangere løde Psalmer omkring Gravstedet hele Dagen og Natten igjennem. Saasnart det gryede den følgende Dag, kom Ungdommen frem af Husene, med Bjælder og Skralder i Hænderne, strøg gjennem Kirker og Gader og sang af fuld Hals en Spottevise om Forræderen Judas. Paaskelørdag brastes og bagtes der i alle Huse, og Præster løb om i dem for at stænke Vievand paa alle de Lækkerbiskener, som skulde nydes efter Fastetidens Ophør; men Natten før Paaskedag tilbragtes i Kirkerne for lukkede Døre med Bøn. Aarle paa første Paaskedag kom en Præst, der forestillede den opstandne Frelser, til Kirkedøren,

slog vældigt paa den med et Kors og forlangte at indlades. I Kirken svaredes med græsselige Brøl og Hyl som fra Helvede, hvis Djævle ængstedes for den kommende Sejrherre, og under denne Tummel gik Kirkedøren op; Fredsfyrsten i hvidt Klædebon traadte ind, forjog Nogle, lagde Andre i Baand, mens de Forløste fulgte ham med Jubel. Kom saa Himmelfartsdagen, lod man et Træbillede fare op under Kirkens Hvælvinger, og før det forsvandt deroppe, faldt der ned fra det alleslags Fødemidler og Smaagaver til det skuelystne Folk.

Hertug Georg var en stor Velynder af alle disse, fra Middelalderen nedarvede Skikke, som Luther har opregnet i sin Formaning til de Gejstlige paa Rigsdagen i Augsburg i Aaret 1530, og han udsatte 2,000 Gylden, hvis Rente skulde bruges til at dække Udgifterne ved de store Passionsskuespil, som i den stille Uge opførtes paa Torvet i Leipzig. Hvert syvende Aar fandt lignende gudelige Skuespil Sted i Byen Freiberg, og did rejste han med hele sin Hofstat i 1516 og atter i 1523 for at overvære dem. De foregik paa Torvet i de tre Pintsedage, og deri fremstilledes først Englenes Fald, Verdens Skabelse, Menneskenes Syndefald samt Udjagelse af Paradiset; dernæst Verdens Forløsning og endelig Dommedag. Gud Fader fremtraadte i egen Person, hans Retfærdighed og Barmhjertighed, fremstillede af to Kvinder, stredes om det syndige Menneske, og Djævlen viste sig i en frygtelig Skikkelse med tre Helvedesaander.

Reformationen forstyrrede paa de fleste Steder disse gudelige Skuespil eller saakaldte Mysterier, men den plumpe Skjemt, der tidligere endog var blandet ind i dem, ligesom i Prædikenerne paa Paaskemorgen for at

vække Paaskelatter ovenpaa Fastegraad*), og som senere gav sig selvstændigt Udtryk i de Farcer, der kaldtes Fastelavnsspil, blev benyttet i Reformationens Dage til at latterliggjøre Paven og Gejstligheden. I Basel f. Ex., i en Farce af Niclaus Manuel, denne mærkelige Maler, Digter, Kriger, Statsmand og Reformator, traadte katholske gejstlige Personer frem med Navne som Skaffer Udenbund, Abbed Aldrignok, Dechant Bondeflaaer, Provst Gniepind, Biskop Ulvevom, Cardinal Hovmod, Pave Antichrist.

En Følelse af, at disse gudelige Skuespil, ofte udførte af foragtelige Personer, vanhelligede, hvad der skulde være helligt, havde allerede foranlediget folkelige Forfattere til at spotte over dem før Reformationens Tid. I Uglspil, denne yndede Folkebog, der alt udkom paa Plattydsk 1483, findes et morsomt Exempel derpaa. Deri fortælles, at Skjelmen Uglspil engang er traadt i Tjeneste hos en Klerk som Degn. Klerkens eenøjede Huusholderske viser sig ikke saa venlig mod ham som mod hans Herre. Paaskemorgen kommer; Herrens Opstandelse skal fremstilles i Kirken. Klerken putter sin Huusholderske ned i Graven; hun skal agere Engel. Han selv skal forestille Christus med Fane i Haanden. Uglspil har selv valgt de tre enfoldigste Bønder, han kunde finde, der skulle forestille de tre Marier, og indøvet dem i hvad de skulle sige. Da nu Englen viser sig og spørger dem: „Hvem

*) Dante (Parad. 29 S. V. 109 ov. af Molbech) udbryder:
„Saa talte Christus ei til sine Kiære:
Gaaer ud og præker Skvalder trindt paa Jorde! —
Nu holdes der kun Præken for at bramme
Med Spot og Skiemt, og leer man blot dernede,
Saa blærer Kutten sig og troer at ramme."

lede I efter", svare Bønderne, som de have lært: „Vi lede efter Klerkens eenøjede Frille". Rasende herover springer Huusholdersken ud af Graven og slaaer løs paa de tre Marier; disse slaae igjen; Klerken kaster sin Fane og hjælper Englen, mens Uglspil under Slagsmaalet lister sig bort.

Det var ved Højskolen i Leipzig, at Caspar Creutziger eller Cruciger (Korsdrager), som han ofte selv kaldte sig og derved foranledigede sine Venner til Ordleg med Navnet, begyndte sine Studier.

Han var født i Leipzig 1ste Januar 1504. Hans Fader, en agtet og velstaaende Borger, stammede fra Bøhmen og bevarede den i hans Slægt nedarvede Forkjærlighed for Hufs og hans Lære. Da Caspar som Lille var svagelig, stille, indesluttet og aandsfraværende, overgav hans Fader ham til en dygtig Lærer, Georg Helt fra Forchheim, og under hans Vejledning, der blandt sine Disciple ogsaa talte Camerarius og den fromme Fyrst Georg af Anhalt, gjorde Drengen saa gode Fremskridt, især i Grammatik, Dialektik og Arithmetik, at han var moden til Højskolen i 1516. Hertug Georg havde Aaret før ansat Englænderen Crok som Lærer i Græsk, der hidtil ikke var foredraget ved Højskolen, og Cruciger besøgte flittigt hans Forelæsninger i det Aar, Crok endnu forblev i Leipzig. Den fire og tyve Aars Petrus Mosellanus (Schad), der kom i hans Sted, fandt i Cruciger en begavet, hengiven Discipel. Luthers Disputats med Eck i Leipzig, som Cruciger overvar, aabnede hans Øjne for Evangeliets Herlighed og Tomheden i den ved Højskolen herskende Scholastik, og da i Sommeren 1521 en Pest krævede mange Offre i Byen, fandt Cruciger deri et velkomment Paaskud til at forlade den, og lod sig indskrive

tilligemed 134 andre Studerende ved Højskolen i Wittenberg.

Her gjorde han sig snart bemærket og afholdt blandt sine Jævnaldrende ved sin rastløse Flid, ædle Sædelighed og beskedne, ærlige Færd. Hans Hovedstudium var Theologi og Sprog. Han førtes af Melanchthon videre i Græsk, og kom meget vidt i Hebraisk. Men tillige syslede han med Naturvidenskaberne, især Botanik. Kjærligheden til Planter bevarede han hele Livet igjennem, og anlagde senere to store Haver udenfor Wittenberg, hvori han opelskede sjeldne Væxter og Træer. Ogsaa kjendte han Lægeurterne saa godt, at han selv kunde tilberede alle Slags Medicin. I Mathematik og Astronomi erhvervede han sig grundige Kundskaber. Baade Luther og Melanchthon gjorde Forsøg paa at skaffe ham en Lærestol i Wittenberg; men da dette glippede, tog han i Aaret 1525 mod en Kaldelse til Magdeburg som Rektor ved Johannesskolen. Han kom her til at arbejde i Forening med Amsdorf paa Reformationen af Byens Skolevæsen, og understøttedes baade med Raad og Daad af Melanchthon, der selv kom til Magdeburg for at hjælpe til at organisere Undervíisningen. Cruciger arbejdede med Held. Ikke blot Børn, ogsaa Voxne fik Undervíisning hos ham; desuden samlede han mange Tilhørere ved sine Prædikener, som han holdt to Gange næsten hver Søndag. Tilskyndet af Luther vendte han atter 1528 tilbage til Wittenberg og fik i Georg Major en Eftermand, der gav, hvad han havde begyndt, saa god en Pleje, at Luther kunde kalde Skolen, hvori 600 Drenge bleve fortrinligt underviste, alle Skolers Blomst og Krone.

Ved Crucigers Tilbagekomst til Wittenberg var Pesten, der havde splittet de Studerende ad, nylig ophørt,

og de havde atter samlet sig; men Sognepræsten Bugenhagen havde faaet Orlov paa længere Tid for at ordne Kirkevæsenet i Nordtydskland og tilgrændsende Lande, og Melanchthon var paa en Kirkevisitats i Thüringen. Cruciger blev saaledes strax benyttet baade som Prædikant i Slotskirken og Sognekirken og som Højskolelærer, efter at være valgt til Medlem af det philosophiske Fakultet. Det følgende Aar, da Luther var syg, Jonas paa Visitats, Melanchthon ved Rigsdagen i Speier, Bugenhagen endnu i Hamburg, begyndte han ogsaa at holde theologiske Forelæsninger. I Aaret 1533 fik det theologiske Fakultet nye Statuter, som Melanchthon havde gjort Udkast til, og som udslettede dets tidligere middelalderlige Præg. En Sententiarius skulde for Fremtiden ikke læse over Petrus Lombardus, men over Psalmerne og Propheterne. De „tossede Narrestreger", som hidtil vare brugte ved Doktorpromotionen, skulde ophøre. Siden 1525 havde ingen theologisk Doktorpromotion fundet Sted; nu bleve Bugenhagen, Superintendenten fra Hamburg Aepin og Cruciger creerede til Doktorer i Overværelse af Churfyrsten, flere Hertuger og andre høje Gæster, og Landsherren gjorde et Festmaaltid paa Slottet for Universitetet med 18 til 20 Borde. Fra den Tid overdroges ogsaa den akademiske Værdighed som Højskolens Rektor gjentagne Gange Cruciger.

Hans akademiske Foredrag udmærkede sig baade ved Klarhed og Orden i Tankegangen og ved en Fordragelighed og Mildhed i Anskuelserne, der tiltrak baade Yngre og Ældre. Melanchthon var oftere blandt hans Tilhørere. Da Cruciger yttrede til Luther, at han ikke gjerne saae det, svarede Doktoren: „Det gaaer mig ligedan; men naar jeg paa Prædikestolen seer Philip, Jonas, Pommer osv.,

slaaer jeg Kors for mig, tænker, de ere her ikke, og det tykkes mig da, at ingen klogere end jeg selv fører Ordet".

Cruciger havde en i hiin Tid ualmindelig Gave til Hurtigskrivning, og især som Luthers Stenograph har han ydet Efterverdenen ikke faa Tjenester. Han holdt sig ikke for god til at efterskrive Ord for Ord og at ordne til Trykken forskjellige af Luthers Prædikener, der sagtens ellers vilde være gaaede tabt. Vi nævne Luthers Udlægning af 1 Tim. 1, 5 og af den 65de Psalme i Prædikener for Fyrsterne af Anhalt 1532 og 1534; hans tre Prædikener om den hellige Daab imod Gjendøberne 1535, hans Prædikener over 1 Joh. 4, 16—21 fra 1532, over Joh. Ev. 17de Cap. fra 1529 og over Cap. 14—16 fra 1537. Cruciger lærte Mag. Rører sin Maade at skrive hurtig paa ved Forkortninger og Tegn, og nu nedskreve de begge Luthers Foredrag, f. Ex. over første Mosebog, sammenlignede indbyrdes deres Afskrifter og rettede dem. Luther sagde rosende om Crucigers Opfattelse af hans Prædikener: „Jeg holder for, han har gjort sit bedre, end jeg har prædiket mit". Den Troskab, hvormed Disciplen satte sig ind i sin Lærers Aand og Udtryksmaade, bevirkede, at Luther ogsaa overdrog ham tilligemed Rører at udgive sine samlede Værker 1539, og at besørge sin Kirkepostille trykt i en ny og bedre Form 1543, et Arbejde, der allerede otte Aar tidligere var paatænkt. I den Anledning skrev Luther om ham til Juristen Gerbellius i Straßburg (27de Nov. 1535): „Ifald min Kjærlighed ej gjør mig blind, er han en Mand, der kunde forestille en Elisa (1 Kong. C. 19), hvis jeg har været en Elias — det være tilladt at ligne Smaat og Stort sammen — en fredsæl og stille Christen, hvem jeg vil befale Kirken til efter mig, hvad ogsaa Philip gjør."

Der kom dog Tider, især i Luthers sidste Leveaar, da det ikke altid var let for Mænd med Elisas Aand at komme tilrette med hiin Eliasaand, som Luther tillagde sig selv. Det kom af, at Luther i en tiltagende Pirrelighed stundom gav for megen Agt paa, hvad de, der ansaae sig selv for hans allertroeste Venner, i deres egen Ophidselse forebragte ham om hans andre troe Venner, naar Talen var om den rene og rette Lære. „Ved Siden af Luther“, bemærker Køstlin, „den store Forkæmper i alle Stridigheder med Papister og Sværmere og den aarvaagne Vogter med Hensyn til enhver Fordunkling af det nye Lys, trængte mindre Aander sig frem, der snart raabte paa Fare, hvor han selv meente at kunne og burde tie, snart med Paaberaabelse af ham forebroge, hvad han selv maatte erklære for højst farligt“. Saaledes begyndte allerede dengang de blandt frie evangeliske Lærere uundgaaelige dogmatiske Forskjelligheder at fremavle en Ufordragelighed og Trættekjærhed, der efter Luthers Død skulde brede sig som en Smitsot og splitte og svække den protestantiske Kirke paa en sørgelig Maade.

Hofpræst Schenk forsøgte, som alt berørt, at ophidse Luther mod Melanchthon; Præsten Cordatus i Niemegk, en meget hengiven Tilhænger og Ven af Doktoren, forsøgte det samme baade mod Melanchthon og Cruciger. Han tog Forargelse og gjorde megen Ophævelse af, at Cruciger i en Forelæsning over Johannes Ev., hvortil han benyttede Udarbejdelser af Melanchthon, ikke havde brugt den dogmatiske Formel om Menneskets uforskyldte Retfærdiggjørelse ved Troen alene, som Luther, hvem Cordatus kaldte Doktoren for alle theologiske Doktorer, hævdede. Han beskyldte Cruciger for et forfærdeligt Tilbagefald til papistisk Retfærdighed af Gjerninger, blot

fordi han havde nævnt en Betingelse for Naaden og udtalt, at skjøndt vi retfærdiggjøres alene af den, og Christus ene er Aarsag til vor Retfærdiggjørelse, kan Troen paa denne Guds Naade dog umuligt komme frem i Hjertet uden paa Betingelse af vor Anger og Sønderknuselse, og kun vedblive at være levende paa Betingelse af, at gode Gjerninger øves af den Retfærdiggjorte. Cordatus skrev bittre Breve desangaaende til Cruciger, anklagede ham personligt hos Luther, der var Fakultetets Dekan, og hvem to andre ligesaa ivrige Venner, Stiefel og Amsdorf, allerede havde berettet det Forefaldne, søgte at ophidse Churfyrsten mod en slig Vranglærer, krævede efter Crucigers Tilbagekomst fra Conventet i Schmalkalden 1537, at han formelig skulde gjenkalde sin Vildfarelse, og hørte ikke op med sine krænkende Beskyldninger, skjøndt Jonas som Rektor viste ham tilrette med skarpe Ord. Luther lod sig dog ikke bevæge til at støtte ham i hans voldsomme Angreb og omgikkes Cruciger med samme Venlighed som før, skjøndt han ikke vilde billige en anden Sætning, som Cruciger ved en Doktorpromotion ogsaa forsvarede: at den nye Lydighed hos den Gjenfødte er nødvendig til Salighed.

Cruciger deeltog baade i Luthers Sammenkomst med Zwingli i Marburg 1529 og i de Evangeliskes Forhandlinger med Katholikerne ved Religionssamtalerne i Hagenau og Worms 1540 og i Regensburg 1541. Vigtigere end det Arbejde, han her som Protokolfører udførte, var hans Medvirken ved Luthers Gjennemsyn af hans Bibeloversættelse 1540, og især hans Deeltagelse i den Kirkeforbedring, der langt om længe ved Hertug Georgs Død indførtes i hans Fødeby.

Georgs sidste Aar havde været rige paa Skuffelser.

Af hans fire Sønner vare to døde meget unge, en tredie, Johan, i et barnløst Ægteskab*). Den fjerde, Frederik, der ansaaes for fjollet, men som Stænderne havde erklæret at ville erkjende for Landsherre, naar et af deres Midte valgt Raad paa 24 Mænd blev hans Medregent, døde en Maaned efter at have holdt Bryllup. Saaledes var der al Udsigt til, at Landet vilde tilfalde Georgs Broder Hertug Henrik som Arvetager. For at forhindre dette havde Georg forelagt Stænderne sin sidste Villie til Vedtagelse, ifølge hvilken Henrik skulde forpligtes til at holde sig til Keiseren og det katholske Parti, og Landet, hvis han vægrede sig derved, tilfalde Keiseren og Kong Ferdinand; men hans Broder afviste dette Forslag, og før han selv havde faaet undertegnet Testamentet, blev han efter et kort Ildebefindende, imod hvilket Lægerne havde anvendt alt for voldsomme Midler, overrasket af Døden den 17de April 1539.

Samme Dags Aften indtraf Henrik i Dresden ved Fakkelskin, under Folkets Jubel. Kong Ferdinands Indsigelser mod Henriks ubetingede Arveret bleve magtesløse, da det schmalkaldiske Forbund erklærede sig beredt til at værge den med Sværdet.

Uden Ophold skred Henrik, understøttet af Philip af Hessen og Johan Frederik af Sachsen, til at indføre Reformationen. Man begyndte i Annaberg, hvor Henriks Hofpræst Lindemann og Myconius fra Gotha begge prædikede paa een Søndag for 6,000 Mennesker og derefter uddeelte Nadveren under begge Skikkelser. Første Pintsedag holdt i Leipzig Jonas Froprædiken, Luther Tolopræ-

*) See Luthers Huusliv, S. 135 f.

diken; Fyrsterne vare tilstede og rejste videre tillige med Luther; men Cruciger samt Jonas, Myconius og Præsten Pfeffinger bleve tilbage for at ordne de kirkelige Forhold baade paa Landet, i Byen og ved Universitetet.

Ved Højskolen mødte Reformationen, der alt havde flere Venner blandt Lærerne, en sejg Modstand hos Munke-theologerne; men ved en offentlig Disputats mellem de protestantiske og katholske Ordførere den 20de Juni for Professorer, Studenter og Borgere vandt Cruciger efter otte Timers Ordskifte Sejr. Ved en af Rektoren Pistorius sammenkaldt akademisk Forsamling i August fik Jonas Tilsagn fra de fleste Lærere om, at de vilde rette sig i deres Foredrag efter Indholdet af den augsburgske Bekjendelse og Melanchthons Apologi for samme. Kun de uforbederlige Papister i det theologiske Fakultet havde forladt Højskolen.

Crucigers Iver for Skole- og Kirkevæsenets Forbedring i Leipzig paaskjønnedes af Raadet, der gjerne vilde beholde ham som Sognepræst og ansøgte Churfyrsten derom; men denne afslog det to Gange efter Luthers Raad, der yttrede: „I Leipzig trænges ikke til en slig Stang, en lille Kjep kan være nok". Pfeffinger fik da Kaldet. Efterat den Kirkeordning, Jonas, Spalatin, Myconius og Cruciger vare komne overeens om, var bleven indført i hele Landet, kunde Cruciger atter vende tilbage og varetage sine Forelæsninger i Wittenberg. Skjøndt Luther ikke syntes om, at han ogsaa i Læren om Nadveren sluttede sig til Melanchthon, viste han ham dog uforandret Tillid, og overdrog ham i Forening med Melanchthon og Bugenhagen Fuldbyrdelsen af sin sidste Villie. Ved Luthers Død paalaae det fornemmelig disse tre Mænd at give

Agt paa Læren og bære Omsorg for Universitetet, og de lovede eendrægtelig i en Skrivelse til Churfyrsten at værge, hvad der var dem betroet. Hvilken Møje dette kostede dem, ville vi senere omtale.

Femte Capitel.

Kirkeforbedringen i Magdeburg. Amsdorf, Biskop af Naumburg.

„Amsdorf", sagde Luther engang ved sit Bord, „er af Natur en Theolog". Der indeholdes i disse Ord en Roes over Anlæg og Evner hos den Mand, der blandt alle var ham den mest trofaste og hengivne Ven. Men hans Liv bærer ogsaa mange Vidnesbyrd om, at der — alle hans Fortjenester ufortalte — i hans Natur var en Stivhed og Stramhed og den Art Stridslyst, som Melanchthon kaldte Theologernes furor eller Raseri, hvorfra denne fredsæle Mand i sine sidste Leveaar saa inderlig længtes efter at befries.

Nicolaus v. Amsdorf, af en gammel, men ikke formuende sachsisk Adelsslægt, fødtes den 3die December 1483 paa et Gods i Nærheden af Wurzen. Han var paa mødrene Side beslægtet med Staupitz, gik i Skole i Leipzig og blev samme Aar, Højskolen aabnedes i Wittenberg, indskreven som Student ved den. Han opnaaede hurtig forskjellige akademiske Værdigheder, holdt allerede 1507 theologiske Forelæsninger, ifølge Lektionskataloget

Klokken sex om Morgenen og blev Kannik ved Allehelgenskirken. Han sluttede sig efter 1517 paa den mest afgjorte Maade til Luther, hvem han ledsagede baade til Disputatsen i Leipzig og senere til og fra Rigsdagen i Worms. Ham tilegnede Luther sit Skrift „til den tydske Adel", Melanchthon sin Udgave af Aristophanes' Skuespil „Skyerne". Fortrolig med dem begge arbejdede Amsdorf paa en bedre Ordning af Lærekræfter og Forelæsninger ved Højskolen, der efter Luthers Ord ikke som et Fattighuus skulde forsørge Lærerne, men danne Ungdommen, og Melanchthon berømmede den Aabenhjertighed og Fasthed, hvormed han gjorde det.

De samme Egenskaber lagde han ogsaa for Dagen under de stormende Bevægelser, der foregik i Wittenberg, mens Luther sad paa Wartburg. Han gav Churfyrsten det Raad at afskaffe Messen i hele Landet. Han foragtede ikke Guds Ord hos Propheterne fra Zwickau, men troede dem heller ikke, vilde ikke forhandle med dem og formanede som Hjælpepræst ved Sognekirken Folket til Ro og Orden. Han modsatte sig kraftigt tilligemed Jonas Udstillingen af Reliqvierne i Allehelgenskirken. Luther vilde gjerne have ham ansat som Dechant ved Domstiftet og fik Universitetet til at vælge ham dertil, men Amsdorf afslog reent ud i en Skrivelse til Churfyrsten at modtage et Embede, der forpligtede ham til at læse Messe lige imod Guds Ord og Christi Indstiftelse. Ligesaa aabent erklærede han i en Betænkning 1523 uden Hensyn til Luthers modsatte Anskuelse, at en christelig Fyrste ikke blot turde, men burde føre Krig, ifald han blev angreben for Evangeliets Skyld.

I Aaret 1524 fik Amsdorf Lejlighed til at vise sin Iver for Reformationen, da han paa Luthers Anbefaling

og efter en Anmodning af Raadet i Magdeburg drog til denne By for der at indføre Kirkeforbedringen.

Denne anseelige Stad, med henved 50,000 Indvaanere, Medlem af Hanseforbundet og Sæde for en Erkebisp, skyldte en Række dygtige og frisindede af disse sine gejstlige Overherrer, især Churfyrst Frederiks Broder Ernst (1476—1513) gode kirkelige Reformer, og netop derfor mødte hans Efterfølger Churfyrst Albrecht af Mainz, da han ogsaa der begyndte med Afladshandelen, Modstand af Prædikanter ved selve Domkirken. At Een af dem blev afsat, forøgede kun Uvillien mod den herskende Kirke.

Det hændte sig da paa Christi Himmelfartsdag 1524, at en gammel Klædevæver ved Foden af Kejser Otto den Stores Rytterstatue paa Torvet foran Raadhuset sang af fuldt Bryst Luthers Psalme: „Af Dybsens Nød raaber jeg til Dig", og falbød denne tilligemed flere andre nylig udkomne lutherske Psalmer. Den ivrig katholske Borgmester Rubin kom i det samme forbi fra Messen og lod Manden sætte fast. Stadens Borgerskab, der allerede fra 1330 tog Deel i den verdslige Styrelse og meente, der tilkom det ogsaa Deel i den gejstlige, samlede sig i et Antal af flere hundrede, drog til Raadhuset og forlangte Manden frigiven, og i St. Ulrichs Sogn holdt endeel endnu samme Dag en Forsamling og udnævnte otte Mænd af deres Midte til at forestaae Kirkestyrelsen og vælge Prædikere. Alle de andre Sogne fulgte dette Exempel, og Raadet fandt sig ikke beføjet til at foretage Noget derimod. Nu bleve i alle Sogne evangeliske Prædikanter valgte, der modarbejdede de katholske.

Dette gik kun en kort Tid. To Sogne aabnede en Forhandling med deres katholske Provst om at bevilge dem lutter Præster efter deres Hjerte, og da han negtede

det, sagde de sig formelig løs fra ham „for at tye til den evige og allerhøjeste Sjælesørger, Biskop og Pave, Jesus Christus, hvem de ridderligt vilde fegte for som deres Høvedsmand". I en stor Deel Kirker holdtes den 17de Juli Altergang paa evangelisk Viis. Raadet og Borgernes Repræsentanter forsamlede sig derefter i deres Harnisker, Borgerskabet i de fem Distrikter mødte med Bøsser og Hellebarder, de tilsvore hinanden trofast at holde sammen, hvis Erkebisp Albrecht og Rigsregimentet skulde have ondt i Sinde mod dem, og satte Staden i Forsvarsstand ved at grave en Canal fra Elben til Stadsgravene, gjøre Voldene højere, forstærke Pallisaderne og hverve Arbejdere til Krigstjeneste.

Raadet havde, allerede forinden dette skete, gjennem Borgmester Nicolaus Storm, en gammel Bekjendt af Luther fra hans Skolegang i Byen, anmodet Reformatoren om at komme og prædike; det gjorde han i Johanneskirken i Juli. Han anbefalede under sit tre Dages Ophold Amsdorf til Præst ved St. Ulrich, og da Churfyrsten havde givet ham Orlov, foreløbig for et Aar, begyndte Amsdorf i September at omordne Kirke- og Skolevæsenet efter Wittenbergs Mønster. Dette foregik under heftige og vedholdende Kampe med Domcapitlets forskjellige Medlemmer, — blandt hvilke en tog en Stridshammer af Jern som Værge med paa Prædikestolen, fordi en Skalk havde bagfra skaaret et Hul i hans Collegas Præstekjole under Prædikenen — under andre Kampe med Sekterere, især en zvinglisk Læge Eycloff og en Gjendøber Melchior Hoffmann, hvem Amsdorf imødegik mundtligt og skriftligt, ja endog under Pøbelopløb, hvori han ligesaa modigt og med Livsfare kaldte de truende bevæbnede Skarer til Orden,

som han i Breve formanede Cardinal Albrecht af Mainz til ikke ved sine Rænker at hindre det begyndte Værk.

Den urokkelige Fasthed, Amsdorf gav Prøver paa i Magdeburg, bevirkede, at Raadet i Goslar 1528 lod ham ordne Kirkevæsenet der, at Hertug Philip gjorde det samme i Eimbeck 1534, og at Raadet i Nürnberg gjerne vilde have ham til Provst ved St. Sebaldskirken; hvad Luther dog fraraadede, fordi han var en altfor frimodig og oprigtig Mand, der ikke brugte Krogveje. Raadet i Magdeburg tillod ham en kort Tid at medvirke ved Kirkeforbedringen i Hertugdømmet Sachsen 1539.

Amsdorf var en uforfærdet og stridbar Mand uden Lige, saasnart han troede, at den rene Lære, som han i alle Punkter fandt hos Luther, stod i Fare for at svækkes eller tilsløres, og han æggede sin Ven idelig til at tage fat paa nye Modstandere eller fortsætte gamle Tvistigheder. Hans indtrængende Forestillinger bevirkede saaledes, at Luther 1534 lod trykke et Brev fra ham sammen med sit eget Svar til ham angaaende Erasmus, med Bebrejdelser over dennes snedige Tvetydighed, skjulte Vantro og Spot. Saa ophidset var Reformatoren bleven, at han endog for sin niaarige Søn Johannes, der alt kunde Latin og var indskreven Aaret før ved Højskolen i Wittenberg, skrev en latinsk Huskeseddel, hvorpaa stod, at Erasmus var en Fjende af al Religion og især en Modstander af Christus, et fuldkomment Billede af Epikur og Lucian. Melanchthon skrev herom til Bucer: „Om Amsdorfs Sind og Aand kan Du gjøre Dig en Forestilling af hans Udfald mod Erasmus, hvori den heftige, egensindige Mand skjælder og smælder paa enhver optænkelig Maade".

Spændingen mellem disse to saa forskjellige, ja modsatte Naturer tog til, da Amsdorf begyndte at tvivle om

Melanchthons Rettroenhed i Læren om den hellige Nadver. Han havde allerede jublet over og priist det som et Guds Værk, at ved Samtalen i Marburg mellem Zwingli og Luther 1529 Broderskabet mellem begge ikke var kommet istand. Han havde givet sin Uvillie over den af Bucer i Wittenberg 1536 tilvejebragte Forening Luft i et særegent Skrift. I Schmalkalden forfegtede han 1537 til det yderste som en luthersk Hovedlærdom, at de Ugudelige, Vantroe i Nadveren annamme og „med Tænderne sønderbide" Christi sande Legeme i og med Brødet, men sig til Dom. Der prædikede han ogsaa for Fyrsterne og begyndte saaledes: „Dette Evangelium er for de Syge, for Svage og stakkels Syndere, og ikke for Eder, I Fyrster, Herrer og Hoffolk, der stedse leve i Vellyst og Gammen, i al Sikkerhed og uden al Anfegtelse". „En fortrædelig Indgang", ytrede Luther, „da man dog fra Begyndelsen af skulde give Tilhørerne Lyst til villig at høre; men det maa saa være".

Amsdorf udtalte sig ogsaa paa Conventet i Eisenach 1540 meget skarpt og bestemt mod Landgrev Philips Dobbeltægteskab, og da Churfyrsten Aaret efter havde sendt ham til Religionssamtalen i Regensburg som Vogter for den rene Lære, tildrog han sig strax Kejserens Vrede og Unaade ved en Prædiken, hvori han nævnede ham og erklærede, at man skyldte Gud større Lydighed end den verdslige Øvrighed, ligesom han ogsaa væsentlig bidrog til og glædede sig over, at Samtalen endte uden Resultat.

Ved den Tid kaldtes Amsdorf til en ny og omfattende Virksomhed, og dette skyldtes udelukkende Churfyrst Johan Frederiks ubøjelige Villie.

Ogsaa af denne Fyrste har Ranke skjænket os et omhyggeligt udført Billede, hvis Hovedtræk vi her have

Anledning til at gjengive. Han udmærkede sig fremfor alle sine Samtidige ved den sædelig strænge Holdning, han iagttog. Ikke alene viste han ubrødelig Troskab mod sin Gemalinde, men hans Hof var overhovedet et Mønster paa god Tugt og Sømmelighed; selv sin Feltlejr forstod han i denne Henseende at holde i Orden. Aldrig gik et utugtigt Ord over hans Læber; en Usandhed vilde han ikke for nogen Priis have udtalt; paa ethvert af hans Tilsagn kunde man trygt forlade sig. De vidtrækkende Planer, man stundom har tillagt ham, findes der Intet om, end ikke i hans allerhemmeligste Brevskaber, der i stor Mængde ere bevarede. Han var tilfreds med at drage omkring i sit Land fra et Sted til et andet. Snart holdt han Hof i Weimar, hvor han nu og da saae fyrstelige Naboer, sine Venner, hos sig, og maaskee foranstaltede Drikkelag for dem, dog altid med det Hensyn, at han ikke Morgenen efter blev hindret i at arbejde. Snart drog han til en af sine Bjergbyer, hvor de skjønneste Stykker Erts fra nye aabnede Gruber ved hans Indtog bleve baarne foran ham, og hvor han da imellemstunder indbød Beboerne, Mænd og Kvinder, Gamle og Unge, til sig og gav dem en landlig Fest — eller til sin Universitetsstad Wittenberg, hvor blandt den Ungdom, der strømmede sammen fra alle Kanter, ogsaa hans Sønner studerede og gjennemgik den af Melanchthon grundlagte Disciplin; han forsømte ikke at bivaane de højtidelige Taleøvelser, hvori de lagde deres Kundskaber for Dagen. Fra dette Sted var den Lære udgaaet, hvis Dybsind og Kraft fuldkomment havde gjennemtrængt hans jævne, ærlige Sind. Oprigtigere end han kunde Ingen være overbeviist om, at denne Lære gjengav Indholdet af det guddommelige Ord og uden Eftergivenhed krævede Be-

kjendelse. Han spottede over den Beskyldning, at Kirkeforbedringen var bleven foretaget af hans Forgængere eller af ham selv for de gejstlige Godsers Skyld; han meente, at det vilde være det samme som at slaae Skaaler itu for at bemægtige sig en Skee; saa mange Fortrædeligheder havde man haft og havde endnu deraf, men det fortrød ham ikke; af den Lære, man bekjendte, var der nu ogsaa fremgaaet idel godt, sand Gudstjeneste, Forbedring hos Folket, Erkjendelse af Lydighed mod Øvrigheden. For det schmalkaldiske Forbund, der uden Krig eller Blodsudgydelse havde tilvejebragt en stadig Udbredelse af Evangeliet, arbejdede og skrev han uophørligt. Han var gjennemtrængt af Ærbødighed for Luther; et Blad fra ham var ham kjærere end hele Ark fra andre; hans Ord trængte ham gjennem Marv og Been; han vilde ikke lade den Dadel gjælde, der ikke sjelden hørtes over hans Heftighed; thi han saae utvivlsomt videre og forstod meer end andre. Men i Forretninger lod han sig vistnok ikke lede saameget af ham, som det havde været ønskeligt.

Dette viste sig netop, da den katholske Biskop Philip af Naumburg-Zeitz den 6te Januar 1541 døde. Kejser Otto I. havde i det tiende Aarhundrede grundet et Bispedømme i Zeitz; i det ellevte var Domcapitlet blevet forlagt til Naumburg; begge Byer laae nogle Miil fra hinanden mellem Weimar og Leipzig. Befolkningen i Byerne og Landsbyerne var ved Churfyrstens ivrige Bestræbelser vunden for Reformationen, og for dem var Medler, der 1535 tilligemed Weller var creeret til theologisk Doktor i Wittenberg, beskikket til Superintendent; men Domherrerne og en Deel af Adelen holdt stift ved Katholicismen. Fjorten Dage efter Philips Død valgte Capitlet,

skjøndt Churfyrsten havde advaret det imod at foretage noget Valg uden hans Villie, i al Stilhed Domprovsten af Zeitz, Julius von Pflug til Biskop. Det var en meget lærd og veltalende Mand; han var endog en moderat Katholik. Da Churfyrsten betragtede sig ikke blot som Skytsherre, men ligefrem som Landsherre i Bispedømmet, forkastede han som saadan Valget, tilmed da han var yderst misfornøjet med den Valgtes Person, som havde modarbejdet den augsburgske Bekjendelse og hans eget Fyrstehuus.

De wittenbergske Theologer, af hvem Johan Frederik forlangte en Betænkning i denne Sag, udtalte, at ifald Churfyrsten, hvad de Retskyndige maatte afgjøre, havde Valgret, kunde han vistnok tvinge Domherrerne til ikke at vælge en Papist til Biskop. Men hvis Domcapitlet fastholdt sit Valg, maatte de under de farlige Tidsforhold raade deres Herre til ikke at bruge Magt; heller maatte han taalmodig oppebie en gunstig Lejlighed til at reformere Bispedømmet. Kantsler Brück advarede endnu mere indtrængende mod at ægge Kejseren og Paven ved et sligt aabenbart Indgreb i den bestaaende Ret. Luther var ogsaa for at gaae varsomt tilværks. Men Churfyrsten holdt fast ved sit Forsæt og forlangte paany sine Theologers Raad med Hensyn til den Mand, som helst burde komme i Betragtning istedenfor Pflug. De foresloge da den fromme og milde, ogsaa af Katholikerne højt ansete Fyrst Georg af Anhalt, Domprovst i Magdeburg og Merseburg, en Mand paa 34 Aar, der var beslægtet baade med det sachsiske Huus og med Erkebiskop Albrecht, og som siden 1532 tilligemed sine Brødre Johan og Henrik havde sluttet sig oprigtigt til Evangeliet og til

Luthers Person*). Men Churfyrsten meente, at Bispedømmets Indtægter, naar de skulde formindskes til Gavn for milde Stiftelser, ikke vilde slaae til for en saa højbaaren, fyrstelig Person; tre Aar efter blev han ordineret af Luther til Biskop af Merseburg og fik en aarlig Indtægt af meer end 4,000 Gylden. Churfyrstens eget Valg faldt paa Amsdorf, fordi han var ugift, begavet, lærd og Adelig, derhos den strængeste og ubøjeligste Stridsmand for luthersk Rettroenhed. Og derved blev det, tiltrods for en advarende Skrivelse fra Kejser Carl og uden Hensyn til det magdeburgske Raads gjentagne Bønner om at maatte beholde Amsdorf og dennes egen Ulyst til Kaldet.

Bispedømmets Stænder, nemlig Stædernes Raad og Landets Adel vare blevne sammenkaldte af Churfyrsten til et Møde i Naumburg i Januar 1542, og til dette ankom han selv med Amsdorf, Luther og Melanchthon, hans Halvbroder Johan Ernst, Hertug Ernst af Brunsvig og et talrigt Følge, 300 Personer til Hest, alle Herrerne iførte en højtidelig sort Dragt. Stænderne bleve gjorte bekjendte med deres Landsherres og Kirkepatrons Valg af Amsdorf til Biskop; de fleste af de Tilstedeværende billigede dette, men ønskede kun at belæres om, hvorledes de skulde bære sig ad med den Ed, de havde aflagt til den forrige Biskop, om kun at holde sig ved hans Død til Guds Huus ɔ: Domcapitlet. Luther beroligede dem med, at de allerede havde brudt deres Ed, idet de havde erklæret ikke at ville have nogen papistisk Biskop; utilbørlige Løfter, der strede mod Guds Ord, var Ingen forpligtet til at holde; han selv havde fem Gange aflagt Ed til Paven og hans Kirke, og aldrig holdt een af dem.

*) See Luthers Huusliv, S. 131 ff.

Den 20de Januar foregik da i Domkirken Amsdorfs Indvielse til evangelisk Bisfop efter et Ritual, som Luther havde forfattet. Foruden Fyrsterne med deres Følge vare Stænderne, Gejstligheden i Naumburg, Domprovsten og den ældste Stiftsvikar, tre Superintendenter, blandt dem Spalatin og omtrent 5,000 af By= og Landbefolkningen nærværende. Medler indledede Handlingen med Bøn fra Prædikestolen og opfordrede efter oldchristelig Viis Menigheden til at bifalde Amsdorfs Valg ved at sige et samdrægtigt, lydeligt Amen dertil. Dette blev ogsaa udtalt. Luther prædikede foran Alteret over Ap. Gj. 20, 28, derefter traadte Amsdorf, ledsaget af Superintendenterne, hen for Alteret og knælede. Luther foreholdt ham en Bisfops Pligter, modtog et helligt Løfte af ham, lagde tilligemed de omstaaende Embedsbrødre Hænderne paa hans Hoved og gjorde Forbøn for ham. Handlingen, der begyndte og endte med Psalmer og Klokkeringning, var i intet Væsentligt forskjellig fra en evangelisk Præstevielse, men saare forskjellig fra en katholsk Bispevielse med dens Mangfoldighed af symbolske Ceremonier. Da Luther efter Churfyrstens og Stændernes Ønske lod trykke en Beretning derom, der tillige forsvarede denne dristige Handling, under den Titel: „Exempel paa at vie en ret christelig Bisfop“, begyndte han med at stille denne Forskjel frem i de bidende Ord: „Vi stakkels Kjættere have nu atter begaaet en stor Synd mod Pavens — den mest Allerhelvedes Faders — Helvedes uchristelige Kirke, da vi have ordineret og indviet en Bisfop uden al Salvelse, ogsaa uden Smør, Fedt, Flæsk, Tjære, Smørelse, Virak og Kul“.

Efter Indvielsen modtog Amsdorf Hylding af Stænderne baade i Naumburg og Zeitz, gav dem en skriftlig

Forsikkring om at holde alle deres Privilegier ved Magt, saafremt de ikke strede mod Guds Ord, og begyndte sin Kaldsgjerning med at prædike. De verdslige Forretninger i Stiftet havde Churfyrsten overdraget en Stiftsbefalingsmand ved Navn von Kreutz og fastsat Amsdorfs Løn til 600 Gylden i Penge aarlig, derhos frit Taffel — for sig og stadigt indbudte Gæster — der ansloges til 1,000 Gylden i Naturalier, en god Vogn med Dække over og fire stærke Heste, en ærlig ny Klædning fra Top til Taa og en stadig Betjening af 6 Personer, tre Adelsmænd, to Smaasvende og en Barbeer, der tillige skulde have Opsyn med Sølvtøjet.

Churfyrstens Selvraadighed foranledigede strax truende Breve baade fra Kejseren og Paven, hvem Pflug paakaldte for sin Ret, men ogsaa i Stiftet selv mødte Amsdorf Fortrædeligheder og Plagerier fra alle Kanter, og han klagede oftere til Luther og Link over, at han sad i sin Afkrog som i et Fængsel, og længtes tilbage til sin vakkre og fromme Menighed i Magdeburg. Den udvortes Pomp og Ære som han, „den naadige Herre", maatte tage imod, behagede ham ikke selv; men endnu mindre syntes Churfyrsten om, at han ligesom de tidligere Biskopper underskrev sig: „Af Guds Naade", og efter hans Ønske maatte Luther, skjøndt han ikke fandt Sagen vigtig, tilskrive sin Ven, for at afvende ham fra en slig Titel, der kun tilkom verdslig Øvrighed.

Værre var det, at ikke blot Capitlet, men ogsaa flere af de mægtigste Adelige vare enige i at vise den nye Biskop den mest haardnakkede Modstand. De haanede offentlig dem af Folket, der holdt sig til ham, digtede og afsang Nidviser om ham og Borgerne i Zeitz, og dreve det saa vidt, at Churfyrsten lod to af disse adelige Herrer

fængsle og den enes Godser beslaglægge. Dette vilde Kejseren dog ikke finde sig i, og nødte Johan Frederik til at lade dem i Fred.

Med den havesyge og egenmægtige Stiftsbefalingsmand kom Amsdorf ogsaa snart i Splid. Han besværede sig over, at von Kreutz førte ham til Udgift, hvad Raadet i Zeitz fortærede og drak, naar det betalte Skatter, satte paa hans Regning langt meer end de fem sex Bægere Viin, han drak Morgen og Aften, lod Bispens Brænde skove til sit eget Brug og forgreb sig paa en fattig Præsts Ved, kortsagt bar sig saa utilbørligt ad, at han fortjente at afskediges, hvad ogsaa skete. Selv med Superintendenten Medler kom det til Tvistigheder, som Luther og Melanchthon maatte bilægge.

Bispedømmets Reformation gik uagtet Amsdorfs Iver kun langsomt for sig. Luther var fortrydelig over, at Churfyrstens Regjering lagde Hænderne i Skjødet og bar sig ad som „Krebs eller Snegle“, da det gjaldt om at faae en Visitats istand og et Kirkeraad oprettet; han skrev jævnlig opmuntrende til Amsdorf om ikke at tabe Modet og besøgte ham baade i Aaret 1544 og 1545*). Disse Besøg huede ikke Melanchthon godt, thi han frygtede ikke uden Grund for, at Amsdorf skulde ophidse Luther i hans sidste Kamp med Sacramentererne og Papisterne.

Papisterne tirrede Amsdorf i høj Grad ved at lade slaae Mønter, hvortil han tog Sølvet fra Monstrantser, Nadverkalke og andre Kar i Stiftskirkerne, og som man derfor spottevis kaldte Byttepenge. Mønten fremstillede et Cardinalhoved med Omskriften: „Billede af Verdens Støtter (effigies cardinum mundi); men vendte

*) See „Luthers Huusliv“, S. 234 f.

man den om, saaes et Narrehoved med de Ord paa Latin: „Blødagtige skulle herske over dem“. Sagen kom til Forhandling paa Rigsdagen i Speier 1544 blandt de Klager, den ustyrlige Hertug Henrik af Brunsvig fremførte mod Churfyrsten, men Amsdorf lod sig ikke forknytte af Henrik, som han betitlede det hellige romerske Riges Erkemordbrænder, og slog endnu flere af den Slags Mønter.

Den 19de Januar 1546 skrev Luther det sidste af sine 113 os bevarede Breve til sin Ven. En Maaned efter havde Amsdorf mistet „sin ærværdige, kjære Herre og Fader i Christus, der var taget bort i en Tid, da man allermest og allerstærkest trængte til ham“, og han saae i Luthers Død en stor Guds Vrede, hvorpaa der vilde følge en stor Straf over alle dem, der ikke skjønnede paa, men foragtede det hellige Evangelium. De to Venners indbyrdes Forhold havde virkelig altid været inderligt og trofast. Luther satte overordentlig Priis paa Amsdorfs ubøjelige Fasthed, tørre Forstandighed og skarpe Dømmekraft, og Amsdorf havde saa stor en Indflydelse paa ham, at Andre paakaldte denne, naar de vilde have Noget sat igjennem hos ham. Dette var ogsaa Tilfældet med Käthe, der fandt meget Behag i Amsdorfs Person og Omgang, glædede sig over at modtage Hilsener fra Biskoppen, den naadige Hr. Fadder til hendes Datter Magdalene, viste ham forskjellige Opmærksomheder og Smaatjenester, sendte ham Huusmidler mod Upasselighed, samlede Brøndkarse til ham og lod ham atter besørge Indkjøb, f. Ex. af Smør og Stokfisk til sig under hans Ophold i Magdeburg.

Hvorledes Amsdorfs mørke Anelser om den Fremtid, der vilde bryde frem ved Luthers Død, hurtigt gik i Opfyldelse, omtale vi ikke videre her.

Sjette Capitel.

En Rigsstad. Spengler og Kirkeforbedringen i Nürnberg.

„Hvad Nyt“, skriver Luther i Aaret 1527 fra Wittenberg til Link i Nürnberg, „skulle vi Orme, der have vor Plads i denne Bagdeel af Verden, kunne skrive til Eder, der sidde i Verdens Hoved, see og høre alt Muligt“? Han betegner djærvt, men sandt den betydelige Modsætning, der med Hensyn til Dannelse, Kunstsands og verdslig Oplysning i alle Retninger ved Reformationens Begyndelse fandt Sted mellem de to nævnte Byer.

Byen Nürnberg var kun hundrede Aar ældre end Wittenberg. Begge vare anlagte i flade, sandige, af Naturen ufrugtbare Egne. Nürnberg havde dannet sig nedenunder og — hvad flere i Halvkreds anlagte Gader endnu antyde — omkring den faste Borg, som Conrad II., den første tydske Kejser af det frankiske Huus (1024—39), havde opført. Pegnitz, ingen betydelig Flod, gik i langsomt, næsten trægt Løb langs Sydgrændsen af Byens ældste Deel. Neppe hundrede Aar efter at Nürnberg havde faaet Ret til at drive Handel, kræve Told og slaae Mønt, nød det allerede den Fordeel at blive ophøjet til Rigsstad, kom derved umiddelbart til at staae alene under Kejserne som Landsherrer, hvis Parti det altid tog, og fik Stemme og Sæde paa Rigsdagene. Af disse holdtes siden ifølge Bestemmelserne i Rigsgrundloven „den gyldne Bulle“ (1356) saare mange indenfor Byens brede Grave og stærke, med Taarne og Skandser forsynede Mure.

Staden udvidede sig betydeligt paa den sydlige

Side af Pegnitz og vedblev dermed, indtil den ved 1450 omtrent havde naaet sin nuværende Udstrækning. Ved denne Tid endte ogsaa de Fejder, Byen jævnlig havde maattet føre med Borggreverne. Disse Rivninger havde ikke skadet, tvertimod; ligesom andre Kampe, som det fredelskende Handelsfolk siden nødtes til af dets slemme Plageaander, de rovbegjærlige Riddere, blandt dem f. Ex. Gøtz von Berlichingen, udviklede de Borgernes Kjærlighed til Uafhængighed og deres Modstandskraft Kejser Henrik VI. havde ved en Turnering 1198 optaget 38 borgerlige Familier i Adelsstanden; disse saakaldte Patricier, Herrer til store Ejendomme i det Byen underlagte Landdistrikt, der med Omhu opdyrkedes, udøvede fra Slægt til Slægt den største Indflydelse i Byens Raad, især som „Losunger“ ɔ: Stadens Skatmestere.

Allerede i det fjortende Aarhundrede havde Byen en høj Rang blandt Rigets vigtigste Handelsstæder paa Grund af dens livlige Forbindelse med Venedig. Ostindiens mange og kostbare Produkter, som tilførtes Venetianerne over Middelhavet, bragtes videre tillands paa Lastdyr over Alpestierne, ophobedes i Nürnberg saavel som i Augsburg og spredtes atter derfra til de nordligere Lande. Rige og Mægtige blandt Patricierne, saasom Imhofernes, Volkamernes, Tuchernes, Holzschuhernes Familier fremmede Udviklingen af det Liv i Kunsten, der henimod Reformationens Tid rørte sig kraftigere og skjønnere her end i de øvrige frankiske Stæder.

I Byens ene Halvdeel, nord for Pegnitzfloden, fuldførtes 1477 en berømt Kirke med to Taarne, prægtigt Højchor, herligt udsmykkede Døre og en Mængde Kunstværker i det Indre, til Ære for St. Sebald. Han var ifølge Legenden en dansk Kongesøn, der enten i det

8de, 9de eller 10de Aarhundrede skulde efter megen Omflakken have levet som Eneboer i en Skov ved Nürnberg og forkyndt Christendommen for Frankerne. Det hed sig, at han paa sit Yderste ønskede sit Lig lagt paa en Vogn, forspændt med Oxer; disse skulde drage frit afsted med det og af egen Drift standse der, hvor han skulde have sin Grav. Hans Ønske opfyldtes, og Oxerne standsede netop paa det Sted, hvor Kirken senere byggedes. Han selv blev optagen blandt Helgene 1424 og gjort til Nürnbergs Skytsherre. Over Helgenens Grav i Kirkens Chor fuldendte den berømte Malmstøber Peter Vischer i Forening med sine fem Sønner, efter elleve Aars Arbejde 1519 et beundringsværdigt, femten Fod højt Mindesmærke af Bronze, smykket med henved hundrede større og mindre Statuer af Apostle, Propheter, Helte og fantastiske Figurer. For den baade af Kirken, Literaturen og Byen højt fortjente Patricier Schreyer udførte en anden virksom Kunstner, Adam Kraft, et herligt Arbejde i Steen, med et Hovedbillede, Christi Gravlægning, paa Kirkens Ydermuur.

I Byens sydlige Halvdeel fyldtes den, ogsaa med to høje Taarne smykkede St Lorentskirke til samme Tid med andre Kunstværker, bekostede af rige Borgere, iblandt hvilke det Volkamerske Kirkevindue med Jomfru Marias Stammetræ i Glasmalerier og det for Hans Imhof udførte 64 Fod høje Sacramenthuus (Opbevaringssted for Viebrød), af Adam Kraft, især vandt Navnkundighed.

Ikke blot Kirkerne for Vor Frue med det Tucherske Højaltar, St. Ægidius med et andet ypperligt Arbejde af P. Vischer, St. Martha med Byens ældste Glasmalerier, St. Jakob og Hospitalskirken, begge med mange Gravmæler, ogsaa Torvene med deres skjønne Brønde og Vandspring, det gamle Raadhuus, i hvis store Sal Maximilians

Triumphvogn blev malet efter Dürers Tegninger, borgerlige Huse med deres fremspringende Karnapper, Smaataarne og udsmykkede Steentrapper, Brolægning af Gaderne, kunstnerisk Udsmykning af Vejerboden ved Adam Kraft, Steenbroer over Floden vidnede altsammen ligesaavel som de opførte Hospitaler, Pakhuse og Skoler om den Almeenaand og det kraftige Borgerliv, der allerede igjennem meer end et Aarhundrede udmærkede denne Rigsstad.

En Opfindsomhed og Vindskibelighed, der kom det literære og almene Liv til Nytte, var ogsaa et Særkjende for Nürnberg. Den berømte Astronom og Mathematiker Regiomontan (egentlig Johan Müller) fra Franken oprettede efter sin Ankomst til Byen 1471 et Observatorium og forsynede det med Instrumenter af egen Opfindelse. Hans formuende Medarbejder og Discipel Walther anlagde et Bogtrykkeri. Til samme Tid udvidede Koberger sit Bogtrykkeri, hvorfra Bibelen paa Tydsk med Træsnit fra Køln udgik 1478, saaledes, at han kunde arbejde med 24 Presser og sysselsætte 100 Arbejdere. Fra Nürnberg forsendtes Bøger ligesaavel som Kjøbmandsvarer og Breve til alle Egne i Tydskland. Martin Behaim, født i Nürnberg, kom efter en Opdagelsesreise langs Afrikas Vestkyst tilbage til Byen for nogle Aar og forfærdigede den store Jordglobus, som endnu opbevares. Henlein opfandt Lommeuhrene i den ældste Form, de saakaldte levende Nürnbergeræg. Mathematikeren Stabius, der tillige var Maximilians Historieskriver og af ham kronet som Digter, tegnede et sindrigt Soluhr paa St. Lorentskirken. Den svagelige Hans Bullmann lod Kejser Carl V. føre i en Bærestol til Wien for at kunne faae sine Uhre istandsatte af ham. Etzlaub forfærdigede Compasser, der forsendtes langt ud over Tydsklands Grændser.

Den Videnskabelighed, der i humanistisk Retning var begyndt med Reuchlin og Erasmus, fandt ogsaa i Nürnberg ivrige Tilhængere. Willibald Pirckheimer, af en gammel Patricierfamilie i denne By, Søn af en juridisk Raadgiver for Nürnberg og flere Fyrster, virkede fremfor alle andre for en Forædling af Livet gjennem Oldtidens Videnskab og Digtekunst. Hans adelige Byrd og store Rigdom, hans høje, svære Skikkelse, hans Færdighed i alle ridderlige Øvelser gav ham allerede Anseelse i hans Ungdom. Han traadte i Tjeneste hos Biskoppen af Eichstädt, i hvilken By han ved et Tilfælde selv var bleven født, deeltog et Par Aar i Prælatens Fejder, og studerede derpaa syv Aar i Italien, Græsk i Bologna, Retsvidenskab i Padua, Pavia og Pisa. Efter sin Hjemkomst giftede han sig 1495 med den rige og begavede Crescentia Rieter af Nürnberg, valgtes til Medlem af Byens Raad og benyttedes paa Grund af sin Veltalenhed som Afsending til Fyrster og Rigsdage. Kejser Maximiliam I. satte Priis paa ham, hvad der kom Nürnberg tilgode, og optog ham blandt sine Raader. I Krigen mod Schweizerne 1499 anførte han, neppe 30 Aar gammel de nürnbergske Tropper; det uheldige Felttog beskrev han siden med de klassiske Historieskrivere som Mønstre. Al sin Fritid helligede han Videnskab og Kunst. Han stod i personlig Omgang eller livlig Brevvexling med en Deel af Tidens berømteste Lærde, modtog Mange i sit Huus, der var udstyret med fyrstelig Pragt, gjorde glimrende Gæstebud, hvor Aand og Vid frit kunde komme tilorde, og lod sin rigt forsynede Bog- og Haandskriftsamling staae aaben for enhver Lærd. Han fik ogsaa 1509 oprettet en Lærerpost for klassisk Literatur baade ved St. Lorents og ved St. Sebalds Kirkeskoler, oversatte græske

Forfattere, undersøgte i et lærd Skrift Tydsklands ældste Historie og gjorde saaledes Nürnberg til et af Midtpunkterne for den Retning i Tiden, der higede efter alsidig Oplysning.

Da Reuchlin indvikledes i den bittre, gjennem flere Aar fortsatte Kamp med de fanatiske Munke i Køln, traadte Pirckheimer offentlig frem til hans Forsvar, idet han 1517 ledsagede sin latinske Oversættelse af den græske Forfatter Lucians „Fisker" med en Fortale, hvori han værdigt berømmede Reuchlins store Fortjenester. Det var da ogsaa naturligt, at Pirckheimer med Glæde hilste Luthers Fremtræden og hans Kamp mod Afladen. Ikke blot modtog han ham gæstfrit i sit Huus, da han efter sit Møde med Cajetan i Augsburg paa Vejen hjem kom til Nürnberg; men han stillede sig ogsaa ved Luthers Side imod Dr. Ecks forbittrede Angreb efter Disputatsen i Leipzig. Uden at nævne sig som Forfatter udgav han paa Latin et satirisk Flyveskrift under Titelen: Den afhøvlede eller afglattede (dedolatus) Eck. Det skulde ikke virke ved Grunde, men kun gjøre Manden latterlig. Deri fortælles, at Eck, syg af sin Ophidselse og heftige Skrigen under Disputatsen, og plaget af en Febertørst, der dog kun begjærer Viin, med Hexepost lader hente en Chirurg fra Leipzig. Det viser sig at være en Tølper, af hvem den Syge først gjennembankes, saa klippes glat paa Hovedet, saa tvinges til at tage Opkastnings- og Afføringsmidler og endelig til at lade sig operere. Ved disse forskjellige haarde Behandlinger kommer han dog heldigviis af baade med sine Sophismer og Syllogismer, med de Stikpenge, han har modtaget af Paven og af Fuggernes Handelshuus for at forsvare Aflad og Aager, med sit Praleri og sit Bagvaskeri og nødes til at bekjende, at han

ikke for Sandhedens Skyld, men kun for smudsig Vindings Skyld har forsvaret sine Theses i Leipzig. Eck hevnede sig for denne ham tilføjede Beskæmmelse ved at indføre Pirckheimers Navn blandt de Tilhængere af Luther, som Paven i sin Banbulle 1520 fordømte tilligemed denne Kjætter, og Pirckheimer blev derved tvungen til en Slags Gjenkaldelse eller Afbigt.

Endnu et Par Aar vedblev Pirckheimer at betragte Reformationens Sag med venlige Øjne, men da gik det ham ligesom Erasmus; han vendte sig bort fra den, fordi Skyggesiderne ved den syntes ham langt stærkere end det Gode, den udrettede. Da det efter 1524 blev Alvor med at indføre Kirkeforbedringen i Nürnberg, rakte Pirckheimer ingen hjælpende Haand dertil. Som Statsmand var han bleven betænkelig ved at see, hvorledes Uordener, vilde Frihedsbevægelser, oprørende Grusomheder, især i Bondekrigen, vare gaaede i Reformationens Spor. Som Privatmand stod han i nær Forbindelse med den katholske Kirke gjennem to af sine Søstre og tre af sine egne fem Døttre, der alle vare klostergivne. Hans ældste Søster ved Navn Charitas, saa lærd og dannet, at hun stod i Brevvexling med Erasmus, var Abbedisse i Claraklosteret i Nürnberg og maatte tilligemed Nonnerne lide meget under det ophidsede Folks raae Plagerier og Krænkelser. Pirckheimer gav sin Harme og sine Klager derover Luft i Breve til Melanchthon. Den Retning, Reformationen ved Zwingli tog i Schweiz, var Pirckheimer endnu mere imod; han indlod sig i en skarp literær Fejde angaaende Nadverlæren med sin fordums Ven Økolampadius og stillede sig i den paa Luthers Side. Han henlevede sine sidste Aar, plaget af Gigt og forstemt, som han yttrede til en Ven over, at den romerske Kirkes Stolen

paa gode Gjerninger og det papistiske Hykleri, som han afskyede, kun havde givet Plads for en protestantisk Lovløshed, ja Skamløshed, i Forening med en Pukken paa ret Tro og Lære, og at den dvaske Sambrægtighed i Katholicismen kun var afløst af ilter Uforbragelighed og splidagtig Partiaand hos Protestanterne. Erasmus berettede i Anledning af hans Død 1530 Hertug Georg af Sachsen, at den Døendes sidste Ord havde været disse: „Gid der maa times mit Fædreland, efter min Bortgang alt godt, og gid Kirken maa have Fred".

I en Bagbygning til det store Pirckheimerske Huus, hvis Forside vendte mod Grønttorvet, Vor Frue Kirke og den „skjønne Brønd", et herligt Kunstværk med mange Statuer paa dens, 60 Fod høje, rigt udsmykkede Spidssøjle, boede en Guldsmed, af Fødsel en Ungarer, ved Navn Dürer. Et halvt Aar efter Willibald Pirckheimers Fødsel fik han 21de Maj 1471 en Søn, det tredieældste af 18 Børn; han kaldtes Albrecht, og blev Tydsklands navnkundigste Maler i Reformationens Tidsalder. Fra Barndommens tidligste Dage omgikkes disse to Drenge, og Dürer blev Pirckheimers fortroligste og kjæreste Ven til sin Død. Han lærte hos sin Fader at tegne, forme, gravere og ciselere det ædle Metal, gjorde allerede som Trettenaarig ved Hjælp af et Spejl en Tegning af sig selv, og kom i sit femtende Aar i Lære hos den bedste Maler i Nürnberg, Michael Wohlgemuth, der ved sin Død 1519 efterlod sig mange Minder om sin Virksomhed. Aar 1490 begav Dürer sig paa Vandring i fire Aar til Basel, Colmar og Straßburg og blev ved sin Hjemkomst, efter sin Faders, ikke sit eget Valg, gift med Anna Frey, en Haandværkers Datter, der ikke passede til ham og fortrædigede ham Livet i Hjemmet. I München findes et

Brystbillede, han har malet af sig selv i sit tredivte Aar; det gjengiver hans ædeltformede Ansigt, med dets aabne og rene Blik, kraftige, men tillige milde Udtryk, og det mægtige brune Haar, der i Lokker falder ned paa begge Sider over Skuldrene og over den med en Pelskrave forsynede Kappe. Dürers levende Indbildningskraft og troende Sind hendrog ham tidligt til det nye Testament, især til Christi Lidelse, Jomfru Marias, i Legender vidunderlig udsmykkede Historie og Johannes Aabenbaring, som han alle behandlede i Rækker af ypperlige Træsnit.

Det er sandsynligt, at Pirckheimer gav sin Ven gode Raad med Hensyn til de Æmner fra den klassiske Oldtid, som denne Kunstner allerede behandlede, inden han i Aaret 1505, understøttet med Laan af sin Ven, drog over Alperne og med egne Øjne beskuede Norditaliens Kunstskatte. Pirckheimer gjennemsaae og rettede ogsaa de videnskabelige Arbejder om det menneskelige Legemes Proportioner og om Geometrien, som Dürer udgav i sine sidste Leveaar. Da Pirckheimers Hustru Crescentia efter et lykkeligt, men ikke langt Ægteskab døde i Barselseng 1504, skildrede Dürer efter sin Vens Ønske paa et lille Pergamentsblad og med Vandfarver hendes Dødsstund paa en gribende Maade. Han gjorde ligesom for adskillige andre Patricier ogsaa for sin Ven Tegning til et Træsnit med Slægtens Vaabenskjold, der skulde klæbes indvendig paa Bindet af alle Bøgerne i hans Bogsamling som Ejendomsmærke. To Gange portræterede han sin Ven, 1505 i et Maleri, 1524 i et Kobberstik, samtidig med de Billeder, han da udførte af Cardinal Albrecht af Mainz og Churfyrst Frederik den Vise. Vi kunne ogsaa nævne blandt hans interessante Tidsbilleder Portræter, deels med Farver, deels i Kobberstik, af Melanchthon,

Erasmus af Rotterdam og flere ansete Raadsherrer i Nürnberg; ligeledes af kronede Hoveder, f. Ex. Keiser Maximilian, som han afbildede tre Gange, Carl V. og hans Svoger Christiern II. Under sit Ophold, paa Kunstens Vegne, ved Rigsdagen i Augsburg 1518 fik han ogsaa Lejlighed til i sin Skitsebog at tegne flygtige Billeder baade af Churfyrster og Prælater, ligesom ogsaa Medlemmer af det rigeste Handelshuus der, Brødrene Fugger.

Med Luther stod Dürer allerede i Begyndelsen af 1518 i venskabelig Forbindelse og sendte ham Gaver gjennem sin Beundrer og Lovtaler, den ansete nürnbergske Jurist Christopher Scheurl. Det er muligt, at han ogsaa i Augsburg gjorde Luthers personlige Bekjendtskab, men et egentligt Portræt af ham veed man ikke med Sikkerhed, at Dürer nogensinde har udført, skjøndt det var hans Ønske. Den Højagtelse, han nærede for Reformatoren, lyser frem af et Brev, han i Aaret 1520 sendte Spalatin, og af de Ord, han nedskrev i sin Dagbog, da han paa en Rejse i Nederlandene hørte det falske Rygte om, at Luther efter Rigsdagen i Worms var tagen til Fange af sine Fjender. Han skriver Følgende: „Fredagen før Pintse 1521 fik jeg i Antorf (Antwerpen) Tidende om, at man paa forræderisk Viis havde taget Luther til Fange. Thi da han havde faaet Kejser Carls Herold i Følge tilligemed den kejserlige Lejde, satte man sin Lid dertil; men saasnart Herolden havde ført ham til et uhyggeligt Sted ved Eisenach, sagde han, at nu behøvede han ham ikke meer og red fra ham. Da kom ti Ryttere tilsyne, de bortførte forræderisk den solgte, fromme, af den hellige Aand oplyste Mand, der var en Bekjender af den sande christelige Tro; og er han endnu i Live, eller have de

myrdet ham, hvad jeg ikke veed, saa har han lidt saadant for den christelige Sandheds Skyld, og fordi han har tugtet det uchristelige Pavedømme, der modstrider Christi Frihed med sine svære Byrder af menneskelige Love". Han omtaler derpaa det forargelige Punkt, for hvis Skyld dengang saa Mange forandrede Tro, nemlig „Udsugelsen af Menighedens Sved og Blod" og den „skændige Lediggang" hos dem, der droge Nytten deraf. Han vedbliver saa: „Og i Besynderlighed er dette mig endnu det Tungeste, at Gud maaskee endnu vil lade os forblive under deres falske blinde Lærdom, der er opdigtet og fremsat af de Mennesker, de kalde Fædrene, hvorved det kostelige Ord paa mange Steder bliver falskt udlagt eller slet ikke foreholdt os. Ak Gud i Himlen, forbarm Dig over os! O, Gud, er Luther død, hvem skal da i Fremtiden sætte det hellige Evangelium lige saa klart frem for os"?

Man sporer dog tillige i Dagbogens næste Optegnelser Paavirkningen af Humanismen, nemlig i det Haab, han sætter til Erasmus, som han var truffet sammen med paa Rejsen baade i Antwerpen og Bryssel og sandsynligviis ogsaa under sit Ophold i Køln ved Kejser Carls Kroning. Thi da Erasmus havde bildt ham ind, at han af egen Magt havde formaaet at forlænge sit Liv med to Aar, meente Dürer, at han burde anvende dem til at fortsætte Luthers Værk. At Luthers Skrifter ogsaa vare udbredte i Nederlandene, sees deraf, at Dürer der kjøbte et Flyveskrift af ham og fik hans Bog om det babyloniske Fangenskab til Foræring.

Paa sin Viis udtrykte Dürer, skjøndt han vedblev at være Katholik til sin Død, at Tiden trængte til apostoliske Lærere, ikke blot til Sagnhelte som den af ham oftere afbildede hellige Christopher, der bar Jesusbarnet

gjennem Bølgerne, idet han 1525 udførte og skjænkede Nürnberg det berømte Billede, der efter hans Død blev kaldet de „fire Temperamenter". Det fremstillede fire af Kirkens Støtter, Apostlene Johannes og Peter, Marcus og Paulus, og under disse mægtige Skikkelser, hvoraf Johannes og Paulus ere de mest fremtrædende, satte han Sprog af deres Skrifter imod falske Propheter og menneskelige Lærdomme, der indsnege sig ved Siden af det guddommelige Ord. Det blev hans sidste store Arbejde; han hensygnede af Overanstrængelse og Feber og døde efter et kort Sygeleje den 6te April 1528. Da Luther erfarede hans Bortgang, skrev han til Eoban Hess i Nürnberg, idet han takkede ham for hans Sørgedigt over Kunstneren: „Det er i Sandhed ret og fromt at sørge over en saa brav og from Mand", og faa Dage senere skrev han til Link sammesteds, idet han fortalte om blodige Forfølgelser mod Protestanterne i Østrig, at den brave Dürer vist var taget bort, for at han ikke skulde opleve den gruelige Tid, der nu brød frem.

Staaer Albrecht Dürer baade som Kunstner og som Personlighed midt imellem den katholske og protestantiske Strømning i Tiden, gjør derimod en anden af hans fortrolige Venner, Lazarus Spengler, sig med hele sin Sjæl til den tidligste Forkæmper i Nürnberg for den rene evangeliske Tro og Lære.

Spenglers Fader Georg, der nedstammede fra en adelig Slægt i Donauwörth, var fra 1475 til sin Død 1496 Byskriver i Nürnberg. Med sin Hustru, Agnes fra Ulm, havde han 21 Børn, af hvilke Lazarus, født 13de Marts 1479, var det niende. I sit sextende Aar drog Lazarus til Universitetet i Leipzig og studerede Lovkyndighed, men hans Faders Død to Aar efter nødte

ham til at vende tilbage for at staae sin Moder og sine Søskende bi. Han gav sig i Raadets Tjeneste og blev i Aaret 1507 udnævnt til første Skriver hos det; denne i hine Tider baade ansvarsfulde, indflydelsesrige og besværlige Bestilling beholdt han til sin Død. Til Beviis paa hans store Forretningsdygtighed, som Maximilian satte saa megen Priis paa, at han vilde have ham til sin Gehejmesecretair, kan anføres, at han en Dag sysselsatte sex Cancellistrivere paa een Gang i aldeles forskjellige Anliggender, idet han gik fra den ene til den anden, uafbrudt dikterende hver især uden at falde ud af det Dikteredes Indhold eller Form. Fra Barndommen af havde han fortrolig Omgang med Dürer; de lavede begge tydske Riim og rettede og spottede derpaa hinandens Frembringelser. Spengler fortalte blandt andet sin Ven paa Vers Fabelen om den Skomager, der saae et Billede, en Maler havde udstillet til Tørring i Solen, og paaviste Fejl ved et Par Sko, der var afbildet paa det. Maleren rettede Fejlen i Stilhed og stillede Billedet op paa ny. Nu begyndte Skomageren at rive ned paa Folderne i et Klædebon og fik da til Svar af Maleren: „Skomager, bliv ved Din Læst". Dürer blev ikke Spengler Svar skyldig og fortalte om en Skriver, der kun var istand til at affatte Dokumenter i een bestemt Form og blev ganske raadvild, da denne skulde ændres en Smule; desuden tegnede han Spengler af i morsomme Stillinger, hvorledes han f. Ex. ikke afskriver, men bager Raadets Breve som Brød i Ovnen, eller, bevæbnet med Harnisk og Dolk, efter en Tvekamp med Dürer ligger overvunden paa Jorden, mens Kejser Maximilian med sit Følge seer Dürer sætte ham Næven for Brystet.

Paa en alvorligere Maade sysselsatte Spengler sig

med Digtekunsten, da han i Riim forfattede et Læredigt: „En Formaning til et dydigt Levnet", der udkom 1520. Han fulgte deri uden ejendommelig eller særdeles Begavelse den nye Strømning i Digtekunsten, der da gav sig tilkjende i Nürnberg.

Den i tidligere Aarhundreder af de adelige Minnesangere udviklede lyriske Kunstpoesi var siden det fjortende Aarhundrede bleven afløst af en anden, der udgik fra Haandværkere, „Mestere" i de store Rigsstæder; tidligst i Mainz, hvor en Sangerskole med bestemte Love siges at være dannet af Heinrich af Meißen, med Tilnavnet „Frauenlob". Disse Digterlaug holdt ugentlige Sammenkomster paa deres Herberger for at foredrage deres egne Digte eller høre deres Laugsbrødres blive forelæste. Reglerne for Affattelsen og Foredraget af Mestersangene bleve optegnede i Skrifter, der kaldtes Tabulaturer. Enhver Sangskole dannede en sluttet Forening, og Medlemmerne maatte tjene sig op fra Lærlinge. De bleve erklærede for Mestere, naar de kunde finde paa nye vanskelige og kunstlede Toner ɔ: Versarter i deres Sange, der kaldtes Bar. Ved større offentlige Sammenkomster fandt Væddestrid Sted mellem Mestersangerne for valgte Dommere, der kaldtes Merker. Den Sanger, der til en eller anden Melodi havde foredraget det med Hensyn til Indholdets Rigtighed, Versemaalet og Rimene mest fejlfrie Digt, erholdt som Kamppriis en Kjæde med vedhængende Mønter.

I Nürnberg fandtes ogsaa slige Mestersangere, der ligesom andensteds i det 15de Aarhundrede ikke længere besang Elskov, men blandt andet dunkle theologiske Stridsspørgsmaal, om Treenigheden, om Jomfru Marias Undfangelse, kort sagt de for Lyriken unaturligste Æmner paa den mest forskruede og aandløse Maade, indtil den navn-

kundige Skomager **Hans Sachs**, født 1494 og Søn af en Skrædder, bragte frisk Liv ind i de fortørrede Mestersange. Af Linnedvæveren Bernhard Nunnenbeck var han bleven underviist i alle Reglerne for Versekunsten. Paa de Vandringer, han som Haandværker fra sit syttende til sit to og tyvende Aar foretog igjennem hele Tydskland, fra Lübeck til Salzburg, havde han taget Deel i Mestersangernes Laug og sang i München sin egen første Mestersang til Guds Ære. Fra 1516 var han bosat i Nürnberg bag Mariekirken indtil sin Død 1576, sysselsat ligesaa ivrigt med sit Haandværk som med Digtekunsten. En fast utrolig Masse af laugsmæssige, skolerette, i Øvrigt om stor Belæsthed vidnende Mestersange, som han dog ikke lod trykke, tilskrives ham. Han angiver dem selv i sin egen Levnetsbeskrivelse paa Vers til over 4,000. Af Digte i frie Former, der paa Grund af deres naturlige, folkelige Tone, fromme Inderlighed og sunde Lune har gjort ham navnkundig, har han digtet over 2,000; desuden meer end 200 Skuespil, deels alvorlige, deels lystige, f. Ex. 64 Fastelavnsspil, hvoraf flere bleve opførte. I denne dramatiske Digteart, der fortrængte de tidligere kirkelige Mysterier, og som allertidligst kom frem i Nürnberg, i det 15de Aarhundrede, havde Sachs to Mænd i denne By, Hans Rosenplüt, med Tilnavnet Sladderhanken, og Barberen Hans Folz til sine Forgængere. Sachs blev ogsaa tidligt greben af Luthers Skrifter og begyndte at sætte bibelske Lignelser og Fortællinger paa jævne Vers til Brug for Folket. Af hans Psalmer har een: „Min Sjæl, hvi vil du græmme Dig", faaet Plads i de fleste danske Kirkepsalmebøger.

Det var i Aaret 1519, at Lazarus Spengler, der sandsynligviis Aaret før havde lært Luther at kjende hos

Pirckheimer eller hos Link, traadte frem „som en ærbar Elsker af den hellige Skrifts guddommelige Sandhed“ med et lille Forsvarsskrift for Luther mod de Modstandere, der forkastede hans Lære som uchristelig. Det var skrevet i en rolig Tone, og han talte deri endnu som god Katholik om sin egen Skytspatron, den hellige Munk Hieronymus, hvis Liv, beskrevet af Eusebius, han havde oversat 1514 og Dürer smykket med et Træsnit. Ikke destomindre satte Eck ogsaa hans Navn ved Siden af Pirckheimers blandt de af Paven tilligemed Luther i Banbullen fordømte Kjættere. Spengler appellerede ligesom Pirckheimer fra Ecks til Pavens egen Dom; begge underkastede sig tillige den romerske Stols Kjendelse; men hvorvidt en saadan blev afgivet, er ubekjendt.

Som Nürnbergs Affending tilligemed Caspar Nütze og Leonhard Groland kom Spengler til at overvære Rigsdagen i Worms 1521. De Indtryk, han her modtog, samlede han i en endnu bevaret udførlig Beretning, som han sendte en af sine Slægtninge og Venner, men som tillige skulde kunne forelægges Byens Raad. I Beretningen skifte langtrukne Betragtninger over Kirkens sørgelige Tilstand, over Gejstlighedens Nederdrægtighed, Nærighed og Letfærdighed og Lovtaler over Luthers kjække, christelige og ærbare Adfærd med kortere, anskuelige Træk af det Liv, der udfoldede sig for hans Øjne paa Rigsdagen. Den unge Kejser er han ganske indtagen i og bedømmer baade hans Sindelag og Bestræbelser fra den fordeelagtigste Side. Det har endnu Interesse at see ham skildre en af Carls Fromhedsgjerninger, hvori Kejserne hvert Aar kappedes med Paverne. Skjærtorsdag, beretter han, nød Carl Sacramentet i St. Stephans Sognekirke i Worms med stor Andægtighed. Derpaa blev i

Kejserens egen Sal henstillet en lang Bænk, paa hvilken tretten unge Drenge, fattige Folks Børn, satte sig. De skulde forestille Christus og hans tolv Apostle. Paa et andet Sted i samme Sal var Sæde for endnu en Dreng som den fjortende; han forestillede den affondrede eller affaldne Forræder Judas. Efterat Kejserens Sangere havde udført de kirkelige Vexelsange (Antiphonae og Responsoria), der vare sædvanlige paa Skjærtorsdag, omgjordede Carl sig med et Linklæde og nærmede sig de Siddende, fulgt af sine fornemste Raader, blandt dem Biskoppen af Palermo og Overkammerherren Chievres. En af de høje Herrer bar et Sølvbækken, en anden en Sølvkande med varmt Vand, en tredie en lignende Kande med koldt Vand, en fjerde et Haandklæde.

Kejseren faldt med blottet Hoved paa Knæ for den Dreng, der forestillede Judas, og gav sig ifærd med at toe hans Fødder, at tørre dem og kysse dem. Fra ham gik han til de andre tretten og bar sig ligedan ad med dem. Efterat Fodvaskningen var færdig, bleve de tretten Drenge satte sammen ved et langt Spisebord og Judas ved et lille Bord for sig selv. Biskoppen af Palermo havde dækket Bordene, og Kejseren selv hensat Brød, Drikke- og Spisekar paa dem. De fornemste Raader og Hoffinder hentede parviis Spiserne i skjønne, tillukkede Fade, bare dem frem, to Retter ad Gangen, i otte Omgange, saa at hver Dreng fik 16 Retter, ligesom Hans Majestæt selv plejede. Raaderne kredentsede Retterne for Kejseren; denne satte dem selv for Drengene, betjente og opvartede dem under hele Maaltidet, især flittigst ham, der forestillede Christus. Ved Siden af Bordene stode fjorten Kurve, hvori Levningerne af Retterne bleve lagte til Drengene. Efter Maaltidets Ende fik hver af dem

godt rødt Tøj til en Klædning og Lærred til en Skjorte, en rød Pung med en Krone i og en særlig Mønt, som Keiseren selv hængte hver af dem om Halsen. Tilsidst gav Herskeren dem sit Farvel med saa venlige og huldsalige Lader og Miner, som om han virkelig havde haft Herren med hans Disciple til Gæst hos sig.

Ulrich von Hutten har i en af sine Dialoger, „Beskuerne", ladet Solguden med sin Søn og Vognstyrer Phaëton, mens deres Heste puste lidt i Middagsheden, kaste et Blik fra Himmelbuen gjennem det revnede Skydække ned paa Jorden og samtale om de Optrin, der foregaae dernede for deres Øjne. Blandt andet beskue de ogsaa Rigsdagen i Augsburg 1518. Apollos Søn falder i Forbauselse over den uhyre Modsigelse, der finder Sted mellem Forsamlingens alvorlige Formaal og dens Medlemmers overordentlige Hang til at drikke. Ikke mindre forbauses den unge Betragter over et andet Syn, at Mænd og Kvinder i de talrige Badehuse nøgne bade i Fællig. Man kunde fristes til at troe, at disse Skildringer af Datidens Sæder vare overdrevne og skyldtes Digterens Indbildningskraft, dersom deres skjære Sandhed ikke godtgjordes af andre troværdige Hjemmelsmænd. Blandt dem er Spengler; ogsaa han aabner os et Indblik i de Scener, der foregik paa Rigsdagen i Worms.

Han skriver i sin Beretning: „Hvad Rigets Stænder fra Rigsdagens Begyndelse og til efter Paaske have udrettet, har jeg ikke kunnet opdage, skjøndt jeg dog har siddet meget i Udvalg og deeltaget i Forhandlingerne. Kun det har jeg befundet, at den største Deel af Tiden og især af de fyrretyve Dage i Fasten til den stille Uge er bleven tilbragt med daglige Gæstebud og Drikkegilder, overvættes Spil og Sviir, ikke blot af Undergivne og

Hoffinder, men ogsaa af dem, hvem det paalaae at betænke og raadslaae om Rigets Byrder, og som fremfor andre skulde blues over og skye Sligt, i Besynderlighed de fornemste gejstlige Prælater. Thi er det ej en Skam at maatte sige, at disse have holdt Gæstebud hele Fasten igjennem, hvori til eet Maaltid over 40 Retter bleve tilberedte paa det allerkosteligste? Selv de allerfornemste blandt dem have ogsaa spillet saa godt som hver Nat, og dermed stadfæstet det bekjendte Ordsprog: Naar Abbeden lægger Tærninger, maae Munkene være parate til at spille. Og for at jeg ikke skal blive beskyldt for at overdrive, vil jeg sandfærdigt blot sige dette, at i een Uge har en gejstlig høj Herre, ja en af de første i Rangen, een Nat bortspillet 3,400 Gylden, men en anden Nat i den hellige Faste har en anden højbaaren Herre i een Samling spillet 60,000 Gylden bort, og den, der vandt dem, har atter paa een Gang tabt hele Summen til en Tredie. Saa have og nogle Herrer og Adelige, 72 i Tallet, i een Nat ved en afholdt Banket tømt over 1,200 frankiske Maal Viin. Desmindre er der foretaget for Rigets Ære og Sikkerhed; dem har man hængt paa den samme Nagle, hvor andre af Rigets vigtige Anliggender paa saa mange andre Rigsdage ere blevne hængte op; der lader man dem blive hængende". Saavidt Spenglers Beretning. En lignende Skildring af Spillesygen og Drikkelysten ved Aarhundredets Midte findes hos Bartholomæus Sastrow, der som pommersk Gesandtskabssecretair bivaanede Rigsdagen i Augsburg 1547.

Det traf, bemærker Ranke, mærkværdigt sammen, at netop i det Øjeblik, da Reformationen efter Rigsdagen i Worms begyndte at vække en folkelig Bevægelse, traadte ogsaa den Regjeringsform med Rigsstænder, der

havde været Maalet for saa mangfoldige tidligere Bestræbelser, virkelig, om end kun for faa Aar, ind i Livet. Kejser Carl havde maattet indvilge i den som Betingelse for sit Valg; i Worms havde man aftalt dens Indretning; i Høsten 1521 skred man til at sætte den i Værk. Churfyrsterne, Rigsstæderne og Kredsene valgte deres Afsendinge, og inden Aarets Ende samledes Rigsregimentet med Kejserens Broder Ferdinand i Spidsen i Nürnberg. Staden modtog Ferdinand med stor Pomp; et Rytteri paa 450 velrustede Heste, 10 Faner Fodfolk, ialt henved 5,000 Mand med 18 Kanoner, drog ham imøde.

Blandt de Besværinger, som strax fremkom for denne Regjering, er det lærerigt at lægge Mærke til een; den angik Kjøbmandsstanden i de store Handelsstæder og de Capitaler, som den, begunstiget af sine Privilegier, ophobede. I faa Aar var Prisen paa de indførte Varer stegen i en foruroligende Grad. Man beregnede, at der i Tydskland efter Opdagelsen af Søvejen til Ost- og Vestindien og de sydtydske Handelshuses nye Forbindelser med Spanien og Portugal aarlig indførtes, blandt andet 30,000 Centner Peber, 2,000 Centner Ingefær, og at i faa Aar Pundet af hiin var steget til det dobbelte, af denne endog til det tredobbelte. Man fattede formelig Beslutning om at forbyde ethvert Kjøbmandslag at handle med en større Capital end 50,000 Gylden, for derved at forhindre Ophobningen af Varer og Penge paa faa Hænder; man tænkte paa at beskatte Handelen og til Fordeel for hele Riget at indføre et Toldsystem overalt ved dets Grændser. Beskatningen skulde ikke ramme de for Fattigmand uundværlige Livsfornødenheder, men alle andre. Man haabede ogsaa at kunne afhjælpe de mange Besværinger over den Usikkerhed og de Røverier, der, trods den

oftere vedtagne Landefred vare ganske almindelige paa Landevejene. Thi for blot at nævne eet Exempel, medens Rigsregimentet 1522 befandt sig i Nürnberg, overfaldt ved Bamberg Ridder Absburg med sine Forbundne et Tog med Varer, ranede disse, lod afhugge den højre Haand paa Svendene, der ledsagede Toget som Bedækning, og stak en af dem hans egen afhuggede Haand ind paa Brystet med de Ord, at naar han kom til Nürnberg, skulde han give Borgmesteren den i hans Navn. Med Haabet om Iværksættelsen af disse borgerlige Reformer, hvoraf den første mødte stærk Modstand hos de store Rigsstæder og kuldkastedes paa Rigsdagen 1524, medens Luther samme Aar forsvarede den i sit Skrift om Kjøbmandshandel og Aager, forbandt sig nu ogsaa Ønsket om at kunne faae den religiøse Splid i Folket bilagt.

Den ivrige katholske Hertug Georg af Sachsens Besværinger over de Uroligheder, der under Luthers Ophold paa Wartburg vare begyndte i Wittenberg, kunde Rigsregimentet ikke undlade at tage Hensyn til. Det udstedte da et Edikt til de katholske Biskopper, der vare Wittenberg nærmest, om at opretholde den katholske Cultus imod alle de der indførte Forandringer. Men tillige tog et Parti blandt Rigets øverste Styrere, med Churfyrst Frederik i Spidsen, Luther under sin Beskyttelse og nærmede sig utvetydigt til hans Anskuelser.

Da nu Rigsdagen aabnedes imod Slutningen af Aaret 1522 i Nürnberg, udfoldede den katholske Kirke endnu engang hele sin Pomp. Erkebiskop Albrecht af Mainz læste paa Christi Legemsfest Messe i St. Sebaldskirken og bar selv Monstrantsen med Guds Legeme ved Processionen, hvori alle Fyrster og Affendinge tilligemed Nürnbergs hele Raad deeltog. Men allerede dengang

havde Luther faaet andre Tilhængere end Spengler i Byen. Raadet havde vel ladet Kejserens Edikt, der erklærede Luther i Rigets Acht, opslaae offentlig, og havde under Trusel om Straf forbudt baade Salget af hans Bøger og ethvert Ord om den kirkelige Splid fra Prædikestolen. Men det havde ogsaa seet roligt til, da Andreas Osiander, fra Gunzenhausen i Nærheden af Nürnberg, der kun 24 Aar gammel var bleven ansat af den frisindede Provst Pømer, 1522 holdt den allerførste evangeliske Prædiken i St. Lorentskirken. Og det havde reent ud negtet at opspore eller forfølge Munken Gallus Korn, Søn af en Borger i Byen, der i Graabrødrekirken havde prædiket om Daabens Herlighed fremfor Munkeløfternes og var flygtet ud af Klosteret af Frygt for sine Brødres Forbittrelse.

Pave Hadrian VI. lod 1523 sin Nuntius paa Rigsdagen Chieregati føre Klage over, at der foruden Osiander allerede fandtes tre andre kjætterske Prædikanter i Byen, og forlangte dem alle fængslede og straffede af Raadet; men dette forsvarede sig, og i Rigsregimentet gjorde et Fleertal, med Churfyrstens Affending Planitz i Spidsen, kraftig Modstand mod Kejserens Broder Ferdinand og Churfyrsten af Brandenburg, der understøttede Legatens Forlangende. „Jeg", raabte Ferdinand engang under Forhandlingerne, „er her i Kejserens Sted". „Ja vistnok", svarede Planitz, „men ved Siden af Rigsregimentet og efter Rigets Anordninger". Sagen henvistes til Stænderne, der forlangte Tid og Oplysninger for at drøfte den omhyggeligt, og Prædikanternes Mod steg. „Selv om Paven ikke blot havde tre, men endnu en fjerde Krone paa sit Hoved", sagde Prædikanten ved St. Lorents, „skulde han ikke kunne bringe mig til at give Slip paa

Guds Ord". Fornemmelig paavirkede af den ansete og frisindede Hofmarskalk hos Biskoppen af Bamberg, Johan af Schwarzenberg, der senere stod Markgrev Georg af Brandenburg bi ved Reformationens Indførelse, erklærede Stænderne, det var umuligt at haandhæve Pavebullen og Wormsereddiktet, gjentoge den tydske Nations mange Besværinger over Misbrugene i Kirken og krævede Sammenkaldelsen af en Kirkeforsamling. Ved Rigsdagens Slutning fik de i Kejserens Navn udstedt en Forordning om, at der Intet andet skulde læres end det sande, rene Evangelium med from christelig Sagtmodighed, efter de af den christelige Kirke antagne Skrifters Lære og Udlægning. Saaledes gik denne nationale Rigsdags Beslutninger lige stik imod dem, der af Kejseren vare kundgjorte i Worms 1521.

Der er et mærkeligt Vidnesbyrd om, hvorledes Folket, der med Glæde havde modtaget saadanne Skrifter som Brants Narreskib og Mikkel Ræys Eventyr, meer og meer blev inddraget i Bevægelsen siden Rigsdagen i Worms; det er den Mængde i Indholdet alvorlige, i Formen spøgende Flyveblade, baade i bunden og i ubunden Stiil, ofte med satiriske Træsnit, uden Forfatternavne, Aarstal og Trykkesteder, der netop da dukkede frem i alle Egne af Tydskland i langt større Tal end før, og behandlede baade de borgerlige og kirkelige Anliggender. I et af disse Spotteskrifter, hvoraf en heel Mængde i vor Tid er samlet og udgiven paany, fører til Exempel Karsthans, Fællesnavnet for Bonden, der i Bjergegnenes Viingaarde arbejder med den togrenede Hakke (Karst), under en Samtale med den gæve Ridder Frants von Sickingen sine Klager frem over Klerkenes utrolige Udsugelser. Han fortæller, hvorledes Officialen — Biskoppens Foged —

har idømt ham en Bøde af 20 Gylden som Kjætter, fordi han har kjærtegnet og kysset Hovedet paa sin egen smukke Plag, og da han ikke har kunnet betale, ladet ham sætte i Ban. Sickingen tager deraf Anledning til meget omstændeligt at sætte Bonden ind i Kirkens hele Tilstand og at stemme ham baade for Afskaffelsen af alle dens Misbrug og for sine egne religiøse og politiske Planer. I et andet Flyveskrift samtaler Sickingen foran Himlens Port med St. Peder og Ridder St. Jørgen. Hiin forfærdes over at høre, at han, der ikke har efterladt andet paa Jorden end sit Fiskernet og sin Fiskerbaad, har faaet til Efterfølgere de drabeligste Krigsfyrster, nemlig Paverne, Cardinalerne og Biskopperne, der regjere Konger, Land, Folk, Stæder og Slotte, og istedenfor hans eget Sværd, „Guds Ord i ret Tro og sand Kjærlighed", bruge Landsknegte, Kanoner og harniskklædte Ryttere for at holde Verden i Ave. Ikke mindre forbauses St. Jørgen ved at høre, hvad Sickingen fortæller ham om al den uretfærdige Udsugelse af Menigmand ved Skattepaalæg, der gaaer i Svang paa Jorden, og om al den Aager og den Fordyrelse af alle Varer, som de store Handelsherrer til deres egen Fordeel afstedkomme, og i Samtalens Løb nævner Sickingen, hvad der i den Anledning er forhandlet paa Rigsdagen i Nürnberg. Slige Flyveskrifter vare Datidens eneste Kirketidender; gjennem dem vedligeholdtes og forøgedes Bevægelsen i Folket.

Til samme Maal virkede Hans Sachs i Nürnberg, idet han 1523 foruden satiriske Samtaler udgav sit berømte Digt „om den wittenbergske Nattergal, som man nu hører overalt". Han ligner deri den Lære, som havde hersket i de forgangne Aarhundreder, med Maaneskinnet, hvori man er faret vild i Ørkenen, men hilser i Luther

den Nattergal, der forkynder Solen og Dagslyset og hæver sig over de mørke Skyer. Aaret efter var Folket i Nürnberg blevet saaledes stemt for Forandringer i den katholske Gudstjeneste, at Prioren for Augustinerklosteret Volprecht, medens Rigsdagen var samlet, og Pavens Legat Cardinal Campeggi krævede WormseredIktets Overholdelse, afskaffede Messen i Kirken, og i Paasken uddeelte ved Nadveren baade Brød og Viin til 3,000 Kommunikanter. Ogsaa Ferdinands Søster, den landflygtige Dronning Elisabeth af Danmark, Christiern den Andens Gemalinde, modtog paa Borgen i Nürnberg Nadveren af Osiander paa samme Viis. Byens to Provster, Peßler ved St. Sebald og Pømer ved St. Lorentskirken, der begge havde studeret i Wittenberg, hørte op med Sjælemesserne i Pintsen, døbte Børn paa Tydsk, men iøvrigt efter den katholske bambergske Agendes Forskrifter og afskaffede mange Helgenfester. Raadet formaaede ikke ved sine Formaninger at bevæge Provsterne til at lade disse Ændringer fare og undskyldte sig hos Kejserens Broder i Eßlingen, hvor Rigsregimentet nu havde sit Sæde. Biskoppen af Bamberg indkaldte de Gjenstridige for sin Domstol; de mødte, ledsagede af en stor Mængde Borgere, nedlagde en Protest mod Biskoppens Domsret i denne Sag og appellerede til et frit Kirkemøde; da Biskoppen derpaa satte disse Byens Gejstlige i Ban, tog Raadet dem i Beskyttelse. Augustinermunkene aflagde nu deres Ordensdragt, og een af Præsterne ved St. Sebald giftede sig. For at faae en Ende paa Bevægelsen, der spaltede Byen i Partier, og foranledigede Optøjer, trods Raadets kraftige Forholdsregler, indbød dette, ledet af Mænd som Caspar Nützel, Hieronymus Ebner, Christoph Scheurl, Baumgärtner og fremfor alt Lazarus Spengler baade de katholske og de

evangeliske Præster til en offentlig Forhandling. Denne fandt Sted paa Raadhuussalen, Fredagen efter St. Kunigundes Dag (3die Marts) 1525 angaaende 12 Artikler, som Spengler og Osiander havde opsat om Hovedpunkterne i den evangeliske Tro og Lære. Forhandlingerne, som Scheurl indledede med en moderat og forsonlig Tale i velvalgte Udtryk, varede i fem Dage. Da tre af Tiggermunkenes Ordener protesterede mod at antage Artiklerne, affatte Raadet deres Prædikere, og traf efterhaanden som Byens øverste Myndighed, der fra tidligere Tid havde Patronatsret over Kirkerne og Tilsynsret med Klostrene, alle de Foranstaltninger, der vare en Følge af Reformationens fuldstændige Gjennemførelse. Dem bleve derpaa alle Borgere ved en Samling paa Raadhuset forpligtede til at rette sig efter.

Man vilde tage fejl, om man meente, at der ved Kirkeforbedringen i Nürnberg, en af de store tydske Rigsstæder, hvori hiin tidligt vandt Tilhængere, eller at der i de andre store Stæder, der fulgte Nürnbergs Exempel, først og fremmest var Tale om at drøfte alle de enkelte dogmatiske Stridspunkter, der allerede saa længe vare vidtløftigt forhandlede mellem den katholske Kirke og Luthers Tilhængere. Folket kunde ikke have nogen begrundet Dom om de theologiske Skolespørgsmaal, hvorimod det godt kunde forstaae de store Modsætninger i Opfattelsen af Christendommens hele Væsen, der laae til Grund for den gamle og nye Forkyndelse af Troen. Istedenfor den idelige Prædiken om de fortjenstfulde Gjerninger, som Katholicismen lagde den største Vægt paa: Valfarter, Faste, Bønner, Helgendyrkelse, Stiftelse af Sjælemesser, Berigelse af Kirker og Klostre ved Gaver, traadte Forkyndelsen af en retfærdiggjørende Tro paa Christus som eneste Midler og Forsoner,

men tillige af en levende Tro, som skulde bevise sin Kraft i Kjærlighed til Næsten, saaledes som Luther med uforlignelig Klarhed og Enfoldighed havde udviklet det i sin Bog om et Christenmenneskes Frihed fra 1520. Mod Katholicismens Lære om, at den hellige almindelige Kirke fremstilledes i Paven og Hierarchiet, gik Forkyndelsen ud paa at vise, at Kirken var Samfundet af alle de Troende, der vare forbundne indbyrdes og med Christus ved Ordet og Sacramenterne. Istedenfor det aandelige Tyranni, som den katholske Kirke ved sin Lære om det hemmelige og tvungne Skriftemaal for Præsterne, før Afløsning kunde opnaaes og Altergang tilstedes, udøvede over Samvittighederne, traadte den evangeliske Frihed for den Enkelte til at skrifte for Gud og forvisse sig om hans Naade ved troende Brug af Alterens Sacrament, saaledes som dette var indstiftet af Herren selv i begge Skikkelser. Istedenfor den blinde Underkastelse under alle Kirkens Overleveringer som Regel og Rettesnor, indskærpedes den frie troende Tilegnelse af Skriftordet som Sandhedens guddommelige, urokkelige Vidnesbyrd og Prøvestenen for al menneskelig Lærdom. I Harme over det ryggesløse, Sædeligheden i Menigheden paa mange Maader forgiftende og besudlende Levnet, som Mange af de til ugift Stand fordømte katholske Præster og Munke førte, krævede man, at Ordets Tjenere og Menighedens Sjælesørgere skulde leve midt i denne og i den hellige Ægtestand føre et reent og opbyggeligt Familieliv.

De fleste af disse Hovedpunkter var det, Lægmanden Lazarus Spengler allerede havde afhandlet i et lille Skrift, han med en Fortale og Efterskrift af Amsdorf, uden at nævne sit Navn havde ladet trykke 1522 under Titelen „Hovedartiklerne, i hvilke den christne Menighed

hidtil er bleven forført, tilligemed Grund og Anviisning til et virkeligt christeligt Væsen", og det var for denne Christendoms Fremme han vedblev at arbejde efter Reformationens Sejr i Nürnberg.

Det nysnævnte Skrift af Spengler var blevet trykt i Wittenberg, hvortil hans ældste Søn, som skulde studere der, havde begivet sig 1522 tilligemed den sextenaarige Veit Dietrich, senere bekjendt som Luthers Bordfælle, Haandskriver og Medhjælper ved Udgivelsen af hans Huuspostille, fra 1536 til sin Død 1549 Præst i sin Fødeby ved St. Sebaldskirken. I Aaret 1525 begav Spengler sig selv til Wittenberg for at indhente Melanchthons og Luthers Raad med Hensyn til Skolevæsenet, hvis Forbedring Luther Aaret i Forvejen havde lagt alle Borgmestere og Raadsherrer i hele Tydskland saa alvorligt og hjerteligt paa Sinde. Melanchthon lagde Planen til en Ombannelse af Skolen ved St. Ægidius til et evangelisk Gymnasium, og den blev heldigt udført med Lærere som Camerarius og Eoban Hess. I Aaret 1530 tilegnede Luther Lazarus Spengler „sin særdeles kjære Herre og Ven" sin paa Coburg forfattede Prædiken om at holde Børn til Skole, blandt andet med disse Ord: „Det kan vistnok ikke fejle, at Djævelen i saa stor en Stad, blandt saa stor en Hob Borgere nok vil prøve sin Kunst og anfegte nogle til at foragte Guds Ord og Skolerne, og, da der er saa megen Anledning dertil, nemlig Kjøbmandshandelen, især vende Børnene fra Skolen til Mammonsdyrkelse; og var dette lykkedes ham, havde han givet et Exempel, som vilde have vakt stor Opsigt i det ganske tydske Land og givet alle Skoler i andre Stæder et haardt Stød. Thi Nürnberg lyser sandelig i hele Tydskland som en Sol blandt Maanen og Stjernerne, og hvad deri

gaaer i Svang, bevæger overmaade stærkt andre Stæder. Men Gud være lovet, der har forekommet Djævelens Tanker og indgivet et ærbart, forsynligt Raad at stifte en saa fiin, herlig Skole og dertil valgt og forordnet som Lærere de allerdygtigste Folk".

I det Eftersyn af Kirkevæsenets Tilstand, der efter Samraad med og venlig Bistand af Markgrev Georg af Brandenburg, trods Biskoppen af Bambergs Indsigelser, blev foretaget baade paa Nürnbergs eget og Borggrevskabets (Georg underlagte) tilgrændsende Omraade, deeltog Spengler med Lyst og Iver. Han tog ogsaa virksom Deel i de vidtløftige Forhandlinger om Udkastet til den først 1533 indførte nye evangeliske Kirkeordning for de ovennævnte Landstrækninger, hvorved Osiander alt røbede sin Forfængelighed og Herskesyge og voldte adskillig Splid, medens Spengler viste sin Fasthed, Sindighed og Fordragelighed. Ligeledes skyldtes det hans Indflydelse, at Raadet afslog at tage Deel i det allerede 1526 mellem Churfyrsten af Sachsen og Landgreven af Hessen i Torgau sluttede Forsvarsforbund for Evangeliet. Efter Rigsdagen i Speier 1529 afgav han som en tro Discipel af Luther to Betænkninger imod den Anskuelse, at man var beføjet til at yde Kejseren væbnet Modstand i Troesanliggender.

Paa Rigsdagen i Augsburg 1530 var Patricieren Hieronymus Baumgärtner Nürnbergs Affending, havde som saadan medunderskrevet den Kejseren overleverede protestantiske Troesbekjendelse og af Raadet faaet Paalæg om ikke at give efter eller imod Guds Ord slutte sig til Kejseren eller andre Rigsstænder. Med stor Behjertethed udtalte Spengler sig for det samme til den paa Rigsdagen saa djærvt mod Kejseren optraadte Fyrste, Georg af Brandenburg, i et Brev netop paa den Tid, da de møj-

sommelige Forhandlinger om Troesbekjendelsens Indhold vare begyndte mellem de protestantiske og katholske Ordførere. Han var meget betænkelig ved Melanchthons Eftergivenhed; det gjorde ham bitterlig ondt at læse i Baumgärtners Indberetninger til Raadet disse Ord: „Philip er bleven barnagtigere end et Barn", og han bad 25de Sptbr. Veit Dietrich paakalde Luthers Raad og Bistand for at styrke „den fromme Mand, han havde saa hjertelig kjær". Rigsdagsafskeden, der haandhævede den katholske Lære i Alt, gjorde videre Mægling overflødig.

I Striden om Nadveren mellem Luther og Zwingli stillede Spengler sig bestemt paa den førstes Side, og da hans Ven Theobald Billicanus, Præst i den frie Rigsstad Nørdlingen, en halv Snees Miil Syd for Nürnberg, begyndte at helde til Zwinglis Anskuelser, vexlede han flere Breve med ham derom, men, som han selv sagde, i broderlig Kjærlighed, saa at han aldeles ikke vilde være hans Person fjendsk eller have ham derfor.

Spengler mistede sin Hustru, efter at hun havde skjænket ham 9 Børn, hvoraf flere døde i en ung Alder. Ogsaa en voxen Søn saae han rives bort af Pesten, kort efter at han var kommen hjem fra en Handelsrejse til Damaskus i Syrien; de tre Sønner, der overlevede ham, efterlode intet Afkom. Da heller ingen af dem viste Sands for Lærdom, testamenterede han sit skjønne Bibliothek til en Fremmed. Den Formue, han havde arvet efter sin Fader og selv forøget, satte ham istand til at føre et stort Huus. Han var omgiven af kostbare Kunstsager fra Venedig og Østerlandene, som han i sit Testament een for een nævner og tager Bestemmelse om; men mere end Guld skattede han Guds Ord. Den 127de Psalme med Ordet: „Dersom Herren ikke bygger Huset,

arbejde Bygningsfolkene forgjæves", var hans Yndlingspsalme, som han oversatte paa Vers og lod sætte Musik til. Selv digtede han flere Kirkepsalmer, blandt dem een, der fordanskedes af Hans Tausen, „Forgjæves er alt Arbejde og Kaast" og en anden „Af Adams Fald er plat forderffd", der begge findes baade i Thomesens, Kingos og Pontoppidans Kirkepsalmebøger.

Til sit Testament føjede han sin Troesbekjendelse, som behagede Luther saa meget, at han lod den trykke 1535 med sin Fortale.

Med alle de bekjendteste Mænd, med Raadsherrer, Lærde og Kunstnere i Nürnberg stod Spengler i venskabelig og selskabelig Forbindelse. Luther ærede han højt „som den christelige Forkæmper og Hyrde", spurgte ham til Raads, var glad ved at faae hans Portræt til Gave af ham selv og yttrede den inderligste Deeltagelse for ham under hans hyppige Sygdomme. Men især betroede han sig til Veit Dietrich, der i ti Aar var Luthers Huus- og Bordfælle, og til hvem han idelig skrev Breve, af hvilke der endnu er bevaret os 34.

Spengler havde flere Aar før sin Død lidt af Steensmerter; Raadet havde anviist ham et Kjøretøj paa offentlig Bekostning og sørget for hans Bekvemmelighed i hans Arbejdstid paa Raadhuset; men hans rastløse Virksomhed fremskyndede hans Død, der indtraf 7de September 1534. Budskabet derom modtoges overalt i den evangeliske Kirke med oprigtig Smerte. Melanchthons Ord: „Vi og Byen have mistet slig en Borger og tro Ven", gave den Afdøde et ligesaa hæderligt Eftermæle som det, hans Ven Camerarius og Digteren Eoban Hess satte ham i deres Ligvers.

Syvende Capitel.

Det tydske Skolevæsen i Middelalderen. Melanchthon, Germaniens Læremester.

Med den katholske Kirkes stigende Fordærvelse gjennem Middelalderens Tider var i Tydskland Skolevæsenets Forfald gaaet Haand i Haand. Der var saa godt som ikke blevet bygget paa den Grund, Kejser Carl den Store (742—814) ved sine mangehaande Anordninger og Bestræbelser allerede havde lagt til en christelig, lærd og folkelig Dannelse, med saamegen Alvor og Omtanke, at hans Gjerning kan betragtes som en Indledning til den Gjenfødelse af en slig Dannelse, der først fandt Sted ved Reformationen i det sextende Aarhundrede.

Carl, der forenede Kejser og Pave i een Person, idet han udstedte alle baade kirkelige og borgerlige Love (capitularia) af sin kejserlige Magtfylde og i sit eget Navn, dog under Medvirkning af Synoder og Rigsdage, hvoraf han holdt 56, forefandt kun to Arter af Skoler i sit Rige, Klosterskolerne og Dom- eller Stiftsskolerne. De første skyldtes den Regel, Benediktinerordenens Stifter, Benedikt af Nurcia, i det 6te Aarhundrede havde givet sine Klosterbrødre; de sidste Biskop Chrodegang af Metz i det ottende Aarhundrede, der havde forenet sin Domkirkes Gejstlige til et klosterligt Samliv (Collegiatstift) og senere paalagt ethvert Stift at lade en Kannik uddanne Ungdommen ved grundig Lærdom til Kirkens Værdigheder. Carl, der selv var Elsker af Videnskab, kyndig i Latin og Græsk, i Theologi, Historie og Astronomi, skabte nye Dannelsesanstalter. Under sit første

Ophold i Italien havde han gjort Bekjendtskab med flere af Tidsalderens betydeligste Lærde i dette klassiske Land og samlet dem i sin Hofstat; men Sjælen i hans Reformer, især i Skolevæsenet, blev den angelsachsiske Forstander for Klosterskolen i York, Alcuin, hvem han kaldte til sit Hof 782. Han stiftede en Hofskole, hvori Kongens Sønner og Døttre modtoge en lærd Opdragelse tilligemed Børnene af Rigets fornemste Familier, og han udkastede i Forening med en Kreds af frankiske Lærde Planer til Reformen af de bestaaende og Oprettelsen af nye Skoler, som Kejseren ved sine Forordninger satte i Værk.

„I de Skrivelser, vi faae fra Klostrene", sagde Kejseren i et af sine Circulærer til Gejstligheden, „have vi fundet Meningen sund, men Sproget raat; vi frygte ogsaa for, at det staaer sig mindre godt med Forstaaelsen af den hellige Skrift; derfor formane vi Eder til ikke at forsømme at lære Videnskaberne, og med ydmyg og Gud behagelig Villie at kappes med hverandre om at trænge ind i den hellige Skrifts Hemmeligheder, at I maae forstaae den rigtigt og med Lethed". I et følgende Capitular hed det: „Der skal anlægges Læseskoler for Drengene; disse skulle i ethvert Stift og Kloster lære Psalmer, Noder, Sang, Regnekunst og Grammatik". Saaledes bleve over 50 lærde Skoler til i hans store Rige, de fleste i Frankrig og Tydskland. Mønsterskolen for dem alle var den i St. Martins Abbedi i Tours, som Alcuin selv indrettede og længe forestod. I den uddannedes ogsaa den allertidligste tydske Videnskabsmand, Rhabanus Maurus, han, der siden som Abbed i Fulda gjorde Klosterskolen der saa berømt og som Erkebiskop af Mainz virkede saa kraftigt baade for Folkeoplysning og lærd Dannelse. Fra en anden ypperlig Klosterskole i Corvej

udgik Nordens Apostel Ansgar. Skolen ved Klosteret St. Gallen, hvis Munke ogsaa malede Miniaturer og snittede i Elfenbeen, blev berømt for Mængden af sine fornemme Lærlinge og sin Underviisning i Sang. I Klosterskolerne, der mangensteds fik to Afdelinger, en indre for vordende Klerke, en ydre for den verdslige Stand, indtog vel den religiøse og theologiske Lærdom den første Plads; men ved Siden deraf læstes baade de klassiske Digtere, Talere og Historieskrivere, og der blev lagt megen Vind paa klar og skjøn Fremstilling, hvorefter baade Alcuin og Eginhard, Kejserens Haandskriver og Biograph, stræbte i deres Skrifter.

Ogsaa for Almuens Underviisning viste Carl stor Iver. Han indsaae, at Grundvolden for al Folkedannelse er Folkets Modersmaal. Derfor lod han de gamle tydske Heltesagn og Sange optegne og gjorde selv Udkast til en Grammatik. Han lod de fortrinligste Prædikener og Taler af Kirkefædrene samle, i den Hensigt, at Præsterne ved Søndagsgudstjenesten skulde gjengive dem paa Modersmaalet for Folket. Han befalede, at Almuen, selv de Livegne, skulde sende deres Børn i Skole, enten til Munkene eller til Præsterne, for at de rigtig kunde lære Troesbekjendelsen og Fadervor og hjemme undervise Andre deri. Den, der ikke kunde paa anden Maade, skulde lære dem i Modersmaalet. De Lægfolk, som ikke deeltoge i en slig Underviisning, skulde faste, maatte alene drikke Vand og skulde have Pisk, indtil de havde nemmet Lærdommen. Disse Tvangsmidler, der hørte med til Datidens Raahed, ligesom Carls Tvangsdaab, skulde ogsaa anvendes paa Mødrene. Den første Katechismus paa Tydsk med de 10 Bud, det apostoliske og athanasianske Symbol, Fadervor samt en Forklaring dertil, en Fortegnelse over Dødssyn-

derne og Forsagelsesformelen, skyldtes disse kejserlige Lovbud. Det var ogsaa en Frugt af Kejserens og hans Søns, Ludvig den Frommes Iver for den hellige Skrifts Udbredelse, at Frelserens Levnet efter Evangelierne (Heliand) blev fortalt paa nedersachsiske eller plattydske Vers af en ubekjendt Digter, og at en Discipel af Maurus, Munken Otfried i Elsaß, paa højtydske Vers besang det samme Æmne i sit Digt „Krist".

Hvad Carl havde grundlagt, holdtes i Hævd af hans nærmeste Efterfølgere; men altsom det romerske Pavedømme tilrev sig Enevælden, og Hierarchiet befæstede en Kløft mellem Gejstlighed og Lægstand, forsvandt Almueskolen næsten ganske; al højere Dannelse kom udelukkende til at tjene Kirkens Styrelse og Formaal, og med Hierarchiets Fordærvelse fulgte efterhaanden Skolernes.

De højere Kundskaber, Skolerne i Middelalderen meddeelte foruden de theologiske, kaldtes med et fra Oldtiden stammende Navn de frie Kunster (artes liberales), saadanne, som sømmede sig for den Fribaarne i Modsætning til Trællesyslerne. De vare syv og omfattede alle de da bekjendte Veje til Dannelse. Tre Veje (viae) — Grammatik, Rhetorik og Dialektik — hed under eet Trivium; til de andre fire, med Navnet Qvadrivium, henførtes i Regelen Arithmetik, Geometri, Musik og Astronomi. Klosterskolerne bleve paa Grund af Munkenes tiltagende Dovenskab og Uvidenhed ofte kun Begyndelses- eller Trivial-Skoler. Stiftsskolerne, f. Ex. i Paderborn, Hildesheim, Magdeburg, Mainz, Lüttich, Bremen og Hamburg, hvori Underviisningen var betroet to af de dygtigste Kanniker under Navnene Scholasticus og Cantor, bevarede længere deres Ry som gode Dannelsesanstalter. Men ogsaa de kom i Forfald, da Domherrerne, for det meste

Adelige, i Tidernes Løb fik Lov til at nyde deres rige Indkomster fjernt fra deres Stiftskirker og lejede Vikarer til at styre Skolerne, hvem kun en Trediedeel af Skolepengene tilfaldt i Løn. Luther sagde derom spøgende, at Domherrerne deelte med de stakkels Skolemestere ligesom Bonden med Mercurius; Bonden lovede at ville give det Halve af det, Guden tildeelte ham, til fromme Øjemed og gav saa af Nødder det yderste og af Dadler det inderste dertil, men fortærede det andet selv. Der berettes i det trettende Aarhundrede, at hverken Abbeden eller Munkene i St. Gallen kunde skrive, og en Benediktiner fra Klosteret Corvej forsikkrede, det var vanskeligt at finde en Ordensbroder, der forstod sig paa Grammatik. Havde Luther saa ikke Ret i at sige, „at Humlebierne havde fordrevet Bierne af Staderne?"

Udenfor Tydskland havde allerede fra det tolvte Aarhundrede begavede Lærere i store Stæder samlet Skarer af Ynglinge om sig og givet dem Underviisning baade i de frie Kunster og i andre Videnskaber, og af disse frie Forsamlinger udviklede efterhaanden de tre ældste Universiteter sig. Højskolen i Paris var nøje knyttet til Kirken gjennem den gejstlige Dannelsesanstalt Sorbonnen, som senere gav dens theologiske Fakultet sit Navn. Den i Bologna dannede Skole for Retsvidenskaben og Lægeskolen i Salerno havde et mere verdsligt og af Kirken uafhængigt Præg.

Stædernes Opkomst gav ogsaa Anledning til nye Dannelsesanstalter af en lavere Art. I de store tydske Rigsstæder, især i dem, som hørte til det mægtige Hanseforbund, bleve Sogne- og Borgerskoler indrettede. Det skete ikke uden Kampe med de gejstlige Stifter, der betragtede Underviisningen som et vigtigt

Monopol for dem selv og nødigt vilde tilstede Stædernes Raad Tilsyn med slige Skoler. De fandtes baade i det fjortende og femtende Aarhundrede, saavel i Rostock som i Greifswalde, i Hamburg, Lübeck og Wismar. Rektorerne bleve baade ansatte, i Regelen for et Aar ad Gangen, og afskedigede af Byernes Magistrat; Underviisningen indskrænkede sig til Katechismen paa Latin, Grammatik og Musik.

Ogsaa disse Skoler havde mange Mangler. Rektorerne eller Skole-Mestrene ved dem fik Bolig i Skolehuset, men gjennem lange Tider ingen fast Løn; de skulde leve af Skolepengene og af dem tillige lønne „Gesellen", deres Lejesvende (Locati) og Medhjælpere. Disse vare usselt aflagte, boede i Celler i Skolebygningen, ofte tilligemed et Antal Disciple fra fremmede Steder, fik i deres Fattigdom tilligemed dem Kosten hos barmhjertige Borgere, dreve Underviisningen som et Haandværk og vandrede ligesom Haandværkssvende ustadigt om, fra Mester til Mester, fra een Skole til en anden.

Her maae vi særligt omtale en ved Midten af det 15de Aarhundrede oprettet Stadskole, der nød en stor Anseelse og dannede Disciple, af hvem der udøvedes en gavnlig Indflydelse i den Egn af Tydskland, hvor Melanchthon skulde fødes; det var Skolen i Schlettstadt.

Denne By, en lille, men velhavende Rigsstad imellem Straßburg og Colmar i Elsaß, besluttede at indrette en Skole og kaldte Dringenberg fra Westphalen til Rektor ved den. Han var ligesom Humanisterne Rudolph Agricola, Erasmus, Mutian, Hermann von Busch og desuden Pave Hadrian VI. og Ortuin Gratius bleven dannet i Deventer, hvor en Forening af fromme Gejstlige og Lægfolk, der kaldtes Brødrene af det fælles Liv og

ved bibelsk Prædiken, ved Sjælesorg og Underviisning virkede velgjørende paa Folket i vide Kredse, havde oprettet saa god en Skole, at den undertiden talte meer end 1200 Disciple. Dringenberg forestod Skolen i Schlettstadt i fyrretyve Aar, til sin Død 1490, og arbejdede paa at bringe en bedre Methode ind i Underviisningen.

Man brugte dengang en Vejledning (doctrinale) i Latinen af en fransk Franciskanermunk fra det trettende Aarhundrede ved Navn Alexander de villa Dei; den indeholdt foruden en Bibelhistorie paa 212 Vers en forvirret Masse af grammatikalske Regler, skreven i saakaldte leoninske Vers, afvexlende Hexametre og Pentametre, hvis Midte og Slutning skulde rime sig. Drengene plagedes med mechanisk og under Bank at lære den udenad, og kom dog mangengang ikke saa vidt, at de kunde danne en Sætning paa Latin. Desuagtet var dens Anseelse saa stor i Klosterskolerne, at den i det 15de Aarhundrede udkom i 49 Udgaver, og hos Munkene, der skreve Commentarer til den, men ansaae selv de mindste Forandringer for Kjætterier, holdt den sig, længe efter at hensigtsmæssigere Lærebøger vare affattede. Dringenberg maatte da ogsaa benytte den, men gjorde det med Skjønsomhed og bibragte sine Disciple en virkelig Kundskab i Latin. Blandt dem var baade Wimpheling, der blev Lærer ved Højskolen i Heidelberg, hvor han udbredte den humanistiske Dannelse, og Simler, der først ved Skolen i Pforzheim, siden ved Højskolen i Tübingen blev Melanchthons Lærer.

Hvad der voldte alle dygtige Skolemænd i hiin Tid den største Plage, var det Uvæsen, der havde dannet sig i det 15de Aarhundrede blandt Disciplene. De ældste blandt dem, der kaldtes Bacchanter, de omsværmende, eller med et formeentlig fransk Navn Beani (béjaunes,

de Guulnæbbede, Grønskollinger) dreve aarviis om fra Skole til Skole og havde i Følge med sig Peblinge (Schützen), som de skulde beskytte og vejlede, men istedenfor mishandlede og misbrugte, idet disse Stakler maatte „præsentere" for dem, det vil sige tigge og stjæle til Bedste for dem. Man forfærdes og ynkes over Tilstanden, naar man bliver bekjendt med, hvad en af disse Disciple, der tilsidst blev en anseet og velhavende Lærer og Bogtrykker i Basel, usminket og meget anskueligt fortæller om sine egne og dermed tillige om mangfoldige Samtidiges Æventyr og Lidelser under et sligt omstrejfende Skoledrengeliv. Selv et kort Uddrag af hans omstændelige Fortælling danner et mærkeligt Tidsbillede.

Thomas Platter var født i Kanton Wallis 1499, af fattige Forældre. Indtil i sit tiende Aar vogtede han Geder og Køer; da skulde han i Skole for engang at blive Præst; „thi han var bleven født, netop da det ringede til Messe". Hans Fætter, en Præst, begyndte at undervise ham, men det gik Drengen daarligt; han fik mange Bank og lærte kun lidt: at synge et Hil Dig (salve) for Guds Moder og tigge om Æg med sine Kammerater. Et andet Søskendebarn af ham kom kort efter hjem; han havde gaaet i Skole i Ulm og München, og lovede nu at tage den lille Thomas med sig til Tydskland.

Rejsen begyndte; Selskabet bestod af sex Bacchanter og tre Peblinge; Thomas var den alleryngste. Drengen forbausedes over mange Ting, over en Kakkelovn i et Værtshuus hiinsides Alpepasset Grimsel, paa hvis Leerfliser Maanen skinnede, og som han antog for en stor Kalv, da han aldrig før havde seet en slig Indretning; over de ham ubekjendte Væsener, nogle Gæs, der hvæsede ad ham, og som han troede maatte være Fanden selv;

over Tegltagene i Luzern. Vandringen var lige fra Begyndelsen haard. Fætteren gik med en Stok og svippede Thomas paa hans bare Been, naar han ikke gik rask til, og da han havde hørt af sine Kammerater, det var Brug i Schlesien og Sachsen, at Skoledrenge efterstræbte Gæs og Ænder, og i sin Troskyldighed ved en Landsby havde ramt en Gaas med en Steen og slæbte af med den, forfulgtes han af Bønderne med Spyd og maatte smutte ind i et Krat.

Under Vandringen til den første Skole, i Naumburg, trues han og nogle af de Andre hiinsides Nürnberg engang af Stimænd, en anden Gang af otte Ryttere, bevæbnede med Armbrøst. I Værtshusene maae de Smaae ikke sidde tilbords med Bacchanterne og maae tage tiltakke med Natteleje i Hestestaldene. Nogle Uger bliver Thomas i Naumburg; han gaaer ikke i Skole, men ud at tigge, og er med, da hans Fætter, der ikke gider besøge Skolen, i Forening med andre fra et Huus ved Steenkast forjager Skolemesteren med samt hans Fæller, der komme for at hente dem til Skolegang. Efterat have gaaet lidt i St. Ulrichs Skole i Halle, bliver han enig med nogle andre Peblinge og sin Fætter om at skilles fra de øvrige Bacchanter; de drage da til Dresden. Der var dog ingen god Skole, men derimod i Sovekamrene for de tilrejsende Disciple saa forfærdeligt med Luus, „at de kunde høre dem knistre om Natten i Straaet". Det er et Sidestykke til de Sværme af Lopper, som plagede Erasmus i Freiburg. Paa Vejen til Breslau, hvortil de uden Forhaling brøde op, lede de Hunger og maatte flere Dage nøjes med Løg eller med stegte Agern, Skovæbler og Blommer.

Efter Ankomsten til denne By, der havde syv

Sogne og ligesaa mange Skoler, gik de først i Domskolen; men da de erfarede, at der i St. Elisabeths Kirkeskole vare Landsmænd, droge de til den. Der fandtes dengang, efter hvad Platter hørte sige, nogle tusinde Bacchanter og Schützen i Staden, som skaffede sig Opholdet ved at tigge; men Disciplene i eet Sogn turde ikke gaae ind i et andet Sogn og synge for Dørene; thi det voldte Slagsmaal med Kammeraterne der. Man sagde ogsaa, at der var nogle Bacchanter paa tyve, ja tredive Aar og derover, som havde deres Peblinge til at præsentere for dem. „Jeg", vedbliver Fortælleren, „har ofte til mine Bacchanter, der boede paa Skolen, baaret fem, sex Byrder af Proviant hjem paa een Aften; man gav mig ogsaa gjerne, fordi jeg var saa lille og en Schweizer; dem yndede man nemlig meget".

En Tidlang blev Platter i Breslau, var om Vinteren tre Gange syg, saa han maatte føres til et eget Hospital, der var indrettet for Disciple, nød en god Pleje, havde en god Seng, men plagedes ogsaa der af Luus, sov ellers ligesom de andre Peblinge i Skolen ved Arnestedet, mens Bacchanterne havde Celler, hvoraf der ved St. Elisabeth vare flere hundrede. Om Sommeren havde de Smaae derimod Natteqvarteer i en Krog paa Kirkegaarden og laae „som Grise i Straa". Regnede det, gik de i Skole; tordnede og lynede det om Natten, sang de uafbrudt Responsorier og lignende gudelige Sange med Subcantoren. Mangengang kom de til Ølhuse for at tigge; da gave de fulde polske Bønder dem saameget Øl, at Platter uden at vide af det blev ganske drukken og kunde ikke finde hen til Skolen, om han end kun var et Steenkast derfra. I Skolen underviste paa een og samme Tid og i een og samme Stue ni Baccalaurei, dog dreves

det græske Sprog endnu intetsteds i de Egne, og ingen havde Bøger undtagen Læreren; han havde en trykt Terents. Hvad der læstes, maatte først dikteres, derpaa distingueres, saa construeres, tilsidst exponeres, saa at Bacchanterne maatte bære en heel Hob Kragetæer hjem med sig.

Der fortælles i hans Levnet mange andre brogede Optrin fra de fortsatte Vandringer til Skolerne baade i Sydtydskland og i Schweiz, hvorunder han kom til Passau, Freisingen, Constanz og Zürich.

Platter ligger til Exempel etsteds lejret med Kammeraterne i en Skov og nyder med dem stjaalne og paa Tatern es Viis spiddede og stegte Gæs. I Ulm træffer han paa en from Enke, der ofte bespiser ham med Vælling og indhyller hans af Vinterkulde stivnede Fødder i opvarmet Skind. Sammesteds faaer han en ung Kammerat, der fra Hjemmet har medbragt Vadmel til en Trøje; Thomas laaner Tøjet, tigger rundt omkring om Syløn til det, men alle Pengene maa han bringe sin Fætter. Selv lider han Sult, og da hans Kammerat vover at spise sig mæt af det Indsamlede, kastes han af Bacchanterne paa en Seng med en Pude over Hovedet og bliver jammerlig gjennembanket. I München er der en godlidende Slagterkone, som paa Grund af Platters Herkomst gjør ham tilgode med Suppe og Kjød og huser ham nogle Dage, indtil hans Herre, Bacchanten, tvinger ham til paany at følge med. Tilsidst naaer Platter ogsaa til Schlettstadt, og først under sit Ophold et halvt Aar i Skolen der med dens 900 Disciple begynder han at lære stadig, fra Høst til Pintse. Men han var under alle de udstaaede Eventyr bleven atten Aar gammel, kunde efter otte Aars Omflakken ikke endnu Donat, den

første Lebetraad i Latinen, og maatte sætte sig hen blandt Pogene i Sinkelectien „som en Klukhøne blandt Kyllinger".

Dengang stod Philip Melanchthon allerede fuldt udrustet til ved Luthers Side at begynde sin heldbringende Gjerning saavel til Skolens som Kirkens Reform.

Ingen har mægtet at skildre Melanchthons Fortjenester i Almindelighed mere betegnende end Luther selv, naar han i sin Fortale til et af Vennens Skrifter siger: „Eftersom min Aand er uerfaren i fine Kunster og upoleret, udretter den ikke andet end at udspye en stor Masse og Hob af Ord. Saaledes har den ogsaa den Skjebne, at den er brusende og stormende. Jeg er født til at ligge tilfelts med Utysker og Djævle; derfor ere mine Bøger saare krigerske. Jeg maa rydde Stubbene og Stenene til Side, hugge Tornene og Hækkerne bort, jeg fører den store Oxe, der skal bane Vejen. Men Magister Philip gaaer smukt stille tilværks, saaer og vander med Lyst, eftersom Gud har skjænket ham sine Gaver rigeligt". Det er ogsaa med Rette blevet sagt, at allerede disse to Mænds forskjellige Byrd sindbilledligt betegnede deres forskjellige Livsopgaver. Luther, en fattig Bjergmands Søn, var bestemt til at spalte Klipper for derved at bringe den ædle Malm frem for Dagen; Melanchthon, en kunstfærdig, velhavende Vaabensmeds Søn, var bestemt til af Malmet at danne gode Vaaben baade til Angreb og Forsvar.

Melanchthons Fader, Georg Schwarzerd, var en af Maximilian og andre Stormænd meget agtet og benyttet Vaabensmed, der boede øst for Carlsruhe i den lille By Bretten, dengang hørende til Churpfalz, nu til Baden. I sit Ægteskab med Barbara Reuter, Datter af en Kjøb-

mand, hvis Hustru var Søster til Reuchlin, fik han fem Børn, af hvilke Philip var det ældste og fødtes den 16de Februar 1497. Sin Fader beskriver Melanchthon som en alvorlig, fredelig Mand, der hverken førte Processer, eller bandede, eller berusede sig, og som stadigt ved Midnat stod op for at gjøre Bøn efter Kirkens Forskrift. Efter Datidens Overtro lod Faderen ved Philips Fødsel en Stjernetyder udgrandske Barnets Skjebne ved Hjælp af Timeviseren (Horoskopet); Stjernernes Stilling varslede, at det engang skulde trues af Skibbrud paa Østersøen, og Philip, der alt som Yngling gav sig af med Stjernetyderiet, og siden vedblev dermed, huskede endnu den Spaadom faa Dage før sin Død. Sin Moder roser han som et Mønster paa Fromhed, Arbejdsomhed og Velgjørenhed.

Philip var en from, opvakt, skarpt iagttagende Dreng. I Hjemmet efterlignede han, hvad han havde seet i Kirken, lavede sig et Alter og læste Messe derved; hans Moder og Tjenestepigerne deeltoge i denne Leg, idet de bragte ham Offergaver. Men han lagde ogsaa med Forbauselse Mærke til, at en Præst paa Prædikestolen engang bar mange Guldringe paa sine Fingre, og med samme Studsen hørte han en anden i sin Prædiken forfegte, at de Saaler, den hellige Frants af Assisi bare under Fødderne, skulde være gjorte af Ved fra Kundskabens Træ i Paradiset.

Sin første Underviisning fik Philip af en dygtig Huuslærer, som Reuchlin havde anbefalet. Denne holdt ham strængt til Grammatiken. Saa ofte Philip gjorde Fejl, fik han Prygl, men med tilbørligt Maadehold. Læreren var en hjertensgod Mand, han elskede som en Fader sin Elev, og denne gjengjældte hans Kjærlighed.

Hans Bedstefaders Død indtraf 1507, og elleve Dage efter den mistede han sin Fader. Paa sin Sotteseng havde den kraftige Mand, hvis Død var Følge af, at han havde drukket Vand af en i Krigstid forgiftet Brønd, kaldt sine Børn til sig, formanet dem til at frygte Gud, leve fromt og aldrig skille sig fra Kirkens Samfund. Faderens Ord prægede sig uudsletteligt i Philips Sind.

Han, hans Broder Georg, og en Slægtning Johan Reuter kom nu i Huset hos Bedstemoderen, der tog Bolig i sin Fødeby Pforzheim. Philip blev sat i en meget god Skole der, og fik i Simler en Lærer, der baade forstod Græsk, Latin og Hebraisk, og fortolkede ham Reuchlins Skolekomedier. Oftere kom Reuchlin fra Stuttgart, hvor han som Præsident ved den schwabiske Forbundsret havde Bopæl, til Pforzheim for at besøge sin Søster. Han roste Drengens Flid, ansporede ham ved at forære ham Bøger, der dengang havde stort Værd, f. Ex. den af ham forfattede græsk-latinske Ordbog, skjænkede ham, da han engang havde skrevet latinske Vers, for Spøg en lille rød Doktorhat og var saa fornøjet, da Philip med flere Kammerater spillede en af hans egne latinske Komedier for ham, at han udbrød: „Du skal ikke længere bære Dit tydske Navn, men have det oversat paa Græsk og hedde Melanchthon". Og Drengen blev under dette Navn navnkundig.

I sit trettende Aar var Melanchthon under disse for ham saa gunstige Forhold bleven moden til en Højskole. Han drog da til Heidelbergs. Denne Skole, hvor udmærkede Mænd som Humanisterne Rudolph Agricola, Wimpheling og Reuchlin tidligere havde begyndt at sprede Oplysning, var nu i Tilbagegang; Melanchthon maatte

f. Ex. paa egen Haand arbejde sig videre frem i Græsk. For sin Fromhed fandt han Næring baade i Franskmanden Gersons og i Hollænderen Johan Wessels frisindede theologiske Skrifter og i de Prædikener, den aandfulde og originale Geiler af Kaisersberg, Præst i Straßburg, udgav, fulde af djærve Udfald mod Tidens Laster og Daarskaber; Reuchlin havde anbefalet ham dem. Hans klassiske Lærdom gav ham allerede et saadant Ry blandt Studenterne, at da en Professor paa Forelæsningerne afhandlede Noget, der krævede en Kundskab i Græsk, som han selv ikke var i Besiddelse af; og spurgte: „Hvor finder jeg en Græker?“ raabte Alle i Munden paa hverandre: „Melanchthon, Melanchthon!“ Grev Ludvig af Løwenstein valgte ham til Lærer for sine Sønner, og man antager, at han til Brug for dem affattede sit første Udkast til en græsk Grammatik.

I sit femtende Aar blev Melanchthon Baccalaureus. Han begjærede kort efter at tage Magistergraden; man negtede ham det, alene fordi han var for ung. Dette fortrød han paa, og da desuden Luften i Hejdelberg voldte ham Feberanfald, drog han til Højskolen i Tübingen 1512.

Paa denne, kun 35 Aar gamle Højskole havde ogsaa Tidens nye Aand enkelte begavede Talsmænd. Melanchthon hørte en for Oldtiden begejstret Professor i Veltalenhed og Poesi ved Navn Heinrich Bebel, der af Maximilian var kronet som Digter, senere Forfatter til en latinsk Anekdotsamling (facetiae), hentet deels fra Folkets egen Mund, deels fra Bøger, hvori Gejstlighedens slette Sæder, Afladen, Reliqvier spottedes, stundom med Vid, men hyppigere med Forkjærlighed for alt det Gemene og Plumpe. I Økolampadius fandt Melanchthon en ældre

erfaren Medstuderende og Raadgiver i Græsk; i Reuchlins Grammatik og Ordbog en Vejleder i Hebraisk. Men hans Tørst efter Viden tilfredsstilledes ikke hermed. Han hørte Forelæsninger i alle Fakulteter. Hans videnskabelige Anlæg vare saa glimrende, at han vilde erhverve sig en saavidt mulig fuldstændig Oversigt over al videnskabelig Erkjendelse og dyrkede da baade Theologi, kanonisk Ret, Philosophi, Mathematik, Historie, Astronomi og Medicin.

Ogsaa i Heidelberg fik han jævnlig Besøg af Reuchlin, der vedblev at lede og støtte hans Udvikling. Det ham endnu ubekjendte nye Testament, som Reuchlin forærede ham i en lille latinsk Udgave, fattede han en saadan Kjærlighed til, at han bar det hos sig og læste det baade paa Spadsereture og under Gudstjenesten i Kirken. Thi fra Prædikestolen hørte man efter hans eget Udsagn oftere slet ikke Bibelen blive udlagt, men derimod Steder af de hedenske Viismænd Aristoteles, Seneca og Boëtius. Man havde trykte Samlinger af Udkast til Prædikener for Folket over Themaer af disse Forfattere, og paa en Forelæsning forsikkrede en Licentiat, at man godt kunde fuldstændig gjengive Indholdet af Bibelen, ifald den var gaaet tabt, ved Hjælp af Aristoteles' Ethik.

Efter at Melanchthon i sit syttende Aar havde taget Magistergraden, begyndte han at optræde baade som Lærer og Forfatter. Han forklarede ved Højskolen Digterne Virgil og Terents. Denne sidste Forfatter, som han skattede højt hele sit Liv igjennem og anbefalede Ungdommen som en Lærer med Hensyn til Livet og Foredraget, udgav han 1516 og afdeelte hans Komedier metrisk. I en fri Forening af videlystne Studenter foredrog han Dialektik og Rhetorik og grundlagde sit viden=

skabelige Ry ved at udgive sin græske Grammatik. Sin Fosterfader Reuchlin hjalp han med at afskrive og affile hans Forsvarsskrifter, skrev en Fortale til en Samling af berømte Mænds Breve til hiin Lærde, der udgaves for at støtte ham i Kampen mod Kølnerne, men deeltog neppe i Affattelsen af de dunkle Mænds Breve. Under det Røre, disse fremkaldte, blev hans Stilling ved Høiskolen meer og meer piinlig; og det føiede sig saare heldigt, at en ny Virkekreds aabnede sig for ham andensteds.

Churfyrst Frederik den Vise begjærede 1518 af Reuchlin at faae anviist en Lærer i Græsk til Høiskolen i Wittenberg. Reuchlin tog ikke i Betænkning at anbefale sin Yndling, den „sippede" Melanchthon dertil. Deres indbyrdes hjertelige Forhold udtalte sig gjennem de Breve, de vexlede før Afskeden. „Hvorhen Du vil sende mig", skrev Melanchthon, „vil jeg gaae; hvad Du vil gjøre ud af mig, det vil jeg blive". „Drag bort", svarede Reuchlin, „af Dit Fædreland; jeg tiltaler Dig med Guds Forjættelse til Abraham; Herren velsigne Dig og gjøre Dit Navn stort".

Tilhest kom Melanchthon til Augsburg, hvor Churfyrsten opholdt sig ved Rigsdagen, og fremstillede sig for ham. Derfra gik det videre over Nürnberg og Leipzig. I den første By stiftede han Bekjendtskab med Pirckheimer, i den anden med Mosellanus og blev der af Lærere ved Høiskolen hædret med et Festmaaltid og saamange Skaaltaler, at han bad om at maatte besvare dem under Eet. Den 25de August ankom han til Wittenberg og blev Dagen efter indskreven i Høiskolens Album. Hans Løn var fastsat til 100 Gylden aarlig.

Den Roes for „Skarpsindighed, reent Sprog, skjøn Udtryksmaade, omfattende Hukommelse, moden Belæsthed",

som den berømte Erasmus allerede to Aar tidligere i sine trykte Anmærkninger til det nye Testament havde tildeelt Melanchthon, „denne Yngling, ja denne Dreng, lige udmærket i to Literaturer“, havde vakt store Forventninger om ham i Wittenberg. De maatte blive noget nedstemte ved det første Syn af den ankomne glathagede, forlegne, lille og spinkle, skjøndt godt byggede Yngling, der vel havde en høj Pande, skjønne Øjne, et tænksomt, alvorligt Udtryk og en klar Røst, men tillige paafaldende Vaner, idet han under Gangen skjød den ene Skulder op, i livlig Samtale rynkede sine Bryn, slog kejtet ud med Hænderne og dengang endnu ikke var fri for at stamme en lille Smule. Men al Lyst til at gjøre ham til Skive for Spot maatte forsvinde, da han fire Dage efter sin Ankomst aabnede sine Forelæsninger for en talrig Forsamling med en Tale om „Forbedringen af Ungdommens Studier“. Det var den vordende Reformator, der med rask og sikker Haand deri udkastede et Billede af den Opgave, som skulde løses af ham selv, paa en saadan Maade, at denne for et Par Aarhundreder blev en Norm i det lærde Skolevæsen.

I sin Tale saae han først tilbage paa det lange Tidsrum siden Carl den Store og Alcuin. Hvad var der forbedret i de 700 Aar? Saa godt som Intet. I Tydskland havde hersket Ligegyldighed. Bedre end i Videnskaber havde det været øvet i Vaaben; med dem havde det raset mod Italien. Scholastiken var fra Skotland*)

*) Den dristige Tænker Erigena (Johannes Scotus), der levede paa Carl den Skaldedes og Alfred den Stores Tid i det 9de Aarhundrede, var født i Skotland og indledede Scholastiken.

kommen til Frankrig, fra Frankrig til Tydskland, og Pave Gregor I., den Store, med sin Munkeforagt for Grammatik og den skjønne Literatur havde været Forbandser (praesultor) for den hendøende Theologi. Af lutter Beundring for alle de seraphiske og cherubiske Scholastikere havde man foragtet Klassikerne og sænket deres Skrifter ned i Lethefloden. Kun Aristoteles havde man holdt i Ære — men i hvilken Skikkelse? I Oversættelser, hvori han var bleven forhutlet og mishandlet. Dialektiken vrimlede af Spidsfindigheder; at philosophere betød intet andet end at vaase (nugari). Ved Videnskaberne næredes kun Forvirring, Partier og Had; Menneskeligheden forkom derved. Derfor maatte man i alle Videnskaber vende tilbage til Kilderne. Homer havde været for Grækerne en Kilde til al Lærdom, Virgil og Horats det samme for Romerne. Dem skulde Ungdommen øse af for ikke at gribe Skygger, men Sagen selv. „Lykkelige", udbrød han, „ere vi, dersom de rette Studier gjenfødes. Uden Kundskab til Græsk kan man ikke forstaae det nye Testament, denne Hovedkilde til en evangelisk Lære. Derfor vover, I Unge, at smage og forstaae (sapere); naar vi have øst af Kilderne, ville vi ogsaa begynde at forstaae Christus og gjennemtrænges af den guddommelige Viisdoms himmelske Nektar. Thi Theologien er og bliver den højeste Videnskab". Ved Slutningen af sin Tale anmeldte Melanchthon, at han vilde læse baade over Homer og over Pauli Brev til Titus.

Luther var henrykt over den nye Medarbejder, han havde faaet. Hans Breve indeholdt Lovtaler over denne Yngling, som Spalatin burde anbefale til Churfyrsten og hans Gavmildhed, som han selv begjærede ene at have til Lærer i Græsk, som han for Reuchlin kaldte „et vid-

underligt Menneske, hos hvem næsten alt var overmenneskeligt", og som dog snart var bleven ham en Ven og Fortrolig. Den videnskabelige Virksomhed, Melanchthon udfoldede, var ogsaa forbausende. Ved siden af sine Forelæsninger gav han sig især med at oversætte Brudstykker af græske Forfattere, af Platos ophøjede Samtaler, Plutarchs ypperlige Levnetsbeskrivelser, Lucians vittige Tidsbilleder, fik Melchior Lotther draget fra Leipzig over til Wittenberg, for at kunne faae disse Bøger trykte med græske Typer, som denne Bogtrykker alene ejede, foredrog Naturlære efter Aristoteles, midlertidig ogsaa Hebraisk og ansaae den Dag for spildt, da han ikke skrev Noget, hvoraf Sachsen kunde have Ære. Hans Tilhørerkreds voxede snart i Tal fra Hundreder til over Tusinde; Gamle og Unge, Tydske og Fremmede flokkedes om hans Lærestol.

Universitetet kom snart i Fare for at miste sin nye Lærer. Reuchlin havde, træt af Kampene med Dominikanerne, i en Alder af 64 Aar forladt Stuttgart og taget imod et Professorat i Ingolstadt, hvor han fik Dr. Eck til Collega. Under Ecks Disputats med Luther i Leipzig havde Melanchthon paa mange Maader staaet sin dyrebare Ven bi, ogsaa ved at tilhviske ham under Ordskiftet Beviisgrunde, og da faaet en drøj Irettesættelse derfor af Eck med de Ord: „Ti Philip, pas Dine egne Studier og forstyr ikke mig". Kort efter, da Melanchthon havde ladet trykke en Beretning til sin Ven Økolampadius om Disputatsen og vel rost Ecks store Lærdom og sjeldne Gaver, men dog ophøjet Luther end mere for hans levende Aand, Veltalenhed, forbausende Kundskabsfylde, og især for hans oprigtige og reent christelige Tænkemaade, som han ikke kunde andet end elske, var Eck kommen i

Harnisk og havde ladet den Wittenbergske Grammatiker vide paa en haanlig Maade, at det ikke sømmede sig for en Theolog at drøfte Troessager med ham, men at han skulde afholde sig fra at vildlede Andre i slige Anliggender. Melanchthon havde taget værdigt til Gjenmæle og fra Lægmandens Stade bedet om heller at blive af Eck oplyst i den hellige Skrift end kyst bort fra at drøfte Spørgsmaal, der angik det christne Folk. Tillige havde han for at faae Ret til at tale med i Theologi 1519 taget Graden som theologisk Baccalaureus. Den næste Vaar begjærede Reuchlin, at han skulde komme til ham i hans Alderdom, og lovede ham tillige ved Ecks Bistand, der nu med Venlighed vilde vinde ham for sig, en Ansættelse i Ingolstadt. Tillykke vilde Melanchthon ikke modtage Tilbudet, ihvorvel han ofte længtes efter sin Velgjører, efter Sydtydsklands milde Luft og som en sand Videnskabsmand efter de rige Bogsamlinger der. Reuchlin følte sig saa krænket over dette Afslag, at han brød et tidligere vidnefast Løfte til Melanchthon, og ved sin Død i Stuttgart 1522 ikke skjænkede ham, men Stiftet i Pforzheim sin rige Bogsamling.

Fra sin Side arbejdede nu Luther af alle Kræfter paa at binde sin Ven saa fast som muligt til Wittenberg. At slutte fra Yttringer i begges Breve kan der godt være faldet Ord mellem dem, som følgende:

„Du maa gifte Dig, Philip", siger Luther paa sin syndige og indtrængende Maade til ham; „Du glemmer af Iver for Dit Arbejde ganske at give Agt paa Din Helbred og Dit Huusvæsen".

„Jeg — gifte mig", svarer da Melanchthon ganske forvirret og forskrækket; „skulde jeg gifte mig? — Saa

maatte jeg jo afkorte min Studeretid og berøve mig min bedste Glæde".

Da han langt om længe gav efter for sine Venners eenstemmige Raad, skjøndt han forsikkrede, han var ganske kold ved Tanken om et Ægteskab, meente han, at han for Alting maatte passe paa, at hans lærde Arbejder ikke lede Afbræk derved. Man valgte til hans Brud Katharina Krapp, en Datter af Borgmesteren i Wittenberg. Man fremskyndede ogsaa mod hans Ønske Bryllupppet, der stod den 25de November 1520. Den Dag kunde Melanchthon ikke holde sine Forelæsninger og meldte Studenterne det ved et Opslag i et latinsk Distichon *). Luther med sine Forældre og Søstre vare tilstede blandt de talrige Gæster, som en slig Højtid selv i Middelstanden dengang kræ-vede **). Brudens Broder blev senere en af Wittenbergs tre Borgmestere; en af hendes Søstre blev gift med Lægen Augustin Schurff; en anden med den juridiske Professor Münsterer, begge Venner af Melanchthon; saaledes droges han selv ind i en større Kreds.

I Begyndelsen syntes disse Familiebaand ham noget besværlige; men snart følte han sig glad ved dem; han lærte at skjønne paa sin fromme, jævne, særdeles godgjørende Hustru, meente, hun var en bedre Mand værd, og ansaae det for en Naade at have Lejlighed til at gjøre sig fortjent til en saa trofast Ægtefælle. Ogsaa

---

*) A studiis hodie facit otia grata Philippus,
Nec vobis Pauli dogmata sacrà leget.

**) Efter et Brev fra Reuchlin til Spalatin bespiste 1511 Hertug Ulrich af Würtemberg ved sit Bryllup „i nogle Dage 16,000 Mennesker".

med Hensyn til alle huuslige og oekonomiske Besværligheder fandt han en god Støtte i Würtembergeren Koch, der var kommen til ham før hans Giftermaal og i over tredive Aar tjente ham som Skriver og Medhjælper.

Churfyrsten var særdeles vel stemt mod Melanchthon, der i Selvforglemmelse overanstrængte sig med Studier; han indbød ham til sit Taffel, en Gang sammen med Luther og Kejserens Gesandt, og sendte ham en anden Gang Viin fra sin Kjælder med en Billet, hvori han bad ham, der ærede Paulus saa højt, at tage Stedet i 1 Tim. 5, 23. ret tilhjerte; men han var ikke, uagtet alle Bestræbelser derfor, at formaae til at forhøje hans knappe Professorløn. Melanchthon var heller ikke at formaae til at tage Betaling af Studenterne for sine Forelæsninger; han var ligesaa godgjørende som hans Hustru, saae Mange i sit gæstfrie Huus, kom tidt i Pengeforlegenhed og vilde ikke gjøre Gjæld. Da oprettede han en Kostskole i sit Hjem.

Han gjorde det neppe for at vinde Velstand derved. Kostpengene vare knappe, og to Aar efter Skolens Oprettelse havde han endnu ikke faaet Raad til at give sin Hustru en ny Kjole. Men han tilskyndedes dertil af sin varme Kjærlighed til Børn og til Ungdommen, af sin bramfrie Glæde ved at kunne meddele af den rige Lærdom, der altid stod ham til Raadighed i klar og velordnet Form, af sin stille, men dybe Begejstring for en Viisdom, der ikke skiltes fra Gudsfrygt og Tro, og af de bestaaende Forhold. Thi i Wittenberg fandtes endnu ikke nogen offentlig lærd Skole; de unge Studerende savnede Tilsyn; de fleste Professorer vare uvillige til at paatage sig det besværlige Arbejde udenfor Forelæsningerne at lede og

opdrage de drengeagtige, ofte raae og viltre Akademikere; og Forældre i det Fjerne bønfaldt Melanchthon om at antage sig baade legemligt og aandeligt deres Sønner. Sandsynligviis aabnede han Skolen i 1522, efterat Andreas Bodenstein Carlstadt, hvem han efter Begyndelsesbogstaverne i Navnet kaldte det slemme A. B. C., ved de af ham vakte Storme i Wittenberg havde givet ham Angst og Afsky for en kirkelig Bevægelse, der foragtede Videnskab og Lærdom, og som vilde sønderrive det Baand mellem Kirken og Skolen, hvis Befæstelse han ansaae for sit Livs Opgave.

Thi dette var Melanchthons inderlige Attraa, at den Reformation af Christendommen i Lære og Liv, som bestandig i hans Øjne Luther var det mægtigste Ophav til og den fortrinligste Talsmand for, ogsaa skulde komme til kraftigt at gjenføde den humanistiske og den almindelige Dannelse. I sine Breve fra 1522 og de nærmest følgende Aar kommer han idelig tilbage til dette som sit Hovedformaal.

„Du kan Intet frommere gjøre", skriver han til en Skolemand, „end med den største Troskab og Omhu at lære Børn Begyndelsesgrundene, der visselig ere Religionens Svøb og Elementer". „Iblandt alt menneskeligt", skriver han til en Anden, „er der ingen ærbarere, skjønnere Prydelse for Religionen end Videnskaberne. De, der intet Kjendskab have til Oldtiden, synes mig ikke at kunne fælde nogen paalideligere Dom om Religionen eller om andre hæderværdige Ting end Hine, der — saaledes som Plato fremstiller os dem — i en Hule kun see Billeder af Tingene i det Fjerne, men ikke betragte Tingene selv i Nærheden". Og atter til en anden Ven: „De, der

tage fat paa Studiet af de hellige Skrifter uden Støtte og Hjælp af andre Videnskaber, synes sandelig at ville flyve uden at have Vinger. Taabeligst af Alle tænke de, der nu tildags ere af den Mening, at Fromheden bestaaer i at foragte alle gode Videnskaber, al Dannelse, som Oldtiden yder". Endelig til Spalatin: „Ifald de humane Videnskaber ikke blive dygtigt lærte, hvilke Theologer, spørger jeg, ville vi da bringe til Verden? Jeg veed, hvormeget man bør tilskrive de humane Videnskaber, for at Ingen skal drage den Slutning heraf, at der tages noget fra den Helligaand. Og for at de aldeles nødvendige Videnskaber kunne blive lærte, giver jeg baade hjemme og offentlig Underviisning i Latin og Græsk".

For Luther var Munkenes Maade at opdrage Ungdommen paa en sand Gru, og han skildrede den ofte med levende Farver. Salomon kaldte han i sit Skrift fra 1524 om at oprette christelige Skoler en ret kongelig „Skolemester." Han forbyder ikke i „Ordsprogene" Ungdommen at være sammen med Folk eller at være lystig; men Munkene gjøre af de Unge lutter „Træmennesker og Klodser", som man da ogsaa har det Ord af Anselm: „Saaledes at spærre et ungt Menneske inde og laase ham af for Folk, er det samme som at plante et fiint ungt Træ, der kunde bære Frugt, i en snever Potte". Og et andet Sted i samme Skrift udbrød han: „Har det ikke været en Nød og Jammer, at en Dreng har maattet studere tyve Aar eller længere, blot for at lære saameget daarlig Latin, at han kunde blive Klerk og læse Messe?"

Melanchthon var heri ganske enig med sin Ven. Hans Biograph Camerarius forsikkrer, at det ofte gik meget muntert til i hans Skole. Men tillige stræbte han ligesom Luther med den største Omhu at vogte og befæste

de Unge mod Vejledere af en modsat Art, der førte an til Tøjlesløshed, dem, Luther kaldte „Slægtninge af Herodes, der dræbte mange uskyldige Børn i Bethlehem". I alle evangeliske Skoler burde der herske en christelig, men ikke en hedensk Humanisme. „Husk paa", skrev han til en Skolediscipel, „at i Skolen give ikke blot Dine Kammerater og Lærere Agt paa Dig, men ogsaa de hellige Engle ere Tilskuere ved Dine Studier og Vogtere for Dit Legeme. Et sligt Samfund bør Du holde i Ære". Det faldt derfor af sig selv, at Gjerningen i hans egen Skole hver Dag begyndte med en Morgenbøn, og at Læsning af et Stykke i Bibelen gik forud for den grammatiske Underviisning.

At en grundig Kundskab i Latinen og Færdighed i at tale dette Sprog var et Kjendetegn paa Dannelse overhovedet, i Modsætning til det af Munkene udbredte, i de dunkle Mænds Breve spottede forskrækkelig barbariske Kloster- og Kjøkkenlatin, vare alle Humanister dengang enige om. Melanchthon lod sine Disciple, saasnart de havde lært Begyndelsesgrundene, tage fat paa de latinske Forfattere. De maatte daglig lære Vers udenad af Terents, dog ikke meer end en halv Snees, for ej at overlæsses. Mundtlige og skriftlige latinske Stiiløvelser lagde han ogsaa overordentlig Vægt paa. Han betragtede dem som Styrkeprøver for Disciplene med det fremmede Sprogs Aand, lignede dem med de saa gavnlige Legemsøvelser, og sagde, at Stilen tillige røbede Sæderne hos Disciplene, deres Flid, Troskab, Samvittighedsfuldhed og Punktlighed. Med ligesaa megen Iver drev han paa Øvelser i latinske Vers. Han selv forfattede en Mængde saadanne, nærmest til formel Belæring og til Opmuntring for sine Disciple, thi han var ikke og vilde ikke gjælde

for Digter og kaldte sig selv en Ravn blandt Svanerne. Snart var det en Gjengivelse af et vel valgt Sted hos Homer, som f. Ex. Hektors Afskedsbøn for sin Søn (Iliaden VI, 475).

Zeus! og I øvrige Guder! gid denne min Søn maatte vorde
Saadan en Mand som jeg, højagtet af Folket i Troja,
Ligesaa dygtig af Kraft, og Ilios vældig beherske!
Gid man engang maa sige: langt større han er end sin Fader,
Kommer fra Leding han hjem og blodige Vaaben har vundet,
Naar han en Fjende har dræbt, da fryde sig Moderens Hjerte*).

Snart var det en Omskrivning eller Udvikling af en poetisk Tanke hos en klassisk Forfatter, snart Lejlighedsvers, snart lyriske Udgydelser af almindeligere Art.

Ved Bordet førte den af Disciplene Forsædet som Digterregent, der havde vundet Prisen for en Udarbejdelse i Prosa eller Vers i de Muserne tilegnede Væddekampe, som Melanchthon efter Grækernes Mønster havde indrettet, og hvori alle Disciplene deeltoge. Sejrherren

---

*) Efter Wilsters Oversættelse. Melanchthons lød saaledes:
O superi talem fieri concedite gnatum,
Qvalis ego existo, et virtute excellere cives,
Ingens ut patriae sit praesidiumque decusque,
Et si quando redit caeso feliciter hoste,
Et spoliis auctus, conclament undique Troës:
Hic superat virtute patrem, quae gloria gnati
Soletur tristem matris recreetque senectam.

blev strax hædret som saadan ved at faae overrakt en Vedbendkrands og et af Melanchthon forfattet Digt. Ham tilkom det ogsaa at fremsige de latinske Bordbønner, som Melanchthon havde affattet. Aarlig paa Helligtrekongersdag valgte han selv blandt Disciplene en Huusregent, der som hans Medhjælper skulde have Opsyn med de andre Disciple og vejlede dem. Af de Digte, han forfattede paa Latin eller Græsk til Ære for Huusregenten, sees, at denne maatte udmærke sig ved Sædelighed og Dygtighed. St. Gregoriusdag den 12te Marts, en gammel Børnefestdag, der i Middelalderen fejredes med Lystighed og Gilder, kunde foranledige Melanchthon til i et Festdigt at minde om, at Christus havde kaldt Børnene til sig, og at Skolen skulde vise dem Vej til ham.

Da Melanchthons Disciple efterhaanden lærte hele Komedier af Terents udenad, lod han dem opføre disse ved festlige Lejligheder og i Kostume for en Samling af Tilskuere. Ogsaa Luther, der engang i otte Uger læste Terents to Gange igjennem, yndede slige Forestillinger og indbød kort før sit Giftermaal Spalatin til at komme en Søndagaften og i Augustinerklosteret høre de i Wittenberg opvoxende unge Digtere og Talere, derefter bivaane Opførelsen af en Komedie og saa tilsidst spise og drikke til Ære for det poetiske Rige; helst maatte han sende noget Vildt forud eller bringe det med til Gildet.

I det tiende Aarhundrede vare Komedier af Terents blevne læste og rimeligviis ogsaa spillede i Sachsen i Klosterskoler. En Nonne Hrotsvitha var bleven forarget herover og digtede sex latinske Komedier, kun rimet Prosa, men gudelige, idet de besang den himmelske Kjærligheds Sejr over den jordiske og forherligede Jomfrueligheden. De fattedes ikke naive, burleske Fræk. I en af dem har

Nonnernes Forfølger, en høj Embedsmand, faaet tre af dem satte i Fængsel, lister sig om Natten ind til dem, men bliver vidunderligt greben af en Sindsforvirring, hvori han omfavner alleslags Kogekar og Bradpander, og da han stolt af sit indbildte Held vender ganske sodet og sværtet tilbage, troe hans egne Soldater i ham at see en skinbarlig ond Aand og mishandle ham. De gudelige Mysterier fortrængte senere de klassiske Komedier i Tydskland, men i Italien vedblev man at spille dem; under Pave Paul II. i det femtende Aarhundrede gav en af de lærde Cardinaler sig af med at faae dem opførte; i det næste Aarhundrede havde ved det aandrige og lærde Hof i Ferrara Alphons af Estes tre Døttre Roller i en Komedie af Terents. Ogsaa i den Skole i Lüttich, som Brødrene af det fælles Liv holdt, veed man af Breve fra Melanchthons Samtidige, den berømte Skolemand Johann Sturm i Straßburg, at Komedier af Terents bleve opførte. Melanchthons christelige Følelse fandt de Mysterier, der behandlede Christi Lidelse, højst anstødelige; hans klassiske Smag kunde ikke finde sig i de slette tydske Oversættelser af Terents, som allerede Nydhardt fra 1486 havde begyndt; saa gik han ogsaa her til Kilderne og betragtede Opførelsen baade af Terents og af andre latinske og græske Dramer som et Dannelsesmiddel for sine Disciple.

Dette fremgaaer utvetydigt af de Prologer, han selv forfattede til ethvert af Stykkerne, og hvoraf der er opbevaret ti. Valget af Stykkerne vise baade Melanchthons sædelige og pædagogiske Sands. Af Euripides kom Hecuba til Opførelse. Hovedpersonen deri, den af Skjebnen dybt bøjede Priamos' alderstegne Dronning, Polyxenes Moder, har Digteren skildret som en ædel og kjærlig, men tillige

kraftig og lidenskabelig Kvinde, og Melanchthon fremhævede i sin Prolog, at et sligt Sørgespil hverken kunde saare de offentlige Sæder eller det Hellige; deri fandtes hverken kaad Skjemt eller Elskovshandeler, Pigerov eller Snyltegæsters Smudsigheder. I sin Prolog til Senecas Thyestes faaer han Lejlighed til at udtale, hvilke forfærdelige Virkninger Ærgjerrigheden kan have, idet den besmitter det Helligste, omstyrter Sandhed og Ret, og han sigter Hierarchiet i sin egen Tid for denne Forbrydelse. Hans indledende Vers ved Opførelsen af Plautus' stortalende Soldat, dette Forbillede for Holbergs Jakob von Thybo, tugte dem iblandt den akademiske Ungdom, der kjedes ved de sande Videnskaber, selvkloge forstaae Alt og opblæste drøfte Alt ved Krusene. Det kyske, skjønne, vægtige Foredrag hos Terents roser Prologen til Andria, og Melanchthon hævder, at denne Digter skal bydes Drengene til første Næring, for at de fremfor Alt kunne indsuge Ærbarhed, og lære sømmelig, men tillige skjøn Tale. Hvor høj en Stjerne Terents dengang havde, kan ogsaa sees deraf, at Churfyrst Frederik, der selv havde lært mange gode Sententser af ham udenad, ansatte en særegen Professor til at læse over hans Komedier ved Højskolen.

Det var en Sorg for Melanchthon, at han ikke kunde holde denne Skole, hvorfra udgik Statsmænd som Kantsleren Burkhard og Gehejmeraad Ebner, Skolemænd som Riccius og Melanchthons Svigersøn Sabinus, Raadsherrer og Læger som Camerarius' Sønner, meer end syv eller otte Aar i Gang. „De offentlige Forretninger", skrev han, „der saa ofte have kaldt mig fra Hjemmet, give mig heller ikke Stunder nok til at pleje de Studier, som jeg elsker saa meget". Men hans Exempel havde

bevirket, at Andre oprettede private Skoler, og han vedblev med den største Kjærlighed at antage sig yngre og ældre Studerende, skaffe dem godt Logi i Wittenberg, vejlede dem i de forskjelligste Studier, give saamange som muligt Friplads ved sit Bord og paavirke dem religiøst. Det ikke ringe Antal Udlændinge, især fra alle Europas nordlige Lande, der kom til Wittenberg uden tilstrækkeligt at forstaae Tydsk, samlede han i en Række Aar hver Søndagmorgen i sit Huus eller i et større Collegium, gav dem paa Latin et eller andet opbyggeligt Foredrag over Bibelen og behandlede derefter Troeslæren med dem i Samtaler, hvori han ligesom Luther i sine Bordtaler kom frem med belærende og underholdende Bemærkninger fra sit rige Fond af de mest forskjellige Kundskaber. Endeel af dem optegnedes og udgaves under Titelen: Melanchthons Postille.

Det er betegnende for Melanchthon, at han kun vilde være og hedde Magister artium og ikke nogensinde vilde lade sig creere til Doktor i Theologien. Han meente, at han derved paatog sig en Pligt og et Ansvar, som han ikke kunde fyldestgjøre. Desuagtet blev han baade ved sine theologiske Forelæsninger og ved sine theologiske Skrifter en Lærer for hele Tydskland.

Da han havde udgivet sit første theologiske Skrift mod Eck, yttrede Luther, at han selv maaskee kun var Philips Forløber, hvem han skulde berede Vejen for. Da Doktoren i 1521 drog til Rigsdagen i Worms, sagde han ved Afskeden til sin Ven: „Med mig er der ikke meget tabt, naar kun Du bliver tilbage; i Dig har Herren en endnu lærdere Stridsmand", og i et Brev til Melanchthon fra Wartburg i Novbr. 1521, idet han opfordrede ham til at skrive imod Emser: „Mig skal Du

sikkert, om ogsaa som uøvet Soldat, have til Hjælper. Heller ikke skal det fortryde mig at kæmpe og øve den tunge Krigstjeneste under en slig Anfører. Hvo maatte ikke ønske at fegte under Den, der til den theologiske Videnskab har medbragt en saadan Aand, en saa mangesidig Lærdom, der saaledes har Naturvidenskaberne inde, da han allerede saa mange Aar har svedt i de medicinske Skoler, der kan alle Philosophernes Sententser paa sine Fingre?".

Luther bedømte her sig selv i al Ydmyghed, men hans Dom var ikke rigtig; thi Melanchthon vilde ingenlunde have formaaet at erstatte hans Bortgang; det viste sig snart under de sværmerske Bevægelser i Wittenberg, der gjorde ham forvirret og raadvild. Derimod formaaede han baade at forsvare og støtte ham, hvem han kaldte „vor dyrebareste Fader, den guddommeligste paa hele Jordens Kreds, vor Elias, vor Herkules, Israels Lys, en Mand, fuld af den Helligaand". Derom vidne baade hans Stridsskrifter, f. Ex. mod Sorbonnen, om Klosterløfterne og om Præsternes Giftermaal, og især de langt betydningsfuldere Læreskrifter, der beredede Evangeliet Indgang hos Mange, netop i de Kredse, til hvilke Luther selv kom i en mindre venlig Stilling, nemlig Statsmændene, de Dannede, Humanisterne og de mangfoldige tidligere Beundrere af Erasmus. Var Luther Folkets Mand ved sin brusende Kraft og henrivende Veltalenhed, saa blev Melanchthon de Dannedes Læremester ved sin lidenskabsløse, grundigt og roligt overbevisende, skjønt formede Fremstilling af de evangeliske Sandheder. Havde Luther kjækt brudt med al Philosophi i den forvanskede Form, hvori han ene kjendte den og som begyndende Lærer selv havde foredraget den, havde han endog ved sin bevægende Veltalenhed en kort Tid formaaet Me-

landchthon til at udtale sig haanligt om den græske Philosophi — saaledes i Fortalen til Skyerne af Aristophanes, der gjør sig lystig over Socrates — ja endog at vende sig bort fra den og ene dyrke Theologi, saa kom Melanchthon senere til Besindelse og gjorde det til sin Opgave i den ædle Humanitets Tjeneste at stræbe efter at stille det Christelige i det rette Forhold til det Almeenmenneskelige og at paavise, at selv om Hedenskabet manglede det højeste Gode, kunde det dog være i Besiddelse af relative Goder, der vare værd at tilegnes af alle Dannede.

I Slutningen af Aaret 1521 begyndte Luther paa sin Oversættelse af det nye Testament, hvorved Melanchthon trolig stod ham bi; den retfærdiggjorde Reformationen for Folket. I Høsten samme Aar udgav Melanchthon Hovedlærdommene i den christelige Tro (Loci theologici) i videnskabelig Sammenhæng, og denne Bog retfærdiggjorde Reformationen for de Dannede. Den var voxet frem af Forelæsninger over Pauli Brev til Romerne, som Melanchthon alt havde holdt 1519, og det var de i Romerbrevet indeholdte Grundsandheder om Synden, Loven og Naaden, som her methodisk vare stillede sammen og udviklede i en klar, levende og gjennemtænkt Form, en Vejviser i Skriften, for at Alle, som Melanchthon sagde, kunde see, hvad man der havde at holde sig til, og hvor sørgeligt de skuffede sig selv, der istedenfor Evangeliet kun kom frem med Spidsfindigheder fra Aristoteles. Skriftet beundredes baade af Theologer og Philosopher. Luther kaldte det en uovervundet Bog, ikke blot Udødeligheden værd, men værdig til at optages iblandt Kirkens kanoniske Skrifter; Erasmus kaldte det en i fortræffelig Slagorden fremført Hær imod Vranglærernes phariseiske

Tyranni. I 4 Aar udkom det paa Latin 17 Gange og i den tydske Oversættelse gjentagne Gange.

Efter Luthers Tilbagekomst fra Wartburg vilde Melanchthon, der utrættelig gjorde Hofpræst Spalatin det ene Forslag efter det andet til Studiernes Forbedring ved Højskolen, trække sig ganske tilbage fra Theologien for udelukkende at lære Ungdommen de gamle Sprog og Philosophi. Han meente, at han ikke var de store theologiske Spørgsmaal voxen, og forekom sig selv som Æslet, der i Ordsproget forvalter Mysterierne. Ogsaa var han saa højlig forbittret paa dem, der selv fra Prædikestolene advarede den uerfarne Ungdom mod de klassiske Studier, at han i Fortalen til den latinske Oversættelse af Luthers Bog om at oprette Skoler udbrød: „Paa saadanne Mennesker burde Tungen skæres ud af Halsen". Og at en Theolog som Amsdorf, der havde kjøbt en Oversættelse af Homers Odyssee, kunde komme frem med den Yttring, at han aldrig havde læst noget mere fjantet, vidnede for Melanchthon kun om hans Borneerthed og harmelige Mangel paa Smag.

Luther stod imidlertid fast paa, at der i Wittenberg var nok af Grammatikere, men for faa Theologer, og drev sin Ven yderligere frem som Theolog. Han forskaffede sig en Afskrift af Melanchthons Forelæsninger over Brevene til Romerne og Corinthierne og lod dem uden Melanchthons Villie og Vidende trykke. Han afnødte ham desuden andre Forelæsninger over Johannes' Evangelium. Han skrev endelig til Churfyrsten og bønfaldt ham ligefrem om at fritage Melanchthon for Forelæsningerne i Græsk, men derimod forpligte ham til at læse over Bibelen. Saavidt bragte han det endelig i 1526, at Melanchthons Lønning blev forhøjet til det

dobbelte, men paa den Betingelse, at han foruden de humanistiske ogsaa skulde holde theologiske Forelæsninger. Dette dobbelte Arbejde udførte derefter Melanchthon samvittighedsfuldt lige til sin Død.

Ved Højskolen holdt Melanchthon Forelæsninger over græske og romerske Forfattere, men ogsaa over Physik, Ethik og Politik efter Aristoteles, og især over Dialektik og Rhetorik. I Dialektiken sluttede han sig til den Forbedring, Rudolph Agricola allerede havde tilvejebragt i denne Videnskab, og udgav 1520 paa Latin en Haandbog deri, tildeels affattet i Spørgsmaal og Svar. Den kom atter og atter ud paany, og blev ikke blot udbredt i Tydskland, men ogsaa i Frankrig og Italien. Af den Udgave, der blev trykt i September 1547, vare en Maaned efter allerede tre tusinde Exemplarer solgte.

Hvad forstod man dengang ved Dialektik? Vi svare med Melanchthons egne Ord: „Kunsten eller Vejen til rigtigt, methodisk og nøjagtigt at lære og drøfte en Gjenstand, hvilket opnaaes ved at kunne definere, distinguere og inddele, bevise eller gjøre rigtige Slutninger og gjendrive falske Slutninger". Denne Videnskabs Indhold var saaledes omtrent det samme, der senere foredroges i den saakaldte Instrumental-Philosophi og nu foredrages i den formelle Logik.

Melanchthon afhandlede deri med Aristoteles' græske Text som Forbillede en Række Begreber, de ti Kategorier, der angive de almindelige Bestemmelser ved alt det Tilværende, f. Ex. Væsenhed, Størrelse, Beskaffenhed o. s. v. Han forklarede de forskjellige Arter af Definitioner eller Bestemmelser af et Begrebs Indhold og paaviste, at en sand Definition maatte være klar og tydelig, hverken snevrere eller videre end det, der skulde bestemmes. At

dette ingenlunde altid var Tilfældet, oplyste han ved mange Exempler, ogsaa ved Anekdoten om Diogenes, der, da han havde hørt den Definition, „Mennesket er et tobenet Dyr", pegede paa en Høne og sagde: „See, der er et Menneske efter Eders Definition". Han gjennemgik derefter og oplyste med talrige Exempler de logiske Domme, baade de ubetingede — Solen er større end Jorden — og de betingede — hvis Æselet flyver, har det Vinger —, de bekræftende — Væggen er hvid — og de benegtende — den epikuræiske Philosophi, som paastaaer, at Lysten er det højeste Gode, er ikke sand — og saaledes fremdeles den almindelige, særegne og enkelte Dom, den falske og sande, den nødvendige, tilfældige og umulige Dom. Fra Dommene gik han over til Beviisførelsen, Begrundelsen, eller de forskjellige Arter af logiske Slutninger: Syllogismen, Induktionen og Analogien, eller Sandsynligheds-slutningen. Syllogismerne — hvori man ved to Domme begrunder en tredie, idet man slutter paa en, Induktionen modsat Maade fra det Almene til det Enkelte og fra en Proposition (pr. major, Oversætning), som f. Ex. al Viin varmer, og fra en anden Præmis (pr. minor, Undersætning), som f. Ex. Malvasier er Viin, drager angaaende det Begreb, som begge Præmisser have tilfælles, den nødvendige Slutning: Altsaa varmer Malvasier — behandlede han især meget omhyggeligt og udførligt og anførte de forskjellige Regler, hvorved man skulde sættes istand til at skjelne rigtige fra falske Slutninger. I en Tidsalder, hvor falske Slutninger idelig forekom baade ved Disputatser*) og i spidsfindige theologiske Stridsskrifter,

*) Man jævnføre hos Holberg fra en langt senere Tid Erasmi Montani syllogistiske Beviis for, at Peer Degn er en Hane, i 4de Akt, 2den Scene, og hans Lovtale over Syllogismer i 5te Akt, 2den Scene.

var denne Methode vistnok praktisk og paa sin Plads, og derfor valgte ogsaa Melanchthon sine Exempler hyppigt saaledes, at han blottede forskjellige falske Skriftfortolkninger, og dogmatiske Fejlslutninger, der mangen Gang ikke vare synderlig bedre end den Misbrug af Kjædeslutningen (Sorites), hvorpaa han anførte følgende latterlige Exempel, som Holberg ogsaa lægger Montanus i Munden (2den Akt, 3die Scene):

Den, som drikker godt, sover godt,
Den, som sover godt, synder ikke,
Den, som ikke synder, bliver salig,
Altsaa — den, som drikker godt, bliver salig.

Hvilket Fremskridt i Logikens Behandling Melanchthons klare, anskuelige, i sin videnskabelige Strænghed og livlige Fremstilling var, kan tilfulde skjønnes ved en Sammenligning med de tørre og indviklede, af de scholastiske Delinger og Underafdelinger opfyldte, tildeels i Form af Tabeller affattede Lærebøger, som Luthers Lærere, Trutvetter og Usingen i Erfurt, havde udgivet og han selv benyttet.

Lignende Fortjenester havde Melanchthons Haandbog i Rhetorik, der først blev udgivet til Skolebrug 1519, siden oftere udvidet og forbedret. „Rhetoriken", siger Melanchthon, „udfylder Dialektiken; denne lærer, hiin bevæger; thi det er en Anviisning til at tale godt og smukt. Du kan ikke ved den alene gjøre Nogen til en Taler; thi dertil hører Naturgaver og Lærdom, men Du kan ved den oplyse om Talens Dele og Udsmykning, vise, hvorledes Taleren skal samle sit Stof, ordne, huske og fremsige dette". I Bogen findes mange lærerige Bemærkninger om Stilen hos de klassiske Philosopher, Talere, Digtere og Historieskrivere, hos Aristoteles og Demosthe-

nes, Cicero, Virgil og Livius; om de forskjellige Stiilarter, den store, jævne og middelmaadige; om de billedlige Udtryk og Figurer i Talen, og om den smaalige pedantiske og mechaniske Latinskriven. Sandsen hos Studenterne for en god Stiil søgte Melanchthon ogsaa at vække ved selv at holde mangfoldige akademiske Taler (Declamationes) og lade Ungdommen fremsige saadanne.

Vejledningen i Middelalderens Trivium fuldendte Melanchthon ved at udgive sin latinske Grammatik 1525. Denne Bog blev saa anseet, at den ikke blot benyttedes i reformeerte, men ogsaa i katholske Skoler, var eneste Vejledning i alle Sachsens Skoler lige indtil 1734 og blev 51 Gange oplagt paany.

I 6 Aar arbejdede Melanchthon ved Højskolen uden nogensomhelst Afbrydelse, og i dem havde han ogsaa udfoldet en omfattende Virksomhed som latinsk Forfatter. Antallet af hans Skrifter for de Lærde var dog for Intet at regne mod Luthers Skrifter paa Tydsk for alle dem i Folket, der vare istand til at læse Tryk. Ranke har efter Panzers Annaler udregnet, at der fra Wittenberg under Luthers Navn udgik i Aaret 1518 et Antal af 20, 1519 50, 1520 133, 1521 40, 1522 130 og 1523 183 nye tydske Tryksager; at af de 498 tydske Bøger, der overhovedet udkom i Tydskland i Aaret 1523, tilhørte, foruden Luthers egne, 215 Skrifter den reformatoriske Retning, og at der af bestemt katholske Skrifter kun lader sig opregne en Snees. Man forbauses end mere over det Liv, der var kommet i Literaturen, naar man erfarer, at der ved Reformationens Begyndelse i Aaret 1517 kun udkom 37 tydske Bøger, for største Delen Læge- og Urtebøger, smaa Opbyggelsesskrifter, poetiske og satiriske Flyveblade, Bekjendtgjørelser og Rejser. Wittenberg var

saaledes ved Luthers og Melanchthons Samvirken blevet Literaturens Hovedstad i Germanien.

Melanchthons Overanstrængelser i Forening med den ham uvante sachsiske Levemaade i Wittenberg, — „denne fattige, elendige Rede med slet Viin og Kosten slet kogt" — havde angrebet hans Helbred; især led han af Søvnløshed, hvad der maaskee bidrog til den Vane, han fik, at staae op kort efter Midnat og begynde sit Arbejde. Han længtes efter at udhvile sig ved en Rejse til sin Hjemstavn, men af Samvittighedsfuldhed dristede han sig ikke til at begjære Orlov hos Churfyrsten. Luther tilskyndede ham kraftigt dertil. „Rejs, kjære Broder Philip", sagde han, „rejs i Guds Navn; vor Herre har dog heller ikke altid prædiket og lært, men stundom været paa Rejser og i Besøg hos Slægt og Kjendinge. Kun Eet forlanger jeg af Dig; kom snart igjen. Jeg vil Dag og Nat indslutte Dig i mine Bønner. Og dermed — drag afsted". Melanchthon søgte da i April 1524 Orlov for fem Uger og fik den.

Til Rejsefæller havde Melanchthon en begavet Skolemand Nesen, tidligere i Frankfurt, der til hans Sorg kort efter druknede ved Badning i Elben, to af sine Privatelever og den Ven, han elskede højest, Camerarius, der 1522 var kommen fra Erfurt til Wittenberg. Rejsen foretoges til Hest over Leipzig, hvor de fandt Mosellanus paa Dødslejet, og Fulda, hvor Crotus Rubianus beværtede dem, til Bretten. Da de nærmede sig Byen, steg Melanchthon af Hesten, knælede og sagde med dyb Bevægelse: „O, Fædrenejord, Herren være lovet, at jeg igjen kan betræde dig". Tiden forløb i Bretten for ham under fortroligt Samliv med hans Moder, der havde giftet sig

igjen, og hans Broder Georg, senere Byfoged i denne By. Det philosophiske Fakultet i Heidelberg, der vilde bringe en tidligere Uret i Glemme, lod ham ved en Deputation overrække en Sølvpokal med forgyldt Laag. Men af langt større Betydning var den Lejlighed, han fik til at udtale sig om Kirkens Anliggender for to af Tidens fremragende politiske Personligheder.

Cardinal Campeggi, der kom fra Rigsdagen i Nürnberg og opholdt sig i Heidelberg, lod sin lærde Geheimeskriver Nausea gjøre Melanchthon et Besøg, hvori han førte Samtalen hen paa Luthers Kamp imod den romerske Kirke og søgte at vinde ham selv for denne Kirke. Melanchthon afslog ikke alene de lokkende Udsigter til verdslig Ære, som Nausea lod ham skimte bagved et Frafald, men sendte ogsaa gjennem ham Campeggi skriftligt sin Dom om Luther. Han viste Legaten, at Luther havde langt højere Formaal end blot at bekæmpe Kirkens iøjnefaldende Misbrug i Cultus og Ceremonier, i Messe og Coelibat, at Luther stred for den Retfærdighed hos Mennesket, der gjælder for Gud, og at den herskende Kirke maatte sørge for fromme og lærde Prædikere og Styrere, dersom den offentlige Fred skulde bevares.

Da Melanchthon paa Hjemvejen til Wittenberg befandt sig med sine Ledsagere i Nærheden af Frankfurt, kom et stateligt Tog dem imøde. Det var den tyveaarige Landgrev Philip af Hessen, der med Følge begav sig til en Skyttefest i Heidelberg, som Churfyrsten af Pfalz holdt, og tretten Fyrster bivaanede. Camerarius fortæller, hvad der nu tildrog sig. En af Philips Hofmænd havde mulig en Anelse om, at Melanchthon vilde komme igjennem de Egne, og antydede det for Fyrsten; og da den unge Fyrste selv var bleven opmærksom paa de libet ridderlige

Ryttere, red han hen til den, han antog for den lærde Magister, og begyndte en Samtale.

„Er Du Melanchthon?“ spørger han.

„Ja Eders Naade“, svarer den Tiltalte, og vil ærbødigt stige af Hesten.

„Lad det være“, siger Landgreven, „følg med mig og bliv hos mig i Nat; thi jeg har Adskilligt at tale med Dig om. Vær uden Frygt for mig“.

„Af Eders Naade har jeg Intet at frygte“, svarede Melanchthon, „og der laae vel heller ikke megen Magt paa, om der ogsaa hændtes mig Noget“.

„Nu, nu“, vedblev Philip med et Smiil, „hvis jeg tog Dig med mig og overleverede Dig til Campeggi, skulde jeg dog mene, jeg fik Tak derfor af ham. Men lad os ride lidt sammen“.

Fyrsten og den Lærde fulgtes nu et Stykke ad; hiin spurgte, denne svarede; men Alt skete i Korthed; thi Fyrsten syntes at falde hen i Tanker. Da Melanchthon tilsidst indstændigt bad om at maatte faae Lov til at drage sin Vej videre i Naade, fik han den, men Philips sidste Ord til ham var, at han ønskede at faae snarest muligt efter Melanchthons Hjemkomst en omhyggelig Fremstilling af det, der løselig var berørt i deres Samtale; tillige gav han ham Lejde gjennem sit Land.

Melanchthon efterkom strax Fyrstens Anmodning og sendte ham et Skrift „Hovedsummen af den fornyede Kirkelære“. Han udtalte deri det samme, han allerede havde udviklet for Campeggi, paa sin rolige, men klare og indtrængende Maade, og lagde Fyrsten paa Hjerte, at han ikke burde følge dem, der forsømte baade Religionens Sag og Folkets Vel, men derimod tilstede fromme Mænd at forkynde Evangeliet istedenfor at undertrykke det.

Philip blev slaaet deraf. Han, der efter sin Sejr over Ridder Sickingen havde forfulgt og fængslet flere evangeliske Præster, udstedte allerede i Juli en Forordning, hvori han befalede Præsterne at forkynde Evangeliet puurt og reent; han fordybede sig meer og meer i den evangeliske Lære og sagde nogen Tid efter, at han heller vilde miste sit Liv, sit Land og sit Folk, end vige fra Guds Ord.

Saa heldigt et Udfald havde Melanchthons første Forsøg som Mægler i Religionsstriden; i den følgende Tid skulde han opleve desflere Skuffelser, uden dog nogensinde at opgive denne fredelige Virksomhed.

Erasmus af Rotterdam, (født 1467, død 1536) engang i Spidsen for den kirkelige og literære Reformsag, var efter Rigsdagen i Worms bleven stillet ganske i Skygge af Luther. Det kunde ikke være andet; thi en Reform af Kirken var ikke for denne Lærde en Samvittighedssag, men kun et Oplysningsanliggende; derfor havde han leet saa hjerteligt og umaadeligt over de dunkle Mænds Breve, at der var gaaet Hul paa en Kjertelbyld, der plagede ham. Desuden havde han, der lignede Melanchthon i at afsky al heftig Uro, al stormende Bevægelse i literær Tvist, ikke saaledes som denne christelige Humanist nogen Angst for at anvende ætsende Vid og skarp Satire i sine Skrifter, ej heller havde han nogen fast Overbeviisning, ja end ikke den oprigtige, uegennyttige Sandhedskjærlighed, der maatte føre Melanchthon til reent ud at vedkjende sig, hvad han som Følge af sine Grandskninger maatte holde for Sandhed. Erasmus var bleven bekjendt med, hvad Luther dømte om ham selv i Ytringer til Andre; han vidste, at han i Luthers Øjne havde fuldbragt det, hvortil han var bestemt, nemlig

at indføre Andre i de klassiske Sprog og afvende dem fra ugudelige Studier, men ikke formaaede at føre dem til Gudfrygtighedens Studier. Ogsaa havde Luther, med Følelse af sin Overlegenhed skrevet ham selv til i Foraaret 1524 og bedet ham i ethvert Fald at holde sig stille indenfor sin egen Begavelses Skranker, ikke udæske ham ved aabenbare Udfald, men i det mindste forblive „en Tilskuer ved Tragedien"; selv vilde han da ogsaa forblive taus; der var Beestkhed nok endda; de to burde vogte sig for gjensidig at oprive hinanden. Men Erasmus havde da allerede sit latinske Stridsskrift mod Luther om den frie Villie under Arbejde, og med det brød Kampen løs imellem dem.

Han havde valgt sit Æmne med Betænksomhed; thi han undgik derved at forsvare de Misbrug i Katholicismen, som han selv havde angrebet, og tillige ramte han Luther, der udledede hele Menneskets Frelse af Guds almægtige Naade, i Midtpunktet af hans Lære. Han kunde vente Samstemning hos de Mange, hvem det i Overeensstemmelse med den katholske Kirkelære forekom klart, at Mennesket dog ogsaa selv maatte med Frihed medvirke til sin Frelse. Og stillede han ikke netop Guds Kjærlighed i det herligste Lys, naar han paastod, at det ikke afhang ene og alene af Hans Kjærlighedsvillie, om det ene Menneske kom til Troen, det andet derimod ikke?

Men han dristede sig ikke til at udtale nogen fast og tydelig Overbeviisning om, hvorledes dette Problem, Forholdet mellem Guds Almagt og den menneskelige Frihed — af alle Problemer det vanskeligste — skulde løses. Han erklærede sig imod den Sætning af Luther, som Pavens Bulle havde fordømt, at Alt var bestemt ved Guds Villie og Magt. Han yttrede, at han efter Alt, hvad

der fra gammel Tid var skrevet om den frie Villie, maatte holde for, at den formaaede Noget, kunde vende sig hen imod eller vende sig bort fra det, der førte til Salighed, idet han beraabte sig paa Bibelsteder, der utvivlsomt talte for Villiens Frihed. Men saa nøjedes han atter med at give den Besked, at han ikke var en Ven af sikkre Paastande og hellere vilde forblive i Uvished, for saavidt den hellige Skrifts Myndighed og Kirkens Beslutninger tillode dette. De sidste underkastede han sig i ethvert Fald ganske; thi Skriften formaaede ikke at fortolke sig selv, og sikkrest var det derfor at blive ved Kirkens Udlægning deraf.

Luther erkjendte i sit Modskrift, at Erasmus havde angrebet, hvad der var Hjertet i hans Lære; derfor maatte han ogsaa staae ham imod til det Yderste. Thi havde Erasmus Ret, saa havde ogsaa Katholicismen Ret med alle sine Kirke- og Klostergjerninger, med hele sin Værkhellighed og alle sine selvgjorte og selvgode Saligheds-veje; saa maatte han selv begynde sin lange og tunge Kamp fra sine Klosterdage forfra, og kunde dog aldrig komme til Vished om Guds Naade. Han kunde ikke slaae sig til Ro ved Tanken om, at hans egen Villie dog formaaede Noget; Guds Naade var for ham Alt eller Intet. Ordet i Brevet til de Romere C. 9 om Pottemagerens Magt over Leret til at gjøre af det samme Stykke et Kar til Ære, men et andet til Vanære, havde han erfaret Sandheden af i sit eget Liv. Var han ikke selv bleven revet ud af sin Angst, Bedrøvelse og Fortvivlelse alene ved Guds Naade? Og hvad var han andet end et blot Redskab i den Almægtiges Haand; Intet ved sig selv, Alt ved Guds Kraft og dreven af hans Aand?

Det var fra dette Standpunkt, det udelukkende re-

ligiøse, at Grundtankerne i hans ligeledes latinske Modskrift „om den bundne Villie hos Mennesket" bleve fremførte. Vished maatte den Christne have. Som den Helligaand selv var Sandhedsaanden, ingen Tvivler, saa vilde han ogsaa føre os til en fast Overbeviisning. De frommeste i Kirken havde ikke bygget paa deres egen frie Villie, hverken i Liv eller i Død, men alene paa Guds Naade. Mennesket er ufrit, ikke blot, fordi Gud er almægtig, men ogsaa, fordi det er bundet i Synden og ganske ude af Stand til at udrette nogetsomhelst i sin Salighedssag. Formaaede Mennesket det, blev Christus heelt eller for en Deel overflødig som Alles Frelser og den eneste Frelser.

Men fra disse christelige Grundtanker, der begrundede Trangen til den i Christus aabenbarede Naade og Forløsning ved Menneskets Ufrihed, ikke i de borgerlige Ting, der ere under ham, men i de aandelige Ting, der ere over ham, vilde Luther nu ogsaa gjennemtrænge det hemmelighedsfulde Forhold mellem Guds Almagt, Forudvidenhed og Forudbestemmelse og Menneskets Udvælgelse, enten til Salighed eller til Fortabelse. Han lignede ikke blot Guds Lovs Krav med en Læges Ord til en overmodig Syg om at gjøre, hvad der var denne ganske umuligt, for derved at hjælpe ham, først til Fortvivlelse, derpaa til Helbredelse, ved Evangeliet; men han opstillede ogsaa Sætninger — under en Betragtning af Romerbrevet Cap. 9—11 —, der ved at negte Mennesket al Frihed overfor Gud, idet Gud virker Alt i Alle, følgerigtigt maatte føre til det, han dog benegtede, at Gud selv var det Ondes Ophav. Den Gaade, hvorledes Gud, hvem Luther priste som den evige Kjærlighed og Retfærdighed, kan ville, at Nogle fortabes, og Andre frelses, løste han

ved at sætte en Forskjel mellem Guds i Ordet aabenbare og hans hemmelige Villie, og han skyede ikke at drage den sidste Slutning, at med denne sin hemmelige og urandsagelige Villie vilde Gud Synderes Død. Alle videre Spørgsmaal, der nu netop maatte fremkomme, nedslog han ved at henvise til Romerbrevet C. 9, 15—20.

I et nyt Stridsskrift var Erasmus med sin kritiske Forstandighed vel istand til at paapege, hvad der var unegteligt svagt og selvmodsigende i flere af Luther for Villiens fuldkomne Ufrihed fremførte Beviser og Slutninger af Skriften, uden dog at kunne rokke Grundvolden i hans skriftmæssige, paa de tre første Kapitler af Romerbrevet støttede Betragtning af Synden og Naaden.

Melanchthon var ilde bestedt mellem disse to stridende Mænd. Han havde hidtil vedblevet at ære Erasmus, hvem han stod i venskabelig Brevvexling med, som Talsmanden for ægte Videnskab og Dannelse — hvad Luther ogsaa tidligere havde gjort i et ærbødigt Brev til Erasmus fra Aaret 1519 —, men tillige havde han i sin egen Troeslære udtalt sig om den ufrie Villie og om Forudbestemmelsen paa samme Maade som Luther. Han billigede det Maadehold, hvormed Erasmus var optraadt i sin første Bog, skjøndt han dog, som han sagde ham, fandt hist og her „sort Salt" indstrøet deri. Han var ogsaa glad ved at kunne fortælle Erasmus, at Luther havde lovet i sit Svar at være ligesaa maadeholden; selv kunde han ikke med god Samvittighed fordømme Luthers Lære, hvad enten man nu vilde tilregne ham det som Overtro eller som Uforstand. Men da Luther i sit Svar til Erasmus tilsidesatte alle Billighedshensyn til sin Modstanders Person, hvormegen Roes han end ydede hans store Gaver, kaldte ham ikke blot en Proteus i Omskifte-

lighed, en glat Aal, men beskyldte ham for af Tænkemaade at være en Spotter som Lucian og en Nydelseslysten som Epikur, saa Erasmus med Rette kunde kalde hans Bog „en Strøm, der med uhyre Bragen styrtede ned fra et Bjerg, førende Klipper og Ruiner med sig", da følte Melanchthon sig ilde tilmode. Selv blandede han sig ikke i den hidsige Kamp, men søgte blot at bevæge de Stridende til Maadehold.

For hans egen Fremtid som theologisk Lærer fik imidlertid Striden en overordentlig Betydning, idet den lagde Spiren til de rasende Kampe og Angreb, han selv siden skulde blive Gjenstand for. Thi fra den Tid begyndte han paany med Udholdenhed at grandske baade over Problemet om Forudbestemmelsen og om den frie Villies Medvirkning hos Mennesket i Salighedens Sag, at tvivle om, at hans egen tidligere Løsning af dette Spørgsmaal var tilfredsstillende, og at søge en klarere Læreform for samme, der ogsaa hævdede Menneskets Selvbestemmelse og Selvvirksomhed, dets Ansvarlighed og Tilregnelighed for den ethiske*) Betragtning.

Hvad der strax piinte ham, var Frygten for, at disse indviklede Spørgsmaal skulde bringe Folket, der dog ikke tilfulde kunde forstaae dem, i Forvirring (thi Luther prædikede ogsaa om dem, f. Ex. ved en Udlægning af 2den Mosebog, han foretog i Aarene 1524—1526); og han udbrød: „Maatte Gud dog give os Naade til, kun at lære det i Kirken, der tjener til Opbyggelse, istedenfor det, der alene vækker Had og Tvedragt". Da Luther

*) Jfr. Martensens christelige Ethik, 1ste Deel, Afsnittet: den frie og bundne Villie.

taug, glædede Melanchthon sig; hans formildende Indflydelse tilskrev Erasmus dette Særsyn, der dog snarere kom af Luthers voxende Ringeagt for Erasmus.

Imellem det første Skrift af Erasmus og Luthers Gjenmæle laae over et Aar; i det indtraf Bondekrigen og alle dens Rædsler. Bønderne foresloge Churfyrsten af Pfalz at tage Melanchthon til Mægler mellem dem og Herrestanden, og han blev af Fyrsten opfordret til som churpfalzisk Indfødt, velerfaren i den hellige Skrift og Ynder af Fred og Retfærdighed at gjøre Mæglingsforslag. Han forfattede sit Skrift mod Bøndernes tolv Artikler, krævede deri af Bønderne Lydighed mod Øvrigheden og afviste reentud deres Begjæring om Fritagelse for Tiende og for Livegenskab. „thi", sagde han angaaende det sidste, „et saa vildt og raat, saa modvilligt og blodtørstigt Folk som Tydskerne kunde endog have fornødent at holdes meget strængere og have mindre Frihed end hidtil". De paaklagede Misbrug af Jagtretten skulde Domstolene afgjøre, men Herrerne burde vogte sig for at tilføje deres Undergivne Skade, ikke staae haardt paa deres Ret og forebygge Oprør ved at rense Kirken, afskaffe Misbrug i Klostrene, tilstede Præsternes Giftermaal, anvende Kirkegodset til de Fattige og til Skoler og ansætte fromme Præster. Oprørerne maatte bekæmpes; vare de besejrede, burde Fyrsterne vise Maadehold og Barmhjertighed mod det „stakkels taabelige, uvidende og vildledte Folk." Hans Mæglingsforslag henvejredes uden Virkning, da Fyrsternes Sværd domfældte uden Barmhjertighed.

Luthers Giftermaal midt under de politiske Storme satte Melanchthon baade i Forvirring og Uro, men vi faae derved Lejlighed til at see hans dybe Højagtelse og Hengivenhed for Doktor Martin. Elleve Dage efter

Luthers Bryllup skrev han til Camerarius, dengang i Preussen, i et fortroligt Brev paa Græsk, hvilket Sprog han brugte for større Sikkerheds Skyld, at Luther ganske uventet havde ægtet Bora. Mange, yttrede han, maatte vel undre sig over, at Luther i en saa ulykkelig Tid, hvor alle Velsindede havde saa svære Sorger, ikke syntes at ændse al den Ulykke, der var for alles Øjne, og lod sin Anseelse lide Skaar, netop da Tydskland saa meget trængte til hans Aandskraft og Værdighed. „Men jeg", vedblev Melanchthon, „formener, at Sagen maa forklares saaledes. Han er ingenlunde af dem, der hade Mennesker og flye deres Samkvem; Du kjender jo hans daglige Leveviis og kan deraf slutte, uden at jeg skriver derom, at der intet paafaldende er i, ifald hans store og stærke Aand paa en vis Maade er bleven noget blødagtig. Iøvrigt er Sagen i sig selv aldeles ikke at dadle; berettes derom paa en anden Maade, er det Løgn og Bagvaskelse. Ægtestanden er vel et ydmygt Liv, men saa helligt som noget; i den hellige Skrift æres den højt. Har han handlet i Utide og uden Overlæg, hvad hans Modstandere mest ville bebrejde ham, saa bør vi ikke lade os forstyrre deraf. Thi der er uden Tvivl noget Forborgent, Guddommeligt i den Sag, som det ikke sømmer sig for os nysgjerrigt at gruble over, saa lidt som vi skulle lade os anfegte af deres Spot og Forhaanelser, der hverken øve Fromhed mod Gud eller Dyd mod Menneskene. Da jeg nu seer, at Luther selv er forbauset, ja modfalden over at have forandret sit Liv, saa søger jeg paa det Hjerteligste at trøste ham. Jeg drister mig ikke til at fordømme hans Gjerning som en Vildfarelse, skjøndt Gud foreholder os Vildfarelser hos mange Helgene fra fordums Dage, fordi han vil, at vi, der grandske i hans Ord, ikke skulle

betragte nogetsomhelst Menneskes Værdighed, men kun Hans Ord. Ugudeligt vilde det iøvrigt være, paa Grund af Lærerens Vildfarelse at forkaste hans Lære. Men jeg gjentager, at der her ikke er foregaaet Noget, der trænger til Forsvar. Jeg har Grunde nok til at ansee Luther for en virkelig from Mand, der elsker Gud; hans Anklagere og Bespottere skrabe ene og alene skammelige Løgne sammen. Efter min Formening vil Sagen ogsaa kunne hjælpe til at frembringe en vis Selvfornedrelse, da det ikke blot for Gejstlige, men for ethvert Menneske er farligt ene og alene at stræbe i Vejret. Held foranlediger ikke blot Daarer, men ogsaa ofte Vise til Overmod".

Melanchthons Anseelse som Skolemand og kirkelig Raadgiver voxede Dag for Dag i de forskjelligste Egne af Tydskland. Staden Nürnberg tilbød ham Ansættelse som Rektor ved det Gymnasium, der efter Reformationens Sejr skulde indrettes der, og tillige som Professor i Veltalenhed. Da han afslog dette Kald, idet han beskedent bemærkede, at hans Stiil var tør og jævn, uden Pragt og uden Saft, bad man ham om at give Raad ved Gymnasiets Indrettelse og aabne det med en Tale; dertil var han villig. Han havde efter sine Tanker om en Læreplan for de sachsiske Skoler, der senere vedføjedes Visitatorernes Vejledning til Præsterne, i Aaret 1525 tilligemed Luther og Agricola ordnet Skoler baade i Eisleben og i Magdeburg; i samme Aar gjorde han et kortere Ophold i Nürnberg, og det følgende Aar drog han atter til Rigsstaden, holdt en fortrinlig Tale, hvori han lagde Magistraten paa Hjerte, at der ikke gaves fastere Mure om en Stad, end dannede, vise, dydige Borgere, og ønskede, at Nürnberg maatte blive det samme for hele Tydskland, som Florents i de sidste Tider var blevet for

Italien. Han, der i sine Breve sukkede over, at han i Wittenberg ikke kunde finde til Omgang ret Mange lige saa Ivrige som han selv for de klassiske Videnskaber, og derfor tit sad hjemme „som en lam Skomager", følte sig rigtig vel tilmode i den Kreds af udmærkede Videnskabsmænd og Kunstnere, som fandtes i Nürnberg; han omgikkes Dürer, beundrede hans Værker og bedømte dem siden paa en fiin og træffende Maade.

Foran Gymnasiet ved Ægidiekirken rejstes ved dets trehundredaarige Jubelfest til Ære for Melanchthon en Portrætstatue af ham i Steen Aar 1826.

Landgreven af Hessen besluttede efter Rigsdagen i Speier at gjennemføre Reformationen i sit Land og henvendte sig da atter til Melanchthon om Raad. Han modtog fra ham Forslag til en Kirkeordning, der læmpelig dannede Overgang fra det Gamle til det Nye. Men det forekom ikke den ivrige Philip gjennemgribende nok, og en fordums Graabroder Frants Lambert fra Avignon, der i Aarene 1523 og 1524 havde opholdt sig i Wittenberg, blev da Hovedmanden for Hessens Kirkeforbedring. Philip vilde ogsaa gjerne ansætte Melanchthon ved det af ham 1527 stiftede, med et theologisk Seminarium udrustede Universitet i Marburg, men han afslog Kaldelsen efter Churfyrstens Ønske.

I Aaret 1527 gjorde han sit første forgjæves Forsøg paa at faae Indgang hos Churfyrst Albrecht af Mainz. Tilskyndet ved de Budskaber om Krig, der kom baade fra Øst og Syd, tilegnede han ham et Skrift angaaende Krigen med Tyrkerne og bønfaldt ham om at anvende sin Indflydelse som Fredsmægler i den for det fælles Fædreland saa usalige Religionsstrid.

Da Efterretningen om Roms Indtagelse og Plyn=

dring, tildeels ved tydske Landsknegte, naaede Wittenberg og fyldte Mange med Jubel, vakte den kun Sorg hos Melanchthon. Han holdt paa Højskolen en offentlig Tale, hvori han sagde disse ædle Ord: „Da Ingen er saa barbarisk, saa blottet for al menneskelig Følelse, at han ikke skulde røres over sit eget Fædrelands sørgelige Lod, skulde vi da ikke ogsaa beklage Roms Fald, da det ligesom er alle Folks fælles Moderstad? Jeg føler sandelig denne Ulykke lige saa meget, som om den havde ramt den lille By, hvori jeg er født". Carl V. tillagde han ingen Skyld for den unødvendige Grusomhed og Ødelæggelse; Hæren var ene ansvarlig derfor. „Hverken Stadens Værdighed", sagde han, „eller Mindet om alt, hvad den var bleven for Verden ved Love, Videnskaber, Kunster, have standset de rovbegjærlige Skarer; det er dette, vi beklage; thi hvor store end Pavens Synder monne være, Byen burde ikke undgjælde for dem".

Den af Melanchthon 1528 affattede, af Luther gjennemsete og billigede Vejledning for Præsterne i Chursachsen, som Kirkevisitatsen i dette Land gav Anledning til, vakte Præsten Aqvila og Skolemanden Agricola til aabenbare Klager over Melanchthons Læreform. Den første var især misfornøjet over, at Melanchthon ikke havde ivret nok mod alt papistisk Uvæsen, den anden især over hans indtrængende Formaning til Præsterne om at prædike ligesaavel for Almuen om Boden som om Syndernes Forladelse ved Troen og derfor ogsaa flittigt udlægge Lovens ti Bud og paaminde om, at Gud straffer deres Overtrædelse. Ved Luthers og Bugenhagens Voldgift bleve disse Anklagere beroligede. Men Melanchthon havde Grund til at ængstes for den Skoletheologi, der her for første Gang stak Hovedet frem. Thi den bekymrede sig

meer om at faae den rette Saliggjørelsens Orden fremstillet i Bøgerne, end om at faae den med alle sine Frugter gjennemført i Menighederne; og den oversaae, hvad netop Livet selv havde lært Melanchthon under hans Visitatsrejser, nemlig, at Almuen ofte gruelig misforstod Læren om Retfærdiggjørelsen ved Troen alene, stolede paa den ligesom Katholikerne paa deres Helgene og Rosenkrandse og henlevede i en kjødelig Tryghed.

Ottende Capitel.

Melanchthon paa de tydske Rigsdage.

Den første Rigsdag, Melanchthon i sin Egenskab af Theolog kom til at overvære, i Churfyrstens Følge, var den, der holdtes i Speier 1529. Inden Forhandlingerne begyndte, gjorde han et nyt Besøg i Bretten. Han fandt sin Moder gift for tredie Gang, men endnu bestandig katholsk, medens hans Broder Georg var ivrig Lutheraner. Hun spurgte ham, hvad hun under de mange Religionsstridigheder skulde holde sig til. Han bad hende læse sine vanlige Bønner for ham, og beroligede hende med, at hvis hun forblev i Tro og Bøn, saa kunde hun nok haabe at blive salig. Ved Rigsdagen, hvor han i et Udvalg deeltog i Forhandlingerne med Katholikerne, lærte han snart at kjende Modstandernes haardnakkede Uvillie mod alle Reform- og Fredsforslag. Dog søgte han at indvirke paa de betydeligste Mænd og tilegnede Kong

Ferdinand sin Fortolkning af Profeten Daniel med en Bøn om, at Stridsspørgsmaalene maatte blive grundigt og upartisk drøftede. Det gjorde et dybt og vederkvægende Indtryk paa ham at høre en katholsk Munk vise Vej til Fred i en Prædiken. Han udlagde ganske enfoldigt en bibelsk Text uden at indblande noget af Tidens Stridsæmner i sit Foredrag; kun ved dets Slutning sagde han: „Jeg veed, at I, mine Tilhørere, vente en Udtalelse af mig ogsaa om disse Spørgsmaal, og den skal I faae næste Søndag". Da denne kom, prædikede han atter paa samme reent opbyggelige Maade; tilsidst udbrød han: „Nær havde jeg glemt, hvad jeg lovede Eder forrige Gang; hører nu til". Han beklagede Spliden med et Par Ord, sagde derpaa: „Ifald Enhver vilde feje for sin egen Dør, skulde der snart blive reent allevegne", og steg saa ned af Prædikestolen.

Hvad Deel Melanchthon havde i den Protest og Appel, som de evangeliske Stænder, fem Fyrster og fjorten Rigsstæder, deriblandt ogsaa schweizerske, der hyldede Zwinglis Lære, afgave inden Rigsdagens Slutning, vides ikke; men med tungt Hjerte vendte han hjem. Ham forekom en Religionskrig, hvorfor han med sit bløde og kjærlige Sind gyste, at være uundgaaelig. Luther derimod var fuld af Tillid og skrev omtrent ved den Tid Psalmen: „Vor Gud han er saa fast en Borg".

I den Skriftvexling angaaende den hellige Nadver, som gjennem flere Aar havde fundet Sted mellem Luther og Zwingli, tog Melanchthon ingen Deel. Han beklagede kun for Økolampadius i et Brev, der blev trykt, at Kampen rasede saa heftigt angaaende den Indstiftelse, som efter Christi Villie skulde forene de Christne i Kjærlighed. Selv undersøgte han med videnskabelig Omhyggelighed,

hvad Kirkens ældste Fædre havde lært om Nadverens Væsen, fandt vel ingen fuldkommen Overeensstemmelse mellem deres Udsagn, men dog, at de største Navne blandt dem vare for Luthers Lære, som han selv ogsaa foredrog.

Det laae Philip af Hessen meget paa Hjerte at faae et politisk Fællesforbund istand mellem alle Protestanter, men Vejen dertil var først og fremmest et kirkeligt Forlig mellem Luther og Zwingli. Baade Luther og Melanchthon havde ivrigt fraraadet ethvert politisk Forbund med Schweizerne, da det kun vilde vanskeliggjøre en Religionsfred i Tydskland; de ventede heller ikke nogen Frugt af en theologisk Samtale med Zwingli. Følgen af Forhandlingerne ved den Religionssamtale, som Philip ved sine Overtalelser dog fik bragt istand i Marburg 1529, blev ogsaa kun en kortvarig Fred. Men for Melanchthon selv blev Samtalen, hvori han deeltog med Luther, af megen Vigtighed med Hensyn til hans theologiske Udvikling, idet den gav ham Anledning til paany at veje Udsagn mod Udsagn i den ældre Kirkelære om Nadveren, for om muligt at finde en Læreform, der kunde forhindre nye Udbrud af den religiøse Strid mellem Protestanterne indbyrdes.

Aaret efter fuldbragte Melanchthon sin ikke blot theologiske, men kirkelige Stordaad som Tydsklands Lærer, idet han affattede den augsburgske Troesbekjendelse.

Grundlaget for denne Bekjendelse eller dette Forsvar, som den oprindelig hed, var sytten Artikler om den evangeliske Tro, som Luther i Forening med Flere havde opstillet til et protestantisk Convent i Schwabach, tilligemed nogle andre Artikler om Forkastelse af ydre Skikke og Ceremonier i den katholske Kirke, som han sammen med Melanchthon, Bugenhagen og Justus Jonas havde fore-

lagt Churfyrsten i Torgau, kort før Rigsdagen i Augsburg skulde aabnes. Melanchthon fik nu det Hverv at ordne og sammenarbejde disse Artikler, og han begyndte allerede derpaa under Rejsen til Augsburg. Han anvendte den yderste Omhu og Flid, saavel paa Indhold som paa Form i dette Forsvar, ændrede og rettede uophørligt deri og vilde ikke ansee det for færdigt, før Medarbejdere blandt Theologerne, og især Luther havde gjennemseet og billiget det. Luther, der var bleven ladt tilbage paa Coburg, skrev til Churfyrsten: „Jeg har læst Mag. Philips Apologi; den behager mig heel vel, og jeg veed Intet at forbedre eller forandre deri, hvad heller ikke vilde skikke sig; thi jeg kan ikke træde saa sagte og læmpeligt"; men han fralagde sig paa det bestemteste Forfatternavnet til dette Værk. Efterat Kantsler Brück endnu yderligere havde gjennemseet og ændret lidt i Begyndelsen og Slutningen deraf, blev det forelagt de evangeliske Stænder paa Rigsdagen, for at det kunde afgives, ikke blot som Theologernes, men som alle disse Stænders fælles Bekjendelse. Det blev efter en Drøftelse strax vedtaget og underskrevet af syv Fyrster og to Rigsstæder, Nürnberg og Reutlingen, senere tiltraadt af fire andre Stæder.

Intet kan bedre føre ind i Reformationens Stilling til den romersk-katholske, papistiske Kirke, der den Dag idag er den samme som dengang, end den Fortale, Melanchthon, et halvt Aar, efter at Bekjendelsen var overgivet Kejseren paa Rigsdagen, forfattede til en tro og uforvansket Udgave baade af den og en af ham ligeledes forfattet Apologi for samme, som det havde været paatænkt at overrække Kejseren, inden Rigsdagen sluttedes. Deri hedder det:

„Omendskjøndt Modstanderne ikke ville lade sig

forsone, saa er det dog vort Haab, at alle retskafne og forstandige Mænd, hvorsomhelst disse Skrifter blive læste, ville indsee, at vi ikke bekjende noget Dogme, som er stridende mod den hellige Skrift og den katholske Kirkes Autoritet, men at Vi og Vore med fuld Føje have paatalt forskjellige Misbrug, og at vi have bragt Lys ind i de fornemste Stykker af den christelige Lære, som indtil den Tid have ligget indhyllede i allehaande fordærvelige Meninger".

„Angaaende Retfærdiggjørelsen ved Troen herskede der tilforn Taushed i alle Kirker og Skoler og i alle theologiske Bøger".

„I Læren om Boden foredroges intetsteds en fast og sikker Trøst for Samvittigheden".

„Ingen lærte, at Synderne blive forladte formedelst Tro paa Christus".

„Læren om de fyldestgjørende Gjerninger var en Pinsel for Samvittighederne".

„Sacramenterne bleve vanhelligede paa ugudelig Maade, efterat den Mening var antaget, at de retfærdiggjøre formedelst gjort Gjerning".

„Og denne Mening kvalte aldeles Læren om Troen og frembragte et Afguderi af mangfoldig Art".

„Menneskelige Forskrifter vare meer end Labyrinther; thi de bleve forøgede i det Uendelige, deels ved jødiske og overtroiske, deels ved tyranniske Fortolkninger, og derpaa blev en Eftergivelse af det Foreskrevne anvendt som Middel til Berigelse".

„Disse Brøst ere blevne paatalte af os, ikke for at opløse den kirkelige Stat, men til Christi Ære og Forherligelse, for at føre Evangeliet tilbage til dets oprinde-

lige Reenhed, for at varetage de fromme Samvittigheders Tarv".

„Dette Forsvar for Sandheden kunne vi heller ikke nu svigte, efterdi Christus siger: „Enhver, som bekjender mig for Menneskene, ham skal ogsaa jeg bekjende for min Fader, som er i Himlene; men hvo som fornegter mig for Menneskene, ham skal ogsaa jeg fornegte for min Fader, som er i Himlene".

„Nu er det altsaa vor Bøn til alle retsindige Mænd, at de ikke ville fælde Dom over os, alene efter Modstandernes Skrifter eller Raab, som bestræbe sig for ved allehaande Kunster og Bagvaskelser at undertrykke Sandheden, men at de, som det stemmer med Billighed, ville ogsaa høre os og undersøge den hele Sag. Den angaaer Guds Ære, Religionen og Sjælens Frelse, og den bør derfor ikke være ubekjendt for Nogen".

Bekjendelsen selv bærer ligesom denne Fortale heelt igjennem Melanchthons Aandspræg. Den fremstiller Læren med beundringsværdig Klarhed og Eenfoldighed. Al scholastisk Spidsfindighed er paa det omhyggeligste undgaaet. Enhver Mistydning, enhver Fejlslutning er søgt forebygget. Intetsteds træffer man Spor af Hadskhed eller blot af Ophidselse. Den Ro og det Maadehold, hvormed Alt var fremsat, maatte betage Modstanderne ethvert Paaskud til at klage over usømmelig Heftighed. Derfor maatte ogsaa det første, umiddelbare Indtryk, Bekjendelsen fremkaldte, selv hos Katholikerne, da de den 25de Juni 1530 havde hørt den oplæse i Kejserens Nærværelse, være gunstigt. Herom haves ogsaa mærkelige Tilstaaelser.

Hertug Wilhelm af Bayern yttrede ved Hjemkomsten

til sin Bolig, at paa en saadan Maade havde man ikke før fremstillet disse Ting og disse Lærdomme for ham.

„Fortrøster I Eder", spurgte han Dr. Eck, „til at gjendrive denne Lære?"

„Ja", svarede Doktoren, „med Fædrene er jeg istand dertil; men ikke med Skriften".

„Ja saa", vedblev Hertugen, „Lutheranerne sidde altsaa paa Skriften; men vi ved Siden af den".

Biskop Stadion af Augsburg udbrød i en privat Forsamling: „Hvad der blev forelæst, er den rene Sandhed, vi kunne ikke negte det", og han modsatte sig derefter alle Forslag, der gik ud paa at øve Vold mod Protestanterne.

Hertug Henrik af Brunsvig indbød Melanchthon meget venligt til Gæst hos sig og forsikkrede ham, at han ikke kunde indvende Noget mod Artiklerne om Nadverens Nydelse under begge Skikkelser, om Præsternes Ægteskab og om Vedtægterne angaaende forbudte og tilladte Spiser.

Kejserens Skriftefader Egidius underholdt sig en Dag med Melanchthon og billigede Læren om Retfærdiggjørelsen, idet han sagde: „I have en Theologi, som man kun forstaaer, naar man beder flittigt".

Andre, saavel Fyrster som Biskopper, erkjendte baade Protestanternes Lære for skriftmæssig og Misbrugene i den katholske Kirke for unegtelige, men Sandheden vilde de dog ikke give Ære, fordi den var foreholdt dem af en dem saa forhadt Person som Luther.

Hertug Georg af Sachsen forfegtede, at ifald Paven selv vilde afskaffe de mange Misbrug, saa skulde han Intet have derimod; men af den forløbne Munk Luther, som han personligt hadede, vilde han ikke lade sig foreskrive Nogetsomhelst.

Erkebispen af Salzburg, Cardinal Lang, erklærede:

„Jeg havde Intet imod at tillade Lægfolk at faae baade Brød og Viin i Nadveren, og Præsterne at gifte sig, heller Intet imod, at Messen blev forbedret og Valget af Spiser frigivet; men at en enkelt Munk skal reformere os Alle, det er utaaleligt, det forstyrrer Kirkens Fred".

Kejseren selv skal efter Luthers Udsagn senere have erklæret, han ønskede, at der blev lært og prædiket saaledes som i Bekjendelsen hele Verden over.

Men fra Begyndelsen kom ogsaa en fanatisk Lyst til med Magt at undertrykke enhver Reform til Orde. Grev Felix af Werdenberg yttrede: „Skal det gaae ud over Lutheranerne, tilbyder jeg uden Vederlag mit Sværd". Churfyrsten af Brandenburg sagde, at Lutheranerne havde skrevet deres Confession med sort Blæk paa hvidt Papir; men hvis han var Kejseren, saa vilde han give dem et Svar, skrevet med rød Skrift; hvortil da Bispen af Augsburg svarede: „Tag Eder i Agt, at ikke disse røde Bogstaver springe Eder selv i Øjnene".

Paa Rigsdagen, der samlede 53 gejstlige og verdslige Fyrster, Gesandter fra 45 Fri- og Rigsstæder og en Mængde Rigs-Grever og anseelige Herrer, gik det til i Virkeligheden, som det blev fremstillet i et stumt Maskespil, der paastaaes, om med Rette eller Urette er uvist, at skulle være blevet opført for Kejseren, da han en Dag sad ved Taffelet. Da nemlig i dette Skuespil en Ild var bleven optændt af en Person i Munkekutte, og Luen slog op, skred en anden Person ind i Pavedragt med Krone paa Hovedet, forfærdedes ved Synet af de knitrende Flammer, greb efter det ene af to Kar, der fandtes i Nærheden, og udgød dets Indhold over Flammerne. Men istedenfor at tage Vandkarret, havde han grebet Oliekarret, og Olien deri forøgede kun Branden.

Ogsaa Papisterne troede at kunne slukke Branden ved at gyde Olie i Ilden. Da Kejseren forelagde de katholske Rigsstænder det Spørgsmaal, hvad man skulde svare paa Confessionen, var der, som Melanchthon berettede Luther, et paveligt Parti, der forlangte, at Kejseren uden nogen videre Forhandling ligefrem skulde tilholde alle Fyrster og Stænder at efterkomme det saa berygtede Wormseredikt fra 1521 og følgelig tilbagekalde alle de Indrømmelser, der paa de mellemliggende Rigsdage vare gjorte de Evangeliske. Et lemfældigere Parti af Statsmænd ønskede derimod, at Confessionen skulde overgives upartiske Dommere til Prøvelse og Kejseren derefter affige sin Kjendelse i Troesstriden. De evangeliske Fyrster ventede, at Kejseren overeensstemmende med sine Løfter skulde affordre deres Modpart en Bekjendelse og derefter mægle mellem begge. Carl vilde gjerne overtage en Voldgiftsmands Rolle; men den katholske Rigsdagsmajoritet vilde ikke erkjende sig selv for et Parti og gjøre ham til Dommer over sig. Dette Fleertal fordrede, at han skulde tiltræde dets Mening og udføre dets Villie. Det satte igjennem, at romerske Theologer skulde besvare og gjendrive den evangeliske Bekjendelse, og man valgte til dette Arbejde de heftigste Modstandere af Reformationen, tyve i Tallet, blandt dem Eck, Cochlæus, Faber, Wimpina og flere Dominikanere. Protestanternes Stilling paa Rigsdagen blev herved betydelig forværret.

Allerede før Bekjendelsens Overgivelse havde Melanchthon været meget nedslaaet, og Luther havde tre Gange kort efter hinanden i formanende, djærve Ord bedet ham at lade være at indsuge som en Igle Sorger og atter Sorger og derved berøve hans inderlige Forbøn dens Kraft. Men nu, da Magister Philip saae sig midt

i dette Virvar af hinanden krydsende Kræfter, Meninger og Intriger, der fulgte af Forfatningen i det hellige romerske Rige, som Tydskland da hed*), og skulde være Leder og Ordfører for Protestanterne i enhver Forhandling, følte han sig paany saare ilde tilmode. „Antag Dig os“, skrev han bønligt til Luther, „paa Grund af den guddommelige Sag, der, ifald Du ikke leder den, vil komme til at bestaae de sværeste Storme. Viis os, hvorvidt vi, ifald Nøden kræver det, kunne give efter for Modstanderne. Vi have jo nok, som Du veed, tidligere forhandlet derom, men ofte antage Tingene i det afgjørende Øjeblik en anden Skikkelse, end man havde forudseet“.

Denne ydmyge Følelse hos Melanchthon af egen Utilstrækkelighed og af ubetinget Tillid til den troesstærke Ven bevægede Luther dybt, og han trøstede saa kjærligt og skaansomt, som en Fader trøster sit syge eller skræmmede Barn og indgød ham sit eget Mod. „Jeg“, skrev han blandt andet, „er mere svag end Du i Bekymringer angaaende private Ting; i de, der angaae de offentlige Ting, er det omvendt. Jeg har et stærkt og roligt Mod, fordi jeg veed, at vor Sag er sand og retfærdig, Christi og Guds Sag“. De Sammenkomster, som den statskloge Legat Campeggi havde med Melanchthon, og som skulde lokke ham til den ene Indrømmelse efter den anden, hvede ikke Luther; han advarede sin Ven for at troe Legatens Forsikkringer. „Italienerne“, udbrød han i sin Iver,

---

*) Oplysninger herom findes i C. Rosenbergs „Gustav Adolf“, 1879, S. 117 ff.

„ere Skurke. Naar en Italiener er brav, er han meget brav; men det er en stor Sjældenhed, lige saa stor, som en sort Svane“.

Da Luther saae, at Kejseren og Rigsdagen rakte Scholastikerne Haanden og lode dem optræde i Rigets Navn, opgav han alt Haab om en billig og fredelig Afgjørelse. Han havde tidligere paa Churfyrstens Spørgsmaal, om man kunde lade Kejseren være Dommer i Sagen, svaret: „Eders Naade kan med frit Mod svare Ja dertil, forsaavidt og under Forudsætning af, at Kejseren ikke vil dømme imod den hellige Skrift eller Guds Ord; thi Eders Naade kan ikke sætte Kejseren over Gud“. Men nu yttrede han til Melanchthon: „Jeg mener, at Du tilstrækkeligt maa have gjort den Erfaring, at Belial og Christus paa ingen Maade kunne forliges sammen, og at der intet Haab er om Enighed, hvad Læren angaaer. Og nu see vi, hvad de saa venlige Yttringer i Indkaldelsesbrevet havde at betyde“. „Hvem seer ikke“, udbrød han i et Brev til Jonas, „at Kejseren ikke handler, men at han ledes og drives?“ Han forsikkrede derfor sine Venner Jonas, Spalatin, Melanchthon og Agricola, at de i Modstandernes Svar, hvorpaa de ventede, vilde faae at høre: Fædrene, Fædrene, Fædrene, Kirken, Kirken, Kirken, Skik og Vedtægt, men intet af Skriften; at Kejseren, støttende sig til disse Voldgiftsmænd og Vidner, vilde afsige sin Kjendelse mod dem, og at Trusler og Pral vilde følge op i Himlen og ned i Helvede. „Men jeg“, vedblev han, „giver Eder i Herrens Navn Orlov fra denne Forsamling; kun hjemad, hjemad“.

Hele Juli Maaned gik hen, før den katholske Gjendrivelse af Confessionen blev endelig færdig. Det første Udkast til samme havde Kejseren, da det blev ham over-

rakt, fundet saa udtværet, forvirret og fuldt af Plumpheder, at han, som Spalatin beretter, havde saaledes forkrøllet og forkrammet det, at kun tolv Blade af de 280 vare uskadte.

„Daarlige Tømmerfolk“, sagde Luther i den Anledning, „gjøre mange Spaaner og lade meget Træ gaae tilspilde, og ugudelige Skribenter beklakke meget Papir“.

De katholske Theologer maatte begynde deres Arbejde forfra igjen.

Langt om længe blev det katholske Gjendrivelsesskrift (Confutationen) færdigt og blev den 3die August forelæst for de protestantiske Fyrster i et Møde paa samme Sted, hvor den evangeliske Bekjendelse var læst. Kejseren tilligemed Majoriteten erklærede ikke blot, at den i Skriftet fremstillede katholske Lære var overeensstemmende med Evangeliet, men forlangte tillige, at det protestantiske Mindretal skulde opgive sine i Confessionen fremsatte Vildfarelser. Var det ikke villigt dertil, maatte Kejseren som Værge for den hellige christelige Kirke handle mod dem, som det anstod en Kejser paa hans Embeds Vegne. Omtrent det samme lod Carl efter Oplæsningen Pfalzgreven gjentage for de protestantiske Fyrster. Paa disses Vegne begjærede Kantsler Brück en Afskrift af Gjendrivelsesskriftet, for at de kunde prøve det. Det tilstodes dem, dog med det Forbehold, at Kejseren ikke derved vilde indlade sig i videre skriftlig Forhandling, at de skulde forene sig med de katholske Stænder og ikke udbrede eller trykke Gjendrivelsen.

Disse Betingelser vægrede Protestanterne sig standhaftigt ved at gaae ind paa, og den utaalmodige og snaraadige Landgreve af Hessen sneg sig uden Kejserens Vidende og uden hans Tilladelse hemmelig bort fra Augs-

burg den 6te August, idet han aabenlyst som Paaskud for sin Afrejse foregav sin Gemalindes Sygdom, men i Fortrolighed lod de øvrige protestantiske Fyrster vide, at han vilde offre Liv og Gods for Evangeliet. De Katholske bleve meget betænkelige ved denne Afrejse og saae deri halvt om halvt en Krigserklæring. Derved fik Forhandlingerne pludselig en anden Vending. Kejseren syntes atter at vise Føjelighed; flere af Rigsdagens mægtigste Medlemmer tilbøde af Frygt for en indre Krig, der kun vilde svække deres egen og forøge Kejserens Magt, deres Mægling, og en Commission, bestaaende af to Fyrster, to Jurister og tre Theologer fra hver Side, (Katholikerne Eck, Wimpina og Cochlæus, Protestanterne Melanchthon, Schnepf og Brentz), blev nedsat og begyndte den 16de August en ny Række Forhandlinger, med det Maal at tilvejebringe en Overeenskomst i alle de stridige Punkter.

Mæglingsforsøget mellem de stridende Parter syntes i Begyndelsen at lykkes den nedsatte Commission. Man kom hinanden imøde i de fleste dogmatiske Artikler. Den dybt liggende Uenighed kom først ret tilsyne, da man gik over til Behandlingen af Kirkeforfatningen. Vilde man kunne enes om Hierarchiets guddommelige Ret? Vilde man kunne enes om at ansee alle de kirkelige Anordninger for indgivne af den Helligaand? De protestantiske Theologer gik saa yderligt som muligt i deres Indrømmelser. De vare villige til at gjengive Bisperne deres Jurisdiktion, deres gejstlige Banret, naar kun Evangeliet turde frit forkyndes, de vare endog villige til at erkjende Paven for Christenhedens øverste Biskop efter menneskelig Ret, de vare villige til at iagttage Fasten for god Ordens Skyld. De katholske Theologer udtalte paa deres Side Haabet om at faae udvirket paa et tilkommende Concilium,

at Præster maatte gifte sig, og at Nadveren maatte nydes af Lægfolk i begge Skikkelser.

Men dette deres Haab strandede paa den romerske Curies Ubøjelighed. „Ingen Indrømmelser, end ikke de ubetydeligste", var det af Paven og Cardinalconsistoriet allerede forud givne Feltraab. Overeensstemmende med dette bearbejdede Legaten Campeggi baade Kejseren og de katholske Rigsstænder, og nu hed det atter: Præsternes Coelibat kan ikke ophæves; det hellige Skriftemaal maa vedblive saavel som de private Messer; at nyde Nadveren under een Skikkelse er lige saa rigtigt som at nyde den under begge Skikkelser. Flere Uger havde man i større og mindre Udvalg afgivet Forslag og Betænkninger, havde læmpet sig og snoet sig for at faae Forlig og Forening istand; stundom saae det ud, som om Striden kun drejede sig om enkelte, endog ubetydelige Punkter, men ved dem mødtes man alligevel ligesom ved en Korsvej for atter at skilles i modsatte Retninger. Den evangeliske Protestantisme og den papistiske Katholicisme lode sig umuligt smelte sammen til en Eenhed.

Melanchthon havde under disse langtrukne Forhandlinger ikke blot en saare ansvarsfuld, men ogsaa en yderst piinlig Opgave. Af de Reformeerte blev han beskyldt for at gaae baglængs ligesom Krebsen. Af flere Katholiker blev han anseet for en Hykler eller en Rænkesmed. Baumgärtner, en af Nürnbergs Deputerede, sagde ham reent ud, at han ikke havde kunnet forsvare Papisternes Sag bedre, end han gjorde, selv om han havde været lejet dertil for Penge, og den samme kaldte ham barnagtigere end et Barn. Man førte endog i Breve til Luther bittre Klager over hans Forræderi mod den gode Sag. Selv

var han i en feberagtig Spænding og kunde ikke faae Søvn om Natten for Overvejelser, hvorledes Freden skulde kunne tilvejebringes uden at opgive den evangeliske Sandhed i nogetsomhelst væsentligt Punkt. I Møderne lod han endog i sin Pirrelighed heftige Ord falde, hvad der ikke stemmede med hans vanlige Mildhed og Sagtmodighed. Til andre Tider sukkede og græd han eller udgød sig for sine Venner i Klager.

Luther skrev atter bekymret, men kjærligt og trofast baade til Melanchthon selv og til Andre om Mæglingsforsøgene og om sin Vens Forhold paa Rigsdagen, hvilket han med ædel Varme tog i Forsvar mod alle Bagvaskelser og alle Beskyldninger for Frafald fra Evangeliet. „Jeg hører ugjerne", yttrede han til Spalatin, „at I have begyndt paa et selsomt Arbejde, nemlig at forlige Paven og Luther. Paven vil ikke, og Luther frabeder sig det. Seer til, at I ikke spilde Tid og Flid derpaa uden Nytte".

De forskjellige Indrømmelser, som de protestantiske Theologer for at bringe Freden istand fandt sig foranledigede til at gjøre, bleve efterhaanden meddeelte Luther, og han blev snart af Churfyrsten, snart af sine Venner opfordret til at afgive sin Betænkning om dem. Hvad Spørgsmaalet om Nadverens Nydelse i begge Skikkelser angik, da yttrede han til Melanchthon: „Du har handlet rigtigt. Thi jeg er enig med Dig i, at det ikke er en ligegyldig Sag, men en Befaling, at vi skulle nyde baade Brødet og Vinen, naar vi ville annamme Sacramentet. Vi have ikke Magt til i Herrens Menighed og i Gudstjenesten enten at anordne eller tilstede, hvad der ikke kan forsvares med Guds Ord, og jeg harmes ikke lidt over den bespottelige Tale, at det skulde høre til de ligegyldige

Ting; thi paa samme Viis skulde jeg kunne gjøre alle Guds Bud og Anordninger til ligegyldige Ting". Angaaende Spørgsmaalet om Bispernes Jurisdiktion yttrede han: „Seer Eder vel for og giver ikke mere, end I have, at vi ikke paany skulle nødes til en vanskeligere og farligere Kamp for at forsvare Evangeliet. Jeg veed vel, at I bestandig undtage Evangeliet i slige Forbrag; men jeg frygter for, at de bagefter skulle udskjælde os for Troløse og Vendekaaber, hvis vi ikke ville holde, hvad de forlange. Thi de ville tage vore Indrømmelser i en udvidet, en mere udvidet og den allermest udvidede Betydning, men derimod deres egne i en snever, en snevrere og i den allersnevreste Forstand. Summa Summarum, det mishager mig overhovedet, at man vil forhandle om Enighed i Læren, fordi denne er ganske umulig, med mindre Paven vil opgive sit Pavedømme. Det var nok, at vi havde gjort Regnskab for vor Tro og begjærede Fred. At vi skulde kunne omvende dem til Sandheden, hvorledes kunde vi haabe det? Vi kom jo for at erfare, om de vilde billige vor Lære. Fordømme de den, hvad hjælper det da at ville forsøge Enighed med Fjenderne; billige de den, hvortil er det da fornødent, at de ville bibeholde de gamle Misbrug? Men da det nu er klart, at de fordømme vor Lære, hvorfor skulle vi da ikke ogsaa erkjende, at Alt hvad de foretage, kun er Skin og Bedrag". Det var i samme overskuende, urokkelige og mandige Aand, at han yttrede til Spalatin: „Naar Djævlen ikke kan være Løve, vil han være Slange", og videre: „Sæt, at I ogsaa (hvad I dog med Herrens Bistand ikke ville) skulde indrømme Noget mod Evangeliet, og saaledes lukkede hiin Ørn inde i en Sæk, saa

skal, tvivl ikke derom, Luther komme og herligt igjen befrie hiin Ørn, saasandt Christus lever".

Medens Forhandlingerne i Augsburg mellem de stridende Parter førtes i Rigsdagsudvalget, førte Kejseren i Hemmelighed andre med Paven i Rom for at faae ham til at love, hvad der allerede tidligere, men uden Afgjørelse havde været paa Bane mellem dem, nemlig Afholdelsen af et Concilium, der kunde behandle Troesstriden. Paven gav under mange Forbehold sit Minde til et saadant, og i det Haab, at en slig Indrømmelse skulde tilfredsstille Protestanterne, lod Carl dem endelig den 7de September vide, at en Kirkeforsamling var i Vente, men forlangte da tillige, at de midlertidigt skulde rette sig efter Kejseren, Stænderne og den katholske Kirke. Tillige udtalte han sit Mishag med, at en saa ringe Minoritet som de vilde danne en ny Sekt imod den almindelige Kirkes gamle og hellige Lære. Dertil svarede Protestanterne, at de havde ikke dannet nogen ny Sekt, og idet de takkede for Løftet om en Kirkeforsamling, hvilket allerede var givet dem paa tidligere Rigsdage, erklærede de tillige, at de ikke kunde gjenoprette de i deres Kirker afskaffede Misbrug. Kejseren lod hertil igjen svare, at han undrede sig højlig over, at Protestanterne havde indrømmet saa Lidt, medens de katholske Medlemmer i Commissionen havde indrømmet saa Meget; han var vel endnu villig til i egen Person at aabne Forhandlinger med dem, men blev Enigheden ikke derved oprettet, maatte han handle som Kirkens Beskytter. Protestanterne holdt urokkelig fast ved, at de ikkun forlangte en lignende Afsked fra Rigsdagen som den, der var given paa Rigsdagen i Speier i Aaret 1526, og kun begjærede Fred. Kejseren følte sig meget krænket, og han udtalte nu aabent, hvad

der allerede tidligere havde ligget i hans Tanker som det sidste og virksomste Middel, nemlig at ville bruge Magt. Da Sagen var kommen til det Punkt, forlod Churprindsen af Sachsen Augsburg den 12te Sptbr., og Andre begyndte at berede sig til at følge ham.

Churfyrsten befalede sit hele Tjenerskab den 19de Sptbr. at holde sig færdigt til Afrejse, men lod sig dog af Kejseren og nogle katholske Fyrster, der endnu gjorde det sidste Forsøg paa at mægle, bevæge til at udsætte Rejsen et Par Dage. Kejseren lod Udkastet til Rigsdagsafskeden forelæse for de protestantiske Fyrster den 22de Sptbr. De saae deraf, at alt Haab om Forlig var ude; thi der tilstodes dem kun en Frist til den næstkommende 15de April for at overveje og bestemme, om de vilde forene sig med de katholske Fyrster og Stænder eller ikke, og i denne Mellemtid blev det dem forbudt at trykke nogetsomhelst Nyt angaaende Troens Anliggender, eller arbejde paa at drage og nøde fremmede Undersaatter ind i deres Sekt, eller at forulempe dem, der holdt fast ved den gamle Tro og de gamle Ceremonier. Et Løfte var tilføjet om, at Kejseren vilde formaae Paven til inden sex Maaneder at udskrive et almindeligt christeligt Concilium. De Evangeliske nedlagde ved Kantsler Brück Protest mod at kaldes en Sekt og mod Beskyldningen for at have øvet Tvang mod Anderledestænkende og udbade sig Tilladelse til at maatte overrække et nyt, af Melanchthon forfattet Forsvarsskrift for Troesbekjendelsen (Apologien). Tilskyndet af sin Broder vægrede Kejseren sig ved at modtage dette Skrift og lod dem den næste Dag ved en ny Audients tilkjendegive sin allerhøjeste Forundring over deres Paastand, at deres Lære og Bekjendelse var grundet i den hellige Skrift.

Churfyrst Johan erhvervede sig paa hiin Rigsdag med Rette Tilnavnet den Bestandige.

Hvor virksomt han i de foregaaende Aar havde fremmet Reformationen i sine Lande og beskyttet den ved Forbund med Philip af Hessen og andre nordtydske Fyrster og Stæder, forudsættes her som bekjendt. Paa Rigsdagen stod han som Hovedet blandt de protestantiske Fyrster ligeover for den overmægtige Kejser, hvem han tillige ærede højt og dog umuligt kunde give efter for i Religionssager. Da Churfyrsten tog Pennen for at undertegne den augsburgske Bekjendelse, greb Melanchthon i Angst for Følgerne af dette Skridt sin Landsherre i Armen og vilde afholde ham derfra; men Johan sagde: „Jeg vil gjøre, hvad Ret er, uden at bekymre mig om min Fyrstehat; jeg vil bekjende min Herre, hvis Kors betyder meer for mig end al Jordens Magt". Kejseren viste sig efter Bekjendelsens Overlevering meer og meer unaadig mod ham; Churfyrsten beklagede sig til en Fortrolig over, at Carl havde afslaaet ham hans Bøn om at blive forlehnet med Churfyrsteværdigheden; Velunderrettede tilhviskede ham, at hvis han ej gav efter, vilde Kejseren endog angribe ham med væbnet Haand og forjage ham fra Land og Herskab. Dybt rystet kom han efter denne Meddelelse til sit Herberge; men efter at have kæmpet med svære Tanker sagde han: „Enten fornegte Gud eller Verden — hvo kan tvivle om, hvad der er det Bedste?" Endelig, da Churfyrsten den 23de Sptbr. traadte frem for Kejseren for at tage Afsked, sagde denne, idet han rakte ham Haanden: „Onkel, Onkel, det havde jeg ikke ventet af Eder". Churfyrsten svarede Intet, men Taarerne, hvormed hans Ojne i det samme fyldtes, vidnede bedre end Ord om, hvor hjertelig ondt det gjorde ham at maatte

skilles fra sin Kejser og Herre som hans Modstander. „Gud være lovet", udbrød Luther ved Efterretningen om hans Afrejse, „at vor kjære Fyrste slap ud af det Helvede".

Churfyrstens Bestandighed styrkede ogsaa de andre protestantiske Fyrster, og de kappedes med ham i at vise Fasthed. Philip af Hessen skrev til sine Raader: „Siger til Stæderne, at de ikke skulle være Kvinder, men Mænd; det har ingen Nød, Gud er paa vor Side". Markgrev Georg af Brandenburg havde faaet Løfter af Kejseren om Udvidelse af sit Land, hvis han vilde føje sig; hans Fætter, den ivrig katholske Churfyrst Joachim af Brandenburg spurgte ham, om han betænkte, hvad der stod paa Spil for ham; han svarede: „Agter man at jage mig ud af mit Land, maa jeg lade Gud raade derfor". Fyrst Wolfgang af Anhalt sagde kort og godt: „Jeg har gjort mangt et Ridt for gode Venner og Herrer; min Herre Christus fortjener vel ogsaa, at jeg vover et Ridt for ham". Hertug Ernst af Lüneburg erhvervede sig Tilnavnet Bekjenderen og hjembragte fra Augsburg Prædikeren Urban Rhegius, der var luthersksindet, siden reformerede hans Land og virkede til Velsignelse i hele det nordvestlige Tydskland.

Den 4de eller 5te Oktober tog Churfyrsten paa Hjemrejsen til Torgau afsted fra Coburg, og i hans Følge vare da Luther og Melanchthon med. Men Rigsdagen slæbte sig endnu hen i flere Uger under frugtesløse Forhandlinger, Trusler og Protester; først den 19de Novbr. blev den endelige Afsked forkyndt, hvori atter den evangeliske Lære og Cultus blev fordømt, og Kejseren erklærede at ville med Liv og Gods haandhæve den gamle Tilstand i Kirken, medens der tillige blev aabnet Udsigter

til et Conciliums Sammenkaldelse inden Udløbet af et halvt Aar. Kejseren paalagde tillige sin Fiskal ad Rettens Vej at skride ind mod de ulydige Stænder, og Kammerretten forpligtedes udtrykkelig til at vaage over, at Rigsdagsafskeden overholdtes. En almindelig Forfølgelse under lovlige Former syntes efter alt dette at staae for Døren; men det schmalkaldiske Forbunds Dannelse afværgede den dog, indtil Døden havde lukket Luthers Øjne.

Paa Rigsdagen i Augsburg opnaaede Melanchthon en verdenshistorisk Betydenhed; men hans Navnkundighed blev fuld af Torne for ham.

Som Følge af sit Maadehold og sin Forsonlighed, sin store Dygtighed i at drøfte de foreliggende Spørgsmaal, sit milde og værdige Væsen blev han fra nu af draget, ja nødet ind i enhver kirkelig-politisk Forhandling, der fandt Sted mellem Protestanterne indbyrdes og mellem dem og den katholske Kirke. Men han forudsaae ogsaa, hvad der efter hans personlige Egenskaber maatte blive hans Lod, og yttrede allerede i Augsburg: „Jeg maa blive ved min Art, nemlig at flye Alt, hvad der vil fremkalde endnu større Bitterhed. Gud er mit Vidne, at mine Hensigter ere gode; men Lønnen vil blive, at man hader mig“. Ogsaa et Ord af Thukydides anvendte han dengang paa sig selv, „at de, der gaae i Midten, faae Slag fra begge Sider“. Det viste sig at være ganske sandt. Hvilken ubillig Mistanke udsatte han sig ikke for, hvilke hadefulde Beskyldninger maatte han ikke bære, fordi han, der sagde: „Kunde jeg kjøbe Enigheden med mit Blod, vilde jeg gjerne udgyde det“, ikke kunde opgive at mægle Fred mellem de strængt Lutherske og de mildere blandt de Reformeerte, Bucer og Ligesindede i Spørgs-

maalet om Nadveren. Og hvilket møjsommeligt, pinefuldt og ufrugtbart Arbejde helligede han ikke sine bedste Kræfter paa de idelig igjenkommende Synoder, ved Conventer og Religionssamtaler til Drøftelse af Spliden mellem Protestanter og Katholiker, eller paa de forskjellige Rigsdage, hvor det samme Spil som i Augsburg gjentog sig. Ti Aar efter Rigsdagen i Augsburg sagde han sørgmodigt: „Jeg har tilbragt mit Liv paa Synoder, og vil vel ogsaa døe paa en Synode". Alle de mangfoldige Betænkninger, han affattede, den Masse Breve, han skrev om de kirkelige Tvistigheder, baade til Venner og Modstandere*), bare dog saa godt som ingen Frugt med Hensyn til det, der trods alle Skuffelser vedblev at være ham en Hjertesag, nemlig at forebygge en Religionskrig, at faae tilvejebragt en holdbar Fred angaaende de kirkelige Hovedspørgsmaal, ja endog en Enighed, som der dog ikke endnu, efter Aarhundreders Forløb er nogen Udsigt til at naae. Kong Frants I. af Frankrig, Kong Henrik VIII. af England begjærede ogsaa mæglende Raad af ham i Religionsstriden, den sidste tillige angaaende Skilsmissen fra sin første Gemalinde. Han gav dem villigt sine Raad, men skjøndt de tillige begge indbøde ham til deres Hoffer, kom han dog aldrig udenfor Tydsklands Grændser, ikke fordi han selv havde Noget imod at følge deres Indbydelse, men fordi Churfyrsten eneraadigt negtede ham Orlov.

Hvor nær det ogsaa kunde gaae ham, den strængt sædelige Mand og højagtede Lærer i Ethik, til Hjerte, at

*) De findes i den i vor Tid udkomne Udgave af hans samlede Skrifter, 28 Bind i Quart.

have uagtet al sin Besindighed ladet sig bevæge til i en Ægteskabssag at give Raad, der voldte Forargelse og afstedkom Ufred blandt Medlemmerne af det schmalkaldiske Forbund, viser den dødelige Sygdom, hvori han af Græmmelse faldt i Weimar 1540. Vi dvæle derved, da Philip den Højmodige, der var Aarsag dertil, maa tælles blandt de Fyrster, hvem Reformationen ellers skylder overmaade meget.

Af hvad der allerede er fortalt om Landgreven, kjendes hans livfulde, lystige Gemyt, hans Daadskraft baade i politiske og kirkelige Anliggender, hans alvorlige Villie til selv at sætte sig ind i de theologiske Stridsspørgsmaal, og til i den evangeliske Lære at finde Fred for sin Sjæl. Men der var i hans Natur stærke sandselige Drifter, som han ikke fra Ungdommen havde øvet sig i at beherske, og som tidligt forledede ham til Udsvævelser. Før han var tyve Aar gammel, havde han indgaaet Ægteskab med en Datter af Hertug Georg af Sachsen, der fødte ham flere Børn. Der kom en Tid, da han fortrød dette Valg, begyndte at nære Modbydelighed for sin Gemalinde og beskyldte hende baade for legemlige Brøst, Uelskværdighed og Hang til Umaadelighed i Drik. Han blev hende utro, følte Samvittighedsnag derover, afholdt sig fra Nadveren som en uværdig Synder, faldt derved i mistrøstige Grublerier og meente, at han, hvis en Kugle ramte ham i Leding, maatte fare til Helvede. Dengang Sværmere og Gjendøbere kom frem med den Paastand, at det var tilladt at have ligesom Patriarcherne flere Hustruer, saae Philip en Udvej for sig deri og søgte lønligt Raad hos Luther. I et Brev fra 1526 fraraadede Doktoren ham paa det Bestemteste at indlade sig i Sligt, der hvad end Hedninge og

Tyrker meente derom, ikke havde noget tilforladeligt Guds Ord for sig; thi Patriarcherne havde været drevne af Nødstande, saa deres Exempel var ikke gyldigt for Christne. Philip afstod da fra sit Forsæt at tage sig en Hustru til, men hengav sig paany til Udsvævelser.

Da lærte han ved sin Søsters, Hertuginden af Rochlitz's Hof at kjende en ung Frøken Margarethe af Sala og blev betagen af en mægtig Elskov til hende. Hun afviste, ledet af sin Moder, hans paatrængende Bejlen, og nu fattede han den Beslutning at vinde hende ved at tilbyde hende Ægteskab. For at berolige sig med Hensyn til det Tilladelige i denne Handling, forlangte han en Betænkning af sine egne Theologer; disse tilligemed Bucer fra Straßburg vare føjelige nok til at billige hans Forsæt. Sin Gemalinde bevægede han ogsaa til at samtykke i, at han lønlig maatte tage sig en Hustru til; der opsattes derom et lovformeligt Dokument, hvori hun kun forbeholdt sig sine øvrige Rettigheder og sine Børns fulde Ret, hvad ogsaa Philip højtideligt tilsagde hende.

Men han følte sig ikke rolig i sin Samvittighed, før han ogsaa havde erhvervet Luthers og Melanchthons Samtykke til dette Dobbeltægteskab. Kun igjennem dem kunde han ogsaa haabe at vinde Churfyrstens Bistand. Denne var ham af flere Grunde, især i politisk Henseende nødvendig, da Bigami efter Kejser Carls Straffelov var halsløs Gjerning.

Ved Udgangen af Aaret 1539 blev Bucer affendt til Wittenberg for at raadføre sig med begge Reformatorer. Han medbragte en Skrivelse fra Landgreven, hvori denne fremsatte alle de Grunde, der talte for, at han kom ud af den Nødstand, hvori han befandt sig. Baade Luther og Melanchthon forfærdedes ved den Anmodning,

der blev henvendt til dem, om ved en offentlig og trykt Erklæring at udtale sig til Gunst for Fyrsten, og i Fald dette ikke kunde gaae an, da i det mindste skriftligt at bevidne, at et hemmeligt Ægteskab, hvis han indgik et saadant, var et virkeligt Ægteskab og ikke Gud imod, og tillige udfinde en Maade, hvorpaa det kunde blive offentlig anerkjendt.

Begge Reformatorer gave et Svar, der begyndte med at fraraade og advare. Der kunde ikke gives nogen offentlig Lov, som tilstedede at have to Hustruer. Guds Ord talte klarlig kun om Ægteskab med een Kvinde. Gud havde med Hensyn til Patriarchernes Fleerkoneri kun baaret over med menneskelig Skrøbelighed; derved var ikke Ordet ophævet: De to skulle vorde til eet Kjød. De bade Fyrsten dernæst betænke, at hans Forehavende umulig kunde, for Exemplets Skyld, blive en offentlig Sag, udtalte deres store Bekymring for ham med Hensyn til hans utugtige Levnet, erindrede ham om de vakkre Børn, han havde med sin nuværende Gemalinde, og raadede ham til at finde sig taalmodigt i at nøjes med hende. Men — efter alt dette — erklærede de, at kunde han ikke lade sit Skjørlevnet fare, og vilde han tage sig en Hustru for at komme ud af det, saa maatte det skee i al Hemmelighed, for at ingen offentlig Forargelse skulde afstedkommes derved. Deres Raad vilde de i hvert Fald kun have betragtet som et Skriftefaderraad, der maatte holdes hemmeligt.

Da Bucer derpaa havde meddeelt Churfyrsten denne Reformatorernes Betænkning, følte Johan Frederik sig oprørt. Han drøftede Spørgsmaalet en heel Dag med sin Kantsler Brück, og lod saa gjennem ham udtale, at det havde været bedre, han aldrig havde faaet Noget at

vide om denne i Aarhundreder*) uhørte Sag, eller at Wittenbergerne slet ikke havde indladt sig paa at give noget Raad. Han forudsaae den store Skam, der vilde komme deraf for Landgreven, Theologerne og den hele evangeliske Kirke, og var af den Mening, at det paatænkte Ægteskab burde være en saa dyb Hemmelighed, at det for Alles Øjne kun viste sig som et Frilleholds, hvilken Skam Philip da maatte bære sammen med andre høje Herrer.

Philip havde opnaaet, hvad han ønskede, og skred nu til Handling. Den 3die Marts 1540 lod han sig af sin Hofpræst Melander vie til Margarethe i al Stilhed, fordi, som det hed i Vielsesdokumentet, det var usædvanligt, ihvorvel hverken uchristeligt eller utilladeligt at have to Hustruer. Melanchthon var bleven hidlokket fra et Convent i Schmalkalden, og maatte tilligemed Bucer overvære Handlingen.

Hvad der skulde være en Hemmelighed, blev snart røbet. Handlingen blev drøftet og lastet baade af Venner og Fjender. Hertug Henrik af Sachsen havde faaet Sagens Sammenhæng presset ud af Margarethes Moder; han følte sig yderst krænket baade paa sine egne og paa den forurettede Landgrevindes Vegne og vexlede bittre Breve med Churfyrst Johan Frederik, der fralagde sig al Skyld. Philip krævede nu dristigt, at hans Giftermaal skulde være kundbart for Alle og truede med at offentliggjøre de wittenbergske Skriftefædres Raad. Da Melanch-

*) Sagnet om Grev Gleichen i Thüringen med de to Gemalinder, der endnu sees afbildede paa hans Ligsteen i Domkirken i Erfurt, var ogsaa blevet paaberaabt under Forhandlingerne.

thon paa sin Rejse til Religionssamtalen i Hagenau i Sommeren 1540 hørte, at Begivenheden var kommen i Folkemunde, blev han i Weimar saaledes overvældet af Samvittighedsnag og Kummer, at han var Døden nær.

Det er bekjendt, hvorledes Luther ilsomt kom sin dødssyge Ven til Hjælp, og selv tilskrev sin troende Forbøn, at han undgik Døden. Melanchthon skrev faa Maaneder efter til Camerarius: „Luther undertrykte sin Smerte for ikke at forøge min; han stræbte med sandt Heltemod at bringe mig paa Fode, ikke alene ved at trøste mig, men ogsaa ved at tale mig strængt til; var han ikke kommen, var jeg død".

Atter her viste det sig, hvor urokkeligt og trofast Venskabet mellem begge disse Kirkens Støtter var, naar det gjaldt det personlige Vel og Vee. Men deres indbyrdes Forhold med Hensyn til theologiske og kirkelige Spørgsmaal var dengang ikke meer saa inderligt og samdrægtigt som tidligere. Der krævedes højsindet Selvovervindelse fra Luthers Side i Forening med den ikke nær saa vanskelige skye Tilbageholdenhed og Taalsomhed fra Melanchthons Side, for at det ikke nogensinde skulde komme til et virkeligt Brud mellem dem. I den nye Udgave af Troeslæren fra 1535, som fuldførtes i Jena, hvorhen Højskolen var forlagt for Pestens Skyld*), og tilegnedes Henrik VIII., havde Melanchthon udviklet sine Anskuelser om Forudbestemmelsen og den frie Villie paa en selvstændig Maade, der afveg fra Luthers; ligeledes havde han søgt at forebygge Mistydninger af Læren om Retfærdiggjørelsen ved Troen alene, idet han fremhævede,

---

*) Jfr. Luthers Huusliv S. 137 ff.

at gode Gjerninger ogsaa vare nødvendige til det evige Liv. Som Lærer higede Melanchthon efter at være Alt for Alle; han var Tjenstvilligheden selv mod sine Colleger i de forskjellige Fakulteter og mod andre Lærde, skrev Taler og Udkast til Forelæsninger for dem, eller til deres Skrifter, endog angaaende Physik, Mathematik og Astronomi, ypperlige Fortaler, der spredte Lys over Stoffets Chaos og angav den rette Methode i dets Behandling; saaledes havde han ogsaa skrevet de Forelæsninger for Cruciger, som Cordatus gjorde saa megen Kvalm om. Cordatus gik i sin Forbittrelse mod ham saa vidt, at han kastede hans Troeslære til Jorden og trampede paa den, og kom derved, som Magister Philip sagde, til at ligne den i Vanvid rasende Ajax, der slog løs paa en Buk istedenfor paa Ulysses. I Anledning af den yppede Tvist havde Melanchthon uforbeholdent forestillet Luther, hvad det vilde være for et sørgeligt Skuespil, om de ligesom de to Sønner af Kong Kadmos kom til at føre en Broderkamp med hinanden; Luther var enig med ham deri og holdt for Studenterne Lovtaler over Philips Troeslære.

Om Forskjelligheden i deres Naturel sagde Luther, at han selv lignede Esaias, men Philip Jeremias, og en Lighed viste sig, for saavidt som Melanchthon hyppig græd, sukkede og klagede til fortrolige Venner, vel især over Kirkens, men ogsaa over sin egen Nød, „sit Slaveri", paa Grund af den Pirrelighed, der i Alderdommen kom frem hos Luther, hvem han kaldte „en ligesaa lidenskabelig Natur som Herkules eller Philoktet eller den romerske Feltherre Marius". Dog, hvad Luthers Forhold til ham selv angik, udsprang disse Klager mere af hans store Føl-

somhed og stadige Angst for et Brud, end af Luthers Adfærd mod ham; den var maadeholden, endog i det Punkt, som allermest vakte Bedrøvelse, Mistanke og Misnøje hos ham, nemlig hans Vens Læreform angaaende Nadveren. Melanchthon vilde ikke gaae ud over, hvad han i sin Troeslære havde foredraget som det for Troen ene fornødne, der tillige værnede Sacramentet baade mod Overtro og Vantro, nemlig, at Herren selv i Sandhed og Virkelighed er tilstede i Nadveren, og at Brød og Viin i den er Christi Legems og Blods Samfund, saa Han bliver i os og vi i Ham, og han kunde derfor ikke følge sin Ven i hans theologiske Stræben efter at gjøre det Hemmelighedsfulde, hvorledes Forholdet er mellem de synlige Elementer og Christi Person, klar for Tanken. Men hvilke Yttringer Luther end lod falde i fortrolige Samtaler, fældede han ingensinde nogen offentlig Dom, der kunde kaste Mistanke paa Melanchthon som Vranglærer; tvertimod skrev han et Aar før sin Død i Fortalen til sine samlede latinske Værker: „Hvad Gud ved dette Redskab har virket ikke blot i Videnskaberne, men ogsaa i Theologien, det bevidne noksom hans Skrifter, hvor stor Harme end Satan og hans Slæng monne føle derover".

Dog end ikke en slig Anerkjendelse, — som Melanchthon fra sin Side gjengjældte, naar han i sin Ligtale over Luther regnede ham blandt de udvalgte Redskaber og Vidner for Guds Rige, hvis Haardhed i Skrifter mod Fjenderne af den rene Lære ikke udsprang af et trættekjært eller ondt Sind, men af en stor Alvor og Iver for Sandheden — formaaede at tilbageholde de Rettroendes Angreb paa denne Lærer synderlig længere, end indtil Luther var død, og hans Ven var bleven stillet saaledes,

at netop han skulde holde Skjoldet op for den evangeliske Kirke imod en anden Modstander, Kejser Carl og hans sidste Forsøg paa at afgjøre Religionstvisten i Tydskland.

Niende Capitel.

Rhegius. Reformvenner fra Klerke- og Munkestanden. Bugenhagen.

Fra Humanisternes Lejr udgik baade Skolemænd og Gejstlige, i hvem Luther fandt dygtige Medarbejdere; fra denne Lejr kom saavel Bugenhagen, der senere skal omtales, som ogsaa Urban Rhegius.

Han var født ikke langt fra Lindau, ved den nordlige Bred af Bodensøen 1489. Ved Universitetet i Freiburg kom han som juridisk Student i Huset hos sin Landsmand Zasius, den berømteste Humanist blandt Juristerne i Sydtydskland, og gjorde Bekjendtskab, ikke blot med Capito og Sommerfeld, men ogsaa med Dr. Eck, hvem han beundrede. Med ham fulgte han til Ingolstadt, hvor han blev i sex Aar, led Nød, lod sig hverve til Landsknegt, frikjøbtes af Eck og lagde sig efter Theologi, men ogsaa af Maximilian kronedes som Digter. Efter at være indtraadt i Præstestanden, tog han Ophold i Constanz, omgikkes der Domherren Botzheim, en ivrig Tilhænger af Luther, og blev efterhaanden gjennem rolig Overvejelse draget over paa Luthers Side. Han blev i Basel creeret til Doktor i Theologien, og ved den luthersk-

findede Domherre Adelmanns Bestræbelser 1520 kaldet til Prædiker ved Domkirken i Augsburg istedenfor Okolampadius. I denne Tydsklands største og rigeste Handelsstad, hvor Livet rørte sig kraftigt i alle Retninger, fandt Rhegius mange Tilhængere, men endnu flere Modstandere, og blev efter et Aars Forløb fordreven af Domcapitlet. Han tyede til Hall i Inndalen, kom atter tilbage og blev Prædiker ved St. Annas Carmeliterkloster, hvis Prior Frosch (Luthers Ven*) selv havde giftet sig og viede Rhegius til en Augsburgerinde med stor Pomp. I flere Aar holdt han private Forelæsninger og skrev baade lærde og folkelige Skrifter om alle Tidens brændende Spørgsmaal. Han heldede nogen Tid til Zwingli, men vendte sig atter til Luther, bekæmpede Carlstadt og Gjendøberne og vandt en saadan Anseelse, at Landgrev Philip indbød ham til Samtalen i Marburg. Ved Rigsdagen i Augsburg havde Rhegius stadig Omgang med de wittenbergske Theologer, besøgte Luther paa Slottet i Coburg — „den kosteligste Dag i hans Liv", og begyndte derpaa sin evangeliske Virksomhed i Celle, Hertug Ernsts Residents. Stor var Modsætningen mellem Livet i det yppige Augsburg og det paa Lüneburgerheden „med dens tilrøgede Hytter, en Noahs Ark, Hunde, Katte, Køer, Kalve, Heste, Sviin, Høns og Faar, Alt imellem hinanden, ved een og samme Arne, hvor Bonden ligger paa Straa, spiser gammelt harsk Flæsk, og Brød, saa haardt som Slibesteen"; men Landets Armod var Folket aandeligt til Gavn. Det lykkedes Rhegius, der udnævntes til Superintendent, at gjennemføre Kirkeforbedringen, ikke blot i Celle og paa

---

*) See Forf.s Luthers Levnet, S. 69 og 71.

Heden, men ogsaa i den frie Hansestad Lüneburg, der dengang ved sine Saltværker spillede en næsten lige saa stor Rolle som Hamburg, og i Byen Hannover i Fyrstendømmet Calenberg. Han fortjente det Vidnesbyrd, Luther efter hans Død 1541 gav ham: „Han var i Sandhed en Biskop for de tilgrændsende Lande, i hvilke han udbredte Christi rene Evangelium, forbedrede Gudstjenesten og Sæderne, undertrykte Sværmernes Rasen og ledede mange fromme Hyrder og Regenter med sin Lære, sine Raad og sin Anseelse".

Ogsaa nogle Kanniker og Prælater i Rigets forskjelligste Egne bleve Reformvenner, og til dem kom Luther i et meer eller mindre fortroligt Forhold.

En Domherre i Breslau, Johann Heß, født i Nürnberg, i Venskab med Mutian og Spalatin, havde ved sin Tilbagekomst fra Italien 1519 gjort et Besøg i Wittenberg, som Overbringer af et begejstret Opraab til Kamp mod Rom i et Brev til Luther fra Crotus, dengang i Bologna, og havde der indgaaet et fortroligt Venskab baade med hiin og med Melanchthon. Han gjorde efter sin Hjemkomst Breslau til et Midtpunkt for den evangeliske Læres Udbredelse i Schlesien, bestred Adelsmanden Caspar Schwenkfelds Vildfarelser i Læren om den hellige Nadver, Daaben og Christi Natur, og stod i Brevvexling med Luther lige til hans Død.

Johan Brenz, fra den schwabiske Rigsstad Weil, var to Aar yngre end Melanchthon og havde studeret sammen med ham i Heidelberg. I samme By havde han været Tilhører ved den Disputats, Luther 1518 holdt der, haft Samtaler med ham og var bleven hans Tilhænger. Han ombyttede 1522 et Kannikeembede ved Helligaandskirken i Heidelberg med et Prædikeembede i Rigsstaden

Schwäbisch-Hall, optraadte baade mod Katholikerne og imod sin Lærer, Ven og Landsmand Økolampadius i Nadverstriden, og samlede fjorten schwabiske Præster til et Fællesskridt for Luther og mod Zwingli, idet de offentliggjorde et Forsvarsskrift (Syngramma) for den lutherske Opfattelse af Nadveren. Luther lod det udbrede ved tydske Oversættelser og takkede sin Ven for hans Bestandighed i Troen. Brenz deeltog baade i Religionssamtalen i Marburg og i Rigsdagen i Augsburg 1530, hvor han var i Georg af Brandenburgs Følge. Ham bad Luther ogsaa at styrke Melanchthon, med hvem han fra den Tid traadte i en levende Brevvexling, og under hvis Opsyn han stillede sin yngre Broder, der studerede i Wittenberg. Han havde tilligemed Spengler Deel i den nürnbergske Kirkeordning. Da Landgreven af Hessen havde tilbageerobret Würtemberg til den fordrevne Hertug Ulrich, og denne indførte Reformationen ved Ambrosius Blaurer, tidligere Benediktiner og en fortrolig Ven af Bucer, og Erhard Schnepf fra Marburg, Luthers Ven, søgte han ogsaa Bistand hos Brenz, der baade fik vedtaget en af ham forfattet Katechismus og en af ham gjennemseet Kirkeordning og hjalp til at organisere Universitetet i Tübingen tilligemed Camerarius, der fik et Professorat derved. Sammen med ham blev han ogsaa senere indbudt til at organisere Højskolen i Leipzig, men maatte afslaae det paa Grund af andre Arbejder i Reformens Tjeneste. Han stod Melanchthon kraftig bi ved Religionssamtalerne i Hagenau og Worms og ved Rigsdagen i Regensburg 1541, og var Deeltager i Forligsforhandlingerne ved den Religionssamtale i Regensburg 1546, der fandt Sted en Maaned før Luthers Død, og som kun Sygdom hindrede Melanchthon i at bivaane.

Fyrst Georg af Anhalt, med Tilnavnet den fromme, født 1509, var tidlig bestemt til den gejstlige Stand og blev alt i sit ellevte Aar af sin Fætter Adolph, Biskop i Merseburg, udnævnt til Kannik ved Stiftskirken der. Sytten Aar gammel blev han Domprovst i Magdeburg. Hans Fromhed og ivrige Grandskning i Skriften drog ham efterhaanden henimod Evangeliet i Luthers Forkyndelse, hvormeget end hans Slægtninge, Hertug Georg af Sachsen og Erkebisp Albrecht af Mainz stode imod. Men først da han grundigt havde sat sig ind i den augsburgske Bekjendelse, som hans Fætter Wolfgang havde medundertegnet, gjorde han i Aaret 1532 et aabent Skridt som Reformven. Sammen med sine Brødre kaldte han til Hofpræst i Dessau en beskeden, men baade dygtig og elskelig Prædiker Nicolaus Hausmann, en af Luthers fortroligste Venner, der var født 1479, havde studeret i Leipzig og tidligere været Præst i Zwichau, denne Rede for Sværmerier, hvor han i over ti Aar havde døjet meget baade af Sekterere og af Sværmere, af et utaknemmeligt Byraad og et uregjerligt Borgerskab. Fra den Tid traadte Georg i personligt Venskab og i Brevvexling med Luther, og især med Melanchthon, fra hvem der haves henved 150 Breve til ham. Han indførte fra 1534 Reformationen i sine Lande, hvortil han i Egenskab af Domprovst ansaae sig beføjet, trods de Indsigelser, Erkebisp Albrecht af Magdeburg gjorde derimod. Ugjerne gav han sit Minde til, at den svagelige, men af ham afholdte Hausmann 1538 modtog en Kaldelse fra Hertug Henrik som Superintendent i Freiberg, hvor han fik et Slagtilfælde den 3die November, mens han holdt sin Tiltrædelsesprædiken, og døde samme Dag. Georg modtog 1545 af Luthers Haand Ordination som gejstlig Stifts-

styrer af Bispedømmet Merseburg, da dette var blevet ledigt, og Hertug Henriks Søn, August af Sachsen valgt til dets verdslige Administrator.

Iblandt Rigets højeste Prælater maa som Reformven nævnes Hermann af Wied, Erkebiskop og Churfyrste af Køln. Han vilde ikke indføre Reformationen i sine Lande for enten at gjøre sit Herskab til et verdsligt Fyrstendømme, eller for selv at kunne indtræde i Ægtestanden; han vilde som Prælat fremfor alt sørge for Kirkens Tarv. Lange Tider havde han levet som en katholsk Verdensmand, havde brændt paa Baalet to Lutheranere, Adolph Clarenbach og Peter Fliesteden, havde kun læst meget faa Messer, var kun lidet lærd, bar en Amulet om Halsen og en Kaarde ved Siden, der stak frem under Erkebispekaaben. Efter Rigsdagen i Augsburg var han bleven overtydet om, at Protestanternes Troesbekjendelse stemmede overeens med Skriften og indeholdt Sandhed, og havde begyndt med at reformere sit eget Liv efter Evangeliet. I Aaret 1541, da Rigsdagsafskeden i Regensburg paalagde Prælaterne at gjennemføre en christelig Reformation i deres Lande, meente han at have faaet Ret til at sætte en saadan i Værk, og sammenkaldte, dengang en Olding med sneehvidt Skæg, Aaret efter alle fire Stænder i sit Stift, fik deres Samtykke til at fremme et saadant christeligt Forehavende og lod da Bucer sammen med Caspar Hedio, Præst og Professor fra Straßburg, og Melanchthon, der opholdt sig i Køln 6 til 7 Uger, gjøre Udkast til en Kirkeordning. Over denne var Luther i det Hele glad, skjøndt han var misfornøjet med den deri indeholdte dogmatiske Fremstilling af Nadveren og ophidsedes end mere af Amsdorf derimod. Trods Kejserens allerhøjeste Mishag, som han under sit Felttog mod

Hertugen af Cleve personligt tilkjendegav Erkebispen, og trods den Modstand, der hos enkelte af de gejstlige Capitler og de verdslige Magistrater rejste sig, blev Kirkeforbedringen sat i Gang, men ved de efter Luthers Død indtrædende politiske Omvæltninger blev den atter sat ud af Kraft.

Frants af Waldeck, Bisfop af Münster, hvor Gjendøberne havde huseret, blev greben af dette Exempel, viste den samme Reformiver og indførte ved Hjælp af Superintendenten Bonnus fra Lübeck en Kirkeforbedring, der holdt sig, navnlig i Osnabrück. Ogsaa den ikke gejstlige Churfyrst Joachim II. i Brandenburg begunstigede Reformationen, kaldte 1538 Melanchthons Ven Buchholzer som Præst til Berlin, og tog Melanchthon paa Raad med sig ved Udarbejdelsen af en Kirkeordning, der indførtes 1542.

Det var en Følge af slige blandt katholske Prælater opdukkende Bestræbelser, at da de wittenbergske Theologer i Fællesskab, med Luther i Spidsen, afgave til Churfyrsten en af Melanchthon i Aaret 1545 forfattet Betænkning, den saakaldte Wittenbergske Reformation, for at fremskynde en Udjævning af Religionstvisten, erklærede de sig redebonne til at ville adlyde katholske Bisfopper, ifald disse vilde sørge for, at Evangeliet forkyndtes, og Sacramenterne forvaltedes paa en reen christelig Maade.

Ogsaa Albrecht, Markgreve af Brandenburg, maa her paany omtales. Han stod som valgt Ordensmester siden 1511 i Spidsen for de tydske Riddere, der havde erobret og christnet Preussen, denne Blanding af Verdslige og Gejstlige, der førte Sværdet og skulde tjene Gud ved Aflæggelse af de tre Munkeløfter, Kyskhed, Fattigdom og Lydighed. Under ulykkelige Krige med Polen havde

Ordenen mistet store Landstrækninger. Albrecht søgte Hjælp i Tydskland, opholdt sig ved Rigsdagen i Nürnberg 1523, fandt ingen Bistand i politisk Henseende, men blev religiøst greben af Osianders evangeliske Prædiken. Samme Aar traadte han i Forbindelse med Luther, der under hans Besøg i Wittenberg raadede ham til at reformere Ordenen og skrev et aabent Brev til Ridderne derom. Biskoppen af Samland i Preussen, Georg af Polenz, erklærede sig for Reformationen; Albrecht indkaldte da fire evangeliske Prædikere, Amandus, en urolig Aand, der snart fik Afsked, Poliander, der ved Disputatsen i Leipzig havde været Ecks Skriver, Briesmann, tidligere Graabroder, Doktor i Theologien fra Wittenberg, og Poul Speratus.

Denne sidste og mærkeligste, af den adelige schwabiske Slægt Spretten, født 1484, havde først studeret i Paris og Italien og var bleven Dompræst i Würzburg 1519. Allerede da havde han tilegnet sig Luthers, i Bayern forhadte Lære og var derfor efter et Aars Forløb bleven fordreven af Biskoppen. I Østrig havde han samme Skjebne. Efter et kort Ophold i Salzburg havde Erkebiskop Lang nødt ham til ogsaa at fortrække derfra. I Wien havde hans Prædikener vakt stor Opsigt, men ogsaa Forbittrelse; for en retslig Undersøgelse friede han sig kun ved at drage videre. Han kom da til Iglau i Mähren som Prædiker ved Sortebrødrenes Klosterkirke, men blev paa Grund af sin evangeliske Frimodighed forfulgt og holdt fængslet i tre Maaneder og slap kun fri ved Bistand af Kong Ludvig og hans fromme Gemalinde Marie, Søster til Carl V. Da tyede han til Wittenberg, hjalp Luther med hans første Psalmesamling, digtede foruden andre den Psalme: „Guds Søn er kommen af

Himmelen ned", som vi have i Kingos Kirkepsalmebog, oversatte tre af Luthers Skrifter paa Tydsk og blev 1524 kaldet til Hofpræst i Königsberg, senere til Biskop af Pomesanien. Da Landstænderne og Ordensridderne i Forening erklærede sig for en Reform, og Polens Konge Sigismund, Albrechts Morbroder, var villig til at give ham Preussen som et arveligt Lehn, foretoges med Højtidelighed i Krakau Forandringen af det gejstlige Herskab til et verdsligt i Aaret 1525. — De tydske Riddere udenfor Preussen valgte sig en Stormester, der residerede i Schwaben. — Ikke blot Polenz, men ogsaa Biskoppen af Pomesanien, Erhard von Qveitz, afgav det verdslige Herredømme til Albrecht og brugte den kirkelige Magt til Reformationens Gjennemførelse. Albrecht omgav sig med Venner af Luther; Dr. Apel blev hans Kantsler, Lic. Basilius hans Livlæge. Han stiftede Højskolen i Königsberg 1543, hvorved den landflygtige Osiander ansattes 1549, men understøttede tillige jævnlig Undersaatter til at studere i Wittenberg og stod i den livligste Forbindelse med Reformatorerne og en Mængde tydske Lærde. Af hans Hertugdømme voxede efterhaanden under det hohenzollernske Huus det nuværende preussiske Monarki frem.

Talrige Medarbejdere fandt Luther i de forskjelligste Munkeordener, blandt Klosterfolk, der, grebne af hans Skrifter, havde vendt Klosterlivet Ryggen, og derpaa med Begejstring og folkelig Veltalenhed udbredte Evangeliet i de forskjelligste Egne af Tydskland og i de tilgrændsende Lande.

I Spidsen gik hans egne Ordensbrødre, Augustinerne. Blandt dem, der i Thüringen og Meißen efter Links Tilskyndelse og Exempel brøde med Klostertvangen,

var Caspar Güttel, Prior for Augustinerklosteret i Eisleben. Fra 1525 virkede han som evangelisk Præst ved Andreaskirken i denne Luthers Fødeby til sin Død 1542; en alvorlig og værdig Mand, hvem baade Luther og Melanchthon satte højt. Han havde udarbejdet en Kirkeordning for Grevskabet Mansfeld, som Luther under sit Ophold i Eisleben 1546 gjennemsaae og billigede. Ogsaa i fjernere Egne traadte Augustinerne dristigt op mod Katholicismen og bleve de første, der lede ondt for den nye Lære. Saaledes i Nederlandene.

To Priorer i Antwerpen, Jacob Probst og Heinrich Möller af Zytphen vare komne til Wittenberg kort før Rigsdagen i Worms; de hørte begge til Luthers og Melanchthons Omgangskreds, og havde begge erhvervet sig akademiske Grader ved Højskolen. Da Kejser Carls Tante, Statholderinden Margrethe med Magt vilde gjennemføre Wormserediktet i Nederlandene, bleve de ogsaa begge fængslede. Den første gjenkaldte, overmandet af haarde Pinsler, sine Kjætterier, løslodes, prædikede paany Evangeliet, blev atter sat fast, men undkom af Fængslet og tyede til Wittenberg; senere blev han Præst i Bremen, og Luther sendte ham sit sidste kjærlige Brev kort før sin Død *). Den anden befriedes af Folket og søgte til Bremen, blev der evangelisk Prædikant, men drog 1524 efter en Indbydelse af Præsten Boie og Flere til Meldorf i Ditmarsken, hvor han fandt god Indgang i Menigheden. Dette vakte Munkenes rasende Forbittrelse. Ophidset af dem brød Natten mellem den 10de og 11te December en Skare paa 500 Mand ind i Præstegaarden i Meldorf og slæbte

*) Et tidligere Brev til den Samme findes i „Breve fra Luther", ov. af F. L. Mynster 1869, S. 409.

Heinrich med Hænderne bundne paa Ryggen ud af den til Byen Heide, en Miil derfra. Vejen maatte han vandre gjennem Moradser, belagte med en tynd Iisskorpe, der skar ham Fødderne tilblods; paa hans Bøn om at faae en Hest, spurgte man med Haan, om man nu ogsaa skulde holde Hest til en Kjætter. I Heide kastedes han i en Kjælder; der blev om Morgenen gjort kort Proces; „til Baalet med ham" — lød Raabet fra alle Sider; bastet og bunden slæbte de ham ud paa Marken. Forgjæves bønfaldt en from Enke Wiebke Junge hans Bødler om at skaane hans Liv, tusind Gylden bød hun dem derfor. Et Par Timer blev han martret med Hammerslag og Kaardestik, fordi Baalet ikke vilde komme ret i Brand. Tilsidst skøde de ham, der i Forbøn og med tilgivende Kjærlighed havde bekjendt sin christne Tro, paa en Stige hen over Baalet, men da det gav mere Røg end Flamme, knuste Johann af Neuenkirken hans Hjerte med en Hammer. Af Liget bleve Hovedet, Hænderne og Fødderne afhuggede og brændte, men Kroppen nedgravet paa et Sted, der fik Navnet Munkebjerget.

I Metz og i Brüssel maatte tre andre Augustinere, Jean Chatelain, Heinrich Voes og Johan Esch ligeledes bøde paa Baalet for det Mod, hvormed de bekjendte den evangeliske Tro.

Til Sortebrødrenes Orden hørte fra først af Martin Bucer eller Butzer. Han var født i Schlettstadt 1491 og traadte allerede i sit femtende Aar ind i Sortebrødreklosteret i sin Fødeby. Hans videnskabelige Anlæg bevirkede, at han blev valgt til Lærer for Munkene og sendt for videre at uddannes til Højskolen i Heidelberg. Der traf han ligesom Brenz sammen med Luther og blev hans Tilhænger. Klosterlivet blev utaale=

ligt for ham, da han var traadt i Forbindelse med Mænd som Zwingli, Spalatin, Capito og Ulrich von Hutten, og det lykkedes ham at faae af Biskoppen Lov til at frigjøre sig fra sit i den umodne Alder givne Munkeløfte og udtræde af Ordenen. Hos Ridder Sickingen fandt han et Fristed og blev paa hans Anbefaling 1522 Hofpræst hos Pfalzgrev Frederik, gift med Christiern den Andens Datter Dorothea, men ombyttede denne trykkende Stilling samme Aar med et evangelisk Præsteembede i Lahnstall, hvor han dog kun forblev i fem Maaneder paa Grund af Sickingens Fejde med Frederiks Broder, Churfyrst Ludvig V. af Pfalz. Et andet Prædikerembede i Rigsstaden Weissenburg nødte hans tidligere Ordensbrødres Had og Forfølgelse ham til at opgive, og han tyede da med sin Hustru til Straßburg, hvor hans Fader, en Bødker, havde bosat sig og vundet Borgerret. Her prædikede den i Ban lyste Flygtning i Domkirken som Vikar for den evangeliske Præst Mathias Zell, fandt Beskyttelse hos Raadet mod Biskoppens Krav paa at faae ham udleveret og straffet, fik Borgerret, idet han optoges i Gartnernes Laug, og blev af dem valgt til Præst ved deres Sognekirke.

I hiin anseelige Rigsstad sluttede Bucer til stort Gavn et nøjere Venskab med en Mand, der havde en indflydelsesrig Stilling i Reformationstiden, nemlig Jakob Sturm. Han var af Byens gamle Adel, kun to Aar ældre end Bucer, uddannet af Wimpheling og Geiler af Kaisersberg, havde besøgt Højskolerne i Heidelberg, Freiburg og Paris og begyndte i sin Fødeby sin Løbebane som Statsmand 1524, idet han indtraadte som Adelens Repræsentant i Raadet. Han blev snart valgt ind i de Femtens Kammer, 1526 i de Trettens Kammer, hvem

Ledelsen af de udenlandske Statssager var betroet, og opnaaede samme Aar den højeste Værdighed i Rigsstaden som øverste Borgmester, „Stättmeister“, hvortil han derefter tretten Gange blev gjenvalgt. Ivrig for Reformationen, af Charakteer mandig, ærlig, besindig og venlig, kundskabsrig og veltalende, var han Rigsstadens Pryd og faste Værn og nød en saadan Tillid, at han over halvfemsindstyve Gange var Stadens Affending paa Rigsdage og ved udenlandske Hoffer. Da Straßburg paa Grund af den Raskhed og Yderlighed, hvormed Kirkefordedringen der var bleven indført i Zwinglis Aand, med Borttagelse af Billeder og Altere, Forbud mod Orgelspil, Overkalkning af Kirkernes Væggemalerier, paa Rigsdagen i Speier 1529 blev berøvet sin Stemme i Rigets Anliggender, erklærede Sturm, at saa vilde Staden heller ikke bidrage en Hvid til Rigets almindelige Udgifter. Kjækt og lunefuldt svarede han Kejser Carl, da han ved en Audients blev sat i Rette af ham, fordi Byen havde inddraget det Kloster, der tilhørte Carmeliterne eller Vor kjære Frues Brødre i Straßburg. „Eders Majestæt“, sagde han, „maa betænke, at saalænge Munkene vare Vor kjære Frues Brødre, kunde vi godt lide dem, men da de begyndte paa at ville være Vore kjære Fruers Mænd, kunde vi ikke taale dem længere“.

Sammen med Bucer deeltog Sturm i Religionssamtalen i Marburg 1529, og tilligemed ham og Capito udarbejdede han den særskilte Troesbekjendelse, som de fire Stæder Straßburg, Constanz, Memmingen og Lindau under Navnet Tetrapolitana Aaret efter afgave paa Rigsdagen i Augsburg, og hvori med Hensyn til Nadveren en mæglende Læreform mellem Luther og Zwingli var benyttet. Denne dogmatiske Tilnærmelse til de nordtydske

Protestanter drog, som en Følge af de religiøse Interessers Indflydelse paa alle de andre, ogsaa en politisk Tilnærmelse efter sig, og de fire Stæder bleve optagne i det schmalkaldiske Forbund fra 1531 tilligemed nogle andre Stæder, der sluttede sig til deres Bekjendelse. Da dette politiske Forbund til Forsvar for Evangeliet atter udvidedes i 1535 ved Tiltrædelsen af Hertugerne af Würtemberg, Pommern og Anhalt og de store Stæder Hamburg, Hannover og Frankfurt i Nordtyskland, var Bucer meget virksom for at vinde andre Stæder i Sydtydskland for Forbundet, og det lykkedes ham med Augsburg. En Hjertesag for ham, hvem Jonas ubilligt kaldte „en lille Ræv", var dog bestandig tillige at bringe en dogmatisk Enighed angaaende Nadveren istand mellem det nordtydske og det sydtydske Kirkesamfund, og heri støttedes han baade af Landgreven af Hessen og Hertug Ernst af Lüneburg, af Melanchthon, Urban Rhegius og Sturm. I December 1535 fandt en Samtale Sted i Kassel mellem Bucer og Melanchthon, hvori tillige aftaltes en almindeligere Sammenkomst med Luther i Eisenach; men paa Grund af Luthers Sygelighed blev den holdt i hans eget Hjem i Wittenberg. Her mødtes da 11 sydtydske Theologer i Maj 1536 med de wittenbergske og disses fredeligste Venner, som Myconius, Præst i Gotha, og Justus Menius, Superintendent i Eisenach, mens Ivrerne Amsdorf og Osiander holdtes borte. Efter gjentagne Drøftelser, der havde forjaget Luthers tidligere Mistanke om, at Bucer og hans Meningsfæller ikke troede af Hjertet, hvad de bekjendte med Munden, kom man hinanden saa nær, at Sydtydskerne med Luther bekjendte, at Christi sande Legeme i Nadveren blev givet til og annammet selv af de Uværdige, mens de kun modsagde Luthers Paastand om,

at det samme ogsaa var Tilfældet med de aldeles Vantroe og Ugudelige, idet, som Bucer bemærkede, i saa Fald ogsaa Jøder og Tyrker, ja endog en Muus ved at æde det synlige Tegn, Elementet vilde kunne deelagtiggjøres i Sacramentet. „Nu“, sagde Luther, „derom ville vi ikke trættes videre; vi erkjende Eder for og antage Eder som vore kjære Brødre i Christus“. Ved disse Ord fik baade Bucer og Capito Taarer i Øjnene, og hele Forsamlingen takkede Gud med foldede Hænder for den opnaaede Enighed. Melanchthon affattede Foreningsdokumentet, den saakaldte Wittenberger-Concordie, som underskreves af alle Tilstedeværende og besegledes ved en fælles Nydelse af Nadveren *).

I Forening med Sturm virkede Bucer ogsaa for Skolevæsenets Forbedring i Straßburg. Det endnu bestaaende Gymnasium blev 1538 grundlagt; til dets første Rektor kaldtes den berømte Skolemand Johan Sturm. Jakob Sturm sørgede for Oprettelsen af et offentligt Bibliothek i Staden og skjænkede mange sjældne og kostbare Værker dertil, som Luerne fortærede under Bombardementet i den tydsk-franske Krig 1870. Han opmuntrede ogsaa den juridiske Professor Sleidanus i Straßburg til at skrive og 1555 udgive sit berømte historiske Værk paa Latin om Reformationen og understøttede ham med Aktstykker dertil.

Antonius Corvinus eller Rabe var tidligt indtraadt som Munk i Cistercienserklosteret i Lockum i Hannover, det samme Kloster, hvori den danske Biskop Waldemar Knudsøn i det trettende Aarhundrede havde

---

*) Jfr. Luthers Huusliv S. 181 f.

endt sit urolige Liv. Han havde som Munk studeret i Leipzig og der fattet Kjærlighed til Luthers Lære; da han i sine Prædikener røbede denne, udstødtes han 1523, da han var 22 Aar gammel, af Ordenen. Han begav sig da til Wittenberg, studerede paany under Luthers og Melanchthons Vejledning, fik af dem Anbefalinger til Philip af Hessen og hjalp ham at ordne Højskolen i Marburg, hvorved han selv en kort Tid ansattes. Her kom han til at virke sammen med Draconites og med Eoban Hess, der 1537 udgav sin Oversættelse af Psalmerne i latinske Distichер og døde 1540. Philip benyttede Corvinus og hans gode Gaver i Reformationens Tjeneste baade som Præst og kirkelig Raadgiver; han sendte ham efter Indtagelsen af Staden Münster derhen, for at han kunde forsøge at omvende Gjendøbernes fangne Konge, Skrædderen Johan fra Leyden, hans Statholder Knipperdolling og hans Kantsler Krechting, men dette lykkedes naturligviis ikke. I Følge med Philip bivaanede han tilligemed Eoban Hess Conventet i Schmalkalden; senere indførte han Kirkeforbedringen baade i Fyrstendømmerne Calenberg og Göttingen, i Brunsvig-Lüneburg efter den katholske Hertug Erichs Død paa Enkehertuginde Elisabeths Anmodning og i Hildesheim sammen med Bugenhagen, efter den ustyrlige Hertug Henrik af Brunsvigs Forjagelse. Tillige udarbejdede han Kirkeordninger som Superintendent i hine Lande.

Fra Graabrødrenes Kloster i Ulm udgik de to mægtige Folkeledere og evangeliske Prædikanter Heinrich af Kettenbach og Eberlin af Günzburg. Om den sidste sagde Modstanderne, at han kunde godt forføre en heel Provinds. Han følte ædelt og varmt for Almuen i dens fortrykte Tilstand og skrev anonyme Flyveskrifter

med Forslag til en ny Statsforfatning og Ordning af Menighedslivet. Hans Skrifter ligesom hans Tale udmærkede sig ved digterisk Sving, Lune, Hjertelighed og evangelisk Alvor; thi han lærte, at der hørte meer til at være en Christen end blot at udskjælde Klerkene, spise Kjød, lade være at offre og at skrifte. Efter at have flakket ustadig om i Sydtydskland, kom han til Wittenberg og paavirkedes personligt af Melanchthons Besindighed. Under Bondekrigen befandt han sig i Erfurt. Hans Fromhed og Anseelse var saa stor, at Raadet paakaldte hans Hjælp, da Oprørerne i Byen truede med at kuldkaste al lovlig Orden. Det lykkedes ham ved sin mægtige Veltalenhed at bringe en øjeblikkelig Ro tilveje. Men da det svage Raad aabnede Portene for Omegnens vilde Bønder, blandt hvem Eberlin forgjæves havde vovet sig ud, blev Byen Skueplads for de alt forhen omtalte Optøjer mod Erkebispens Ejendomme, Klostrene og Kirkerne. Eberlin trak sig siden tilbage fra det bevægede Liv og blev Præst i Wertheim.

Fra Graabrødrenes Orden fik ogsaa Luther og Melanchthon en af deres fælles fortroligste Venner, nemlig Frederik Myconius, der egentlig hed Mecum. Han var født 1490 i den lille By Lichtenfels i Franken, var underviist af en from Fader i Katechismen og advaret mod Afladskræmmernes Paafund. Men da han havde været sex Aar i Skole i Annaberg, kom han der i en Alder af henved tyve Aar sammen med Tetzels Hjælpere og havde med dem en for hans Fremtid betydningsfuld Samtale, som han selv har beskrevet meget omstændeligt, og som Merle d'Aubigné har gjengivet kort i følgende Ord. Myconius havde hørt Tetzel offentlig udraabe, at han vilde skjænke de Fattige Afladsbreve for Guds Skyld,

uden Betaling, og han følte en brændende Lyst til at benytte sig af hans Tilbud.

„Jeg er", sagde han paa Latin til Tetzels Medhjælpere, „en fattig Synder og trænger til at faae Syndsforladelse uden Betaling".

„Det er kun dem", svarede Afladskræmmerne, „der række Kirken en hjælpende Haand, det vil sige betale, som kunne faae Deel i Christi Fortjeneste".

„Hvad betyder da", — spurgte den unge Myconius — „de Løfter om fri Aflad, der ere at læse paa Kirkernes Døre og Mure?"

„Saa giv dog idetmindste en Groschen", fik han til Svar af Tetzels Haandlangere, efterat de forgjæves havde indlagt et godt Ord for ham hos deres Formand.

„Jeg er ikke istand dertil".

„Blot et Par Styvere". —

„Jeg ejer ikke engang dem".

Dominikanerne begyndte at frygte for, at han vilde føre dem bag Lyset.

„Hør" — sagde de — „vi ville skjænke Dig det Par Styvere".

Men da svarede det unge Menneske i sin Harme:

„Jeg vil ikke have Aflad for Penge. Var det mig derom at gjøre, behøvede jeg kun at sælge en af mine Skolebøger. Jeg vil have Eders Aflad for Guds Skyld, uden Betaling. I ville engang komme til at gjøre Gud Regnskab for, at I have ladet en Sjæl fortabes for et Par Styveres Skyld".

„Hvem har sendt Dig herhen for at besnære os?" spurgte Kræmmerne.

„Ønsket om at faae Guds Naade har alene ført

mig hid til saa høje Herrer", svarede Myconius og gik sin Vej.

Da han kom hjem, faldt han paa Knæ foran et Crucifix og bad Gud, at han vilde være hans Fader og handle med ham efter sit Velbehag. Han væmmedes ved sit Liv i Verden, tog faa Dage efter den Beslutning at ville tjene Gud alene og gik i Byens Graabrødrekloster. Hans Liv deri lignede i anstrængende Studier og Bodsøvelser paa mange Maader Luthers. Med glødende Fromhed forenede sig hos ham en stærk Phantasi, der afspejlede sig i hans Drømme. Selv har han kort før sin Død fortalt en Ven i udsmykket Form et Slags Drømmesyn, han havde Natten efter sin Indtrædelse i Klosteret.

Han saae sig hensat i en uhyre Steenørken, hvori han forvildet og jammerfuld vankede om uden Vejleder, indtil en hellig Mand viste sig for ham, af Middelhøjde, med skaldet Pande, i østerlandsk Klædning. Han kjendte strax, at det var St. Paulus; netop saaledes havde han seet ham afmalet. Af ham førtes han til en yndig Blomstereng, der gjennemrisledes af en krystalklar Bæk. Udmattet og tørstig vilde han drikke af Vandet, men hans Ledsager tillod det ikke; han ledede ham derimod til Kilden, hvorfra Bækken kom, og bød ham at drikke af den. Myconius forfærdedes, da han saae den Korsfæstedes Skikkelse deri, og turde ikke smage en Draabe af Vandet. Da kastede hans Fører ham ned i Kilden; han kom, idet han drak, til at berøre Herrens Legeme, og et vidunderligt nyt Liv strømmede ind i ham. Fra Kilden blev han ført til en uoverskuelig Sædemark. „Her skal Du arbejde og høste", sagde hans Ledsager til ham. — „Hvorledes? jeg har aldrig haft en Segl i min Haand". — „Man vil lære Dig det; see til den kraftige Høstmand histhenne,

der allerede har afmejet et godt Stykke; ham skal Du slutte Dig til og lade Dig undervise af". Myconius tog fat; men da han gjorde sig megen Møje med at faae ethvert Straa skaaret af ved Roden, tog hans Ledsager Seglen ud af hans Haand og viste ham, hvorledes han skulde skære Straaet over paa Midten og ikke bryde sig om Stubbene, men kun see til at faae alle Axene afmejede. Han blev nu mange Dage paa Sædemarken, og med ham var ikke blot hiin ene Høstmand, der vejledede ham, men ogsaa Andre, der kom til; og hvor uoverkommeligt end Arbejdet strax syntes, gik det dog stadigt fremad imod Fuldendelsen. Men han fik ikke Arbejdets Ende at see. Træt og syg var han bleven ført tilbage og saae sig liggende paa Lejet i sin Celle; hans Bryst aandede tungt; hans hele Legeme var afmagret. Da stod hans Fører i Ørkenen atter for ham. Han trøstede ham, pegede paa et Billede af den Korsfæstede, der hang paa Væggen ligeoverfor hans Sotteseng — en lidende jammerfuld Skikkelse, kun Skind og Been — og sagde, idet han pikkede ham paa hans syge Bryst: „Ham maa Du vorde lig". Dermed var Drømmen forbi.

Myconius udlagde strax denne Drøm om sit tidligere verdslige Liv, sin Frelse i Munkestanden og sin Lydighed mod Ordenens Regler; men syv Aar efter, da han læste de 95 Theses af Luther, gik det op for ham, at Dr. Martin var Høstmanden, som St. Paulus havde befalet ham at slutte sig til. Han gjorde det ikke blot ved at læse hans Bøger i Smug, men ogsaa ved at bekjende sin Tro blandt Munkene tilligemed en anden Klosterbroder. Denne blev nu plaget paa alle mulige Maader, maatte ved Maaltiderne krybe paa Jorden, samle Smuler op, kysse Munkenes Fødder og taale Spøbeslag. Myconius

handlede man ogsaa ilde med; da han ængstedes for, at det skulde gaae ham, som det en Snees Aar før var gaaet Hilten, en Franciskaner i Eisenach, hvem Munkene spærrede inde paa Livstid, forbi han paatalte deres grove Forseelser, flygtede han og kom til Zwickau.

Hertug Johan af Sachsen, der havde bekostet hans første Messe 1516, kaldte ham 1524 som evangelisk Præst til St. Margarethes Sognekirke i Gotha, og i denne By, hvor Myconius giftede sig og fik ni Børn, forblev han til sin Død, der indtraf 49 Dage efter Luthers. Byens slette kommunale Tilstand ved hans Ankomst, under dens Bestyrelse af et uredeligt Raad, der lod Stadsgravene staae fulde af Mudder, Murene ødelægges, Steenbroen forfalde i den Grad, at Fodgængere, Raadsherrerne med, tit maatte gaae enten paa Stylter eller Træskoe gjennem Gaderne, har han beskrevet saavel som Tilstandens senere Forbedring, i sin korte Reformationshistorie, udgiven af Cyprian 1718. Deri faae vi ogsaa Besked om de raae Optøjer mod Domherrerne ved Mariakirken paa Bjerget over Byen, mod deres Boliger og Friller, hvortil Pøbelen var blevet ophidset af fanatiske Prædikere, og som ogsaa Mutian havde lidt under.

Her laae da en vid Arbejdsmark for Myconius, og han tjente baade i Kirke og Skole med Troskab, i en Fromhed og Sagtmodighed, som hans Landsherrer ved at betroe ham forskjellige hædrende Hverv paaskjønnede, og som vandt ham Melanchthons hele Hjerte. Med ham fulgtes han paa Visitatser baade i Chursachsen og i Hertugdømmet Sachsen; med ham forhandlede han Sagerne paa Fyrstemødet i Frankfurt og Schmalkalden og paa en af Rigsdagene i Nürnberg, og der haves fire Gange saa mange Breve fra Magister Philip som fra

Luther til ham, blandt andre ogsaa to Trøstebreve, da en Brand 1545 havde ødelagt 600 Bygninger i Gotha. Dog ogsaa Luther højagtede ham og regnede ham blandt sine fortroligste Venner. Da han selv laae for Døden i Gotha 1537, aftalte han sin Jordefærd der med Myconius, og da denne 1541 fik et heftigt Anfald af den Strubetæring, der tilsidst lagde ham i Graven, skrev Luther til ham et Brev, som han med den højeste Dristighed i Troen sluttede saaledes: „Lev vel, min Frederik, og Gud lade mig ikke, saalænge jeg lever, høre, at Du er gaaet bort, men styre det saaledes, at Du maa overleve mig. Dette beder jeg ham om; dette vil jeg, og heri skee min Villie! Amen. Thi denne min Villie søger det guddommelige Navns Ære, visselig ikke min Nydelse eller Fordeel".

Belbuck hed et Præmonstratenserkloster, der var anlagt som en lille Fæstning paa en Høj, hvor de hedenske Slaver havde offret til Bielbog, Lysets Gud, tæt udenfor Byen Treptow, imellem Colberg og Wollin i Pommern. Under Klosterets Højhed stod en lærd Skole i Treptow. Denne styrede i Aaret 1520 Johan Bugenhagen, af en anseet Senatorfamilie i Wollin. Han var født 24de Juni*) 1485, havde studeret i Greifswalde under Humanisten Herman v. Busch, erhvervet sig grundige Kundskaber i Latin og Græsk og var alt 1505 bleven ansat som Rektor af Belbucks Abbed. Han havde hævet Skolens Anseelse saa højt, at der kom Disciple til den

*) Under et Besøg i Wittenberg ifjor paa den Dag saae Forfatteren med Glæde, at Dagen mindedes ved ophængte Krandse paa den Præstegaard, Bugenhagen senere beboede, og hvori han døde.

baade fra Westphalen og Liefland; selv havde han ivrigt studeret Erasmus, men ogsaa Bibelen og Kirkefædrene, og havde efter at være bleven præsteviet 1509 holdt Foredrag over Troesbekjendelsen og de ti Bud, Psalmerne og Apostelbrevene baade for Borgerne i Byen og som Lektor i Klosteret for dettes Munke. Han havde ogsaa syslet med Pommerens Fortid og 1517 af Hertug Bugislav X., den danske Kong Frederik den Førstes Svigerfader, der havde valfartet til Jerusalem og ærede Lærdom, faaet det Hverv at gjennemrejse Landet og samle Aktstykker til dets Historie, der udkom Aaret efter.

Da den unge Hertug Barnim samme Aar var draget til Højskolen i Wittenberg for at studere der, havde nydt den Ære at blive valgt til Rektor og havde bivaanet Disputatsen i Leipzig, var man ogsaa i Wollin meer end tidligere blevet bekjendt med Luthers Skrifter. Saaledes kom da ogsaa hans Bog om det babyloniske Fangenskab Bugenhagen i Hænde gjennem den øverste Gejstlige i Treptow, ved hvis Bord han spiste. Han bladede i den og udbrød: „Mange Kjættere have angrebet og haardt anfegtet Kirken, men en fordærveligere Kjætter end denne Bogs Forfatter er aldrig opstaaet“. Denne hans første Dom slog efter nogle Dages grundige Fordybelse i Skriftet om til en ganske modsat. „Hele Verden“, sagde Bugenhagen til sine Bordfæller, „er blind og raver i Bælgmørke; denne Mand seer ene og alene Sandheden“.

Han følte sig dreven til i et Brev at bede Luther om en Regel for sit Liv. Luther sendte ham sit Skrift om en Christens Frihed og tilføjede et Par Ord om, at Troen føles i Hjertet. Da nu ogsaa Bugenhagens Ven

og Landsmand, Adelsmanden Peder Swave, fra Stolpe, der havde overværet Disputatsen i Leipzig og opholdt sig i Wittenberg, beskrev ham, hvor herligt det var at omgaaes Luther, forlod han i Foraaret 1521 Treptow, hvor han havde vundet Tilhængere for Luthers Lære, og rejste til Wittenberg.

Neppe havde han et Par Dage plejet Omgang med Luther, før Doktoren drog til Worms og derefter til Wartburg. Der var da Brug for Bugenhagen, hvem Melanchthon hædrende gav Tilnavnet Grammatikeren; han blev akademisk Lærer, holdt med stort Bifald Forelæsninger, der siden udgaves, over Psalmerne og andre bibelske Bøger, men fik først fast Ansættelse ved Højskolen 1524 med en aarlig Løn af 40 Gylden. Allerede i Oktober 1522 havde han giftet sig med en Søster eller Svigerinde til Mag. Rører og var det følgende Aar bleven valgt af Universitetet og Byraadet til Sognepræst ved Vor Frue Kirke. Hans Prædikener vare kraftige og reent evangeliske, men hans Sprog var plattydsk med pommersk Udtale, og han kunde i sin egen Begejstring trætte Tilhørerne ved sin Vidtløftighed. Luther anførte et Ord af Jonas: „Man skal ikke tiltale alle de Landsknegte, man møder paa sin Vej", og tilføjede da: „Det er sandt, at Pommer stundom tager nogle med sig af dem, han har mødt. Dog det er en løjerlig Prædikant, der mener, at han skal sige Alt, hvad der falder ham ind". Hvor højt Luther alligevel skattede ham som nidkjær Sjælesørger, baade i Menigheden, under offentlige Ulykker, og i sit Huus, under sine egne Anfegtelser og Sygdomsanfald, og hvor ydmygt han lod sig trøste, naar hans Ven myndigt og værdigt udbrød: „Kjære Hr. Doktor, hvad jeg siger Eder, skal

I tage imod ikke som mit, men som Guds Ord", er andensteds fortalt og kan her forbigaaes*).

Bugenhagen er paa den Skuemønt, Frederik IV. af Danmark lod slaae 1717 i Anledning af Jubelfesten for Reformationen, bleven kaldt de Danskes Apostel og af nogle Biographer Nordens Evangelist. Begge Titler betegne den storartede Virksomhed, han blev kaldet til at udøve som Kirkevæsenets Ordner og Tilsynsmand i fjernere Egne. Flere Aar før han begyndte sine Rejser og langvarige Ophold i Nordtydskland, virkede han allerede fra Wittenberg for Reformationens Sag der, idet han sørgede for, at Luthers Oversættelse af det nye Testament blev udgivet paa Plattydsk 1523. Han fulgte ogsaa de religiøse Kampe i sin Fødestavn, skrev til en evangelisksindet Prælat Johan Swave, Peter Swaves Slægtning i Cammin, varme Ord om Synd mod den Helligaand, der tillige advarede de mod Luther fjendske Prælater, og andre opbyggelige Ord til Bugislavs fromme Datter Anna, gift med Hertug Georg af Liegnitz. Ligesom han i et Brev til de Troende i England forsvarede Wittenbergs Højskole mod Katholikernes Bagvaskelser, forklarede han og i et større Skrift til Staden Hamburg den christelige Tro og dens Sammenhæng med gode Gjerninger. Tilbud om fast Ansættelse andensteds, hvor ærefulde de end vare, afslog han bestandig; han vilde ikke fløtte fra sin fattige Rede, hverken til Erfurt, eller til Danzig, eller til Hamburg, hvor Præstekald tilbødes ham, ej heller til Slesvig, hvor Christian III., eller til Pommern, hvor Domcapitlet i Cammin vilde gjøre ham til Biskop.

---

*) I Forf.s Luthers Huusliv, S. 47 ff.; 73 ff.; 187 ff.

Derimod var han altid rede til at tjene andre Menigheder med sine store Gaver: En enfoldig og hjertelig Viisdom, betydelig Menneskekundskab og Livserfaring, Sindighed og Værdighed i Omgang baade med Høje og Lave og en Kjærlighed til Arbejde, der grundigt omfattede det Mindste som det Største. Han var derved som faa skikket til under de forskjelligste Forhold at befæste den evangeliske Lære ved sine Prædikener, at modarbejde Sværmerne, forhandle baade med Fyrster, Patroner, Raadsherrer og Ældste, at indrette højere og lavere Skoler, ikke blot for Drenge, men ogsaa for Pigebørn, ansætte Superintendenter og Præster, faae de Kirkerne anviste Indtægter sikkrede og paa bedste Maade anvendte. Derom vidne de udførlige Kirkeordninger, han i sand evangelisk Aand forfattede, og som indeholdt nøjagtige, praktiske Bestemmelser angaaende Reformationens Gjennemførelse baade i Kirke- og Skolevæsenet, i Fattig- og Sygeplejen.

Det er vel værd at lægge Mærke til, hvad Ranke fremhæver, at i flere af Nordtydsklands Stæder opstaaer i Reformationstiden den evangeliske Bevægelse i Folket ad een og samme Vej, og fremmes ved eet og samme Middel. Den begynder med, at Borgerne læse Luthers Skrifter og især hans Oversættelse af det nye Testament. Men en endnu mægtigere Indflydelse øve hans P s a l m e r paa Folket. De blive sungne i Husene; de blive sungne paa Gaderne; de ere det Vaaben, som Lægmand bruger i Kirkerne mod de katholske Prædikere. Disse nødes til at forstumme, naar evangeliske Tilhørere med een Mund istemme en eller anden Psalme af Luther, især Menigmands Yndlingspsalme, den, der i vor nuværende Kirkepsalmebog begynder saaledes:

„Ak Gud, fra Himlen see herned,
Dig over os forbarme,
Saa Faa af Dig at sige veed,
I Trængsel er vi Arme!
Dit Ord man ej vil lade staae,
Og Troens Lys flux ud vil gaae
Hos alle Folk paa Jorden".

Paa den Viis fremmedes Reformationen i Magdeburg; saaledes ogsaa i Brunsvig. Her havde de katholske Sognepræster indført, at Prædikeembedet i Kirkerne blev besørget for Betaling af unge Mænd, som Folket kaldte Lejeklerke. Disse forkyndte den nye Lære og bleve saa afholdte, at Menigheden ikke vilde høre andre end dem.

Da Kleresiet for at modarbejde dem hidkaldte fra Magdeburg en anseet katholsk Gejstlig, Dr. Sprütze, blev han midt i sin Prædiken afbrudt af en Præst fra Lüneburg, der med det nye Testament i Haanden paastod, at han anførte Skriftstederne urigtigt, og da han var kommen til Ende med sin Prædiken, der gik ud paa at bevise, at hvert Menneske kan blive saligt ved gode Gjerninger, raabte en Borger: „Du lyver Klerk", istemte Luthers nysnævnte Psalme, og mange i den talrige Forsamling sang med. Præsterne vilde afskedige deres Vikarer, men Borgerne satte sig derimod og forlangte af Raadet de katholske Klerkes Fjernelse. Raadet maatte tilsidst føje sig. Gudstjenesten indrettedes paa evangelisk Viis, og Bugenhagen blev da i Foraaret 1528 kaldt til Staden for at ordne Kirke- og Skolevæsenet. Han kom uden at lade sig standse af den Sorg, han følte over netop da at have mistet to Sønner i Løbet af fjorten Dage.

Da Dr. Sprütze (som Folket gav Øgenavnet Dr. Sprengel, Vievandskosten) havde maattet trække sig tilbage

med uforrettet Sag, havde en Raadsherre sagt til ham: „I burde ogsaa have betænkt, at vi ere Sachsere og ikke lade os tvinge, men kun lede“. Bugenhagen kjendte godt dette Mundheld og rettede sig derefter. Han samlede alle Byens evangeliske Prædikere og lod sig af dem indvie ved Haandspaalæggelse til at være deres Leder; derpaa holdt han en Række Prædikener, hvori han behandlede baade den evangeliske Tro og de katholske Misbrug og tillige udtalte sig om Hovedindholdet af den nye Kirkeordning; endelig drøftede han hvert Punkt i denne selv med Raadet, de øvrige evangeliske Prædikere og tilkaldte fromme Borgere. Denne Kirkeforfatning, der tjente til Mønster for Bugenhagens senere, udkom samme Aar paa Plattydsk under Titelen: „Den ærbare Stad Brunsvigs christelige Ordning, dermed at tjene det hellige Evangelium, christelig Kjærlighed, Tugt, Fred og Enighed. Tilligemed mangen christelig Lærdom for Borgerne. Beskreven ved Joh. Bugenhagen, Pommer“.

Efterat have opholdt sig et halvt Aar i Brunsvig, begav Bugenhagen sig til Hamburg, hvortil han alt i Juli af Raadet var bleven anmodet om at komme. I denne By havde Raad og Borgerskab fredeligt forenet sig om at indføre Kirkeforbedringen med den Ret, Rigsdagsafskeden i Speier 1526 gav til at indrette Alt, som det kunde forsvares for Gud og Kejseren. Bugenhagen blev modtagen med megen Æresbeviisning og udarbejdede med betænksomt Hensyn til de stedlige Forhold i Løbet af Vinteren en Kirkeordning. Den blev antaget af Raadet, bifaldet af Borgerskabet og sat i Værk efter Afsyngning af et Tedeum i alle Byens Kirker. Den styrkede Byens demokratiske Forfatning, idet der ved hvert af de fire Sogne blev oprettet en Kirkekasse, hvis Indtægter bestrede

Udgifterne til Præsterne og Skolerne, og som forestodes af tolv blandt Borgerne valgte Kirkeværger. Sammen med fire og tyve tilforordnede Medlemmer af hvert Sogn udgjorde disse et Collegium af 144 Repræsentanter for Borgerskabet. Til Styrere af en Hovedkasse, hvorved den samlede Kirkeformues Forvaltning foregik, valgtes tre Ældste blandt Kirkeværgerne. Denne Ordning bestaaer endnu til almindelig Tilfredshed.

I Sommeren 1529 vendte Bugenhagen tilbage til Wittenberg, efter Churfyrstens udtrykkelige Befaling, men imod Hamburgernes Ønske. Han blev nu raadspurgt baade angaaende Evangeliets Forsvar med Sværdet mod Kejserens Trusler og Affattelsen af en Bekjendelse til Rigsdagen i Augsburg og havde saare Meget at tage Vare paa under de andre Reformatorers Fraværelse indtil Efteraaret 1530. Da tillod Churfyrsten ham at følge en ny Kaldelse til Lübeck.

Her havde staaet en længere og haardere Kamp mellem Tilhængerne af den herskende Kirke, der støttedes af Stadens aristokratiske Forfatning, og Reformvennerne. Patricierne eller Junkercompagniet samt de fornemste Familier i den højere Handelsstand, der udgjorde Raadet, havde sluttet sig fast sammen med Gejstligheden, til hvilken mange af deres Slægt hørte. Hvor talrigt Præsteskabet var blevet i Midten af det 15de Aarhundrede, sees af en Fortegnelse, der nævner af Vikarer ved Domkirken 59, ved Vor Frue 51, ved Petri 22, ved Jacobi 16, ved Ægidius 13 og ved Smaakirkerne 8. I de store Haandværkslaug havde Luther fundet Tilhængere, men mod dem gik Raadet strængt frem. Familier straffedes, naar blot Tyendet havde sunget en af hans Psalmer, og hans Postille blev brændt offentlig paa Torvet 1528.

Til Held for Reformationen vare Magthaverne i Lübeck i Pengeforlegenhed, ligesom Albrecht af Mainz, og maatte ligesom han i Halle paakalde Borgerskabet for at faae bevilget de fornødne Extraudgifter til Forvaltningen. Derved fandt Borgerskabet Lejlighed til gjennem et Udvalg paa 64 Mænd ikke blot at skaffe sig en udvidet Andeel i Stadens Bestyrelse, men ogsaa at faae Frihed for Evangeliets Forkyndelse i nogle Kirker sat igjennem. Skridtet herfra til den fuldkomne Afskaffelse af alle katholske Kirkeskikke blev derpaa kjækt gjort ligesom i Magdeburg, tiltrods for Kejser Carls i Augsburg udstedte, med Straffetrusel forsynede Forbud derimod.

Mens Bugenhagen forhandlede den nye Kirkeordning med et af Raadet og Borgerskabet nedsat Udvalg, tiltraadte Lübeck for at sikkre sig mod Kammerretten det schmalkaldiske Forbund. Da de to ivrigste Modstandere af Reformationen, Borgmestrene Brömse og Plönnies ved Paaskétid 1531 hemmeligt havde forladt Staden for at pleje Raad med den katholske Hertug Albrecht den Smukke af Mecklenburg, hvem Kejseren havde overdraget at gjenindføre den gamle Orden, kom Borgerskabet i den heftigste Bevægelse. Det lod Portene lukke og valgte Sendemænd, hvis Ordfører var den i Grevens Fejde senere saa virksomme Jørgen Wullenwever; disse forkyndte Raadet et Slags Arrest, nødte det til at optage nogle nye Medlemmer af Kjøbmandsstanden og sikkrede derved deres egen Indflydelse paa Stadens Anliggender. Bugenhagens Kirkeordning blev vedtaget i Maj; han vendte, efterat have beskikket den neppe fyrretyveaarige Rektor Bonnus til Superintendent, tilbage til Wittenberg, men fik atter efter indtrængende Opfordring til Churfyrsten fra Frederik I. af Danmark og Philip af Hessen Tilladelse til at rejse til

Lübeck for at befæste og gjennemføre den vedtagne Ordning og forblev da et heelt Aar i Staden. Under dette Ophold fremmede han et af fire ansete Borgere med stor Bekostning foretaget betydeligt Værk, en plattydsk, smukt udstyret Udgave af hele Bibelen efter Luthers Oversættelse. Paa Randen af det store Papir skrev han fattelige Anmærkninger og Forklaringer til Texten, der udkom i Trykken 1534.

Før Bugenhagen forlod Treptow, havde allerede en lille Kreds af Evangeliske dannet sig i Klosteret og i Byen. Abbeden, Boldewan, begunstigede den nye Lære og gjorde Peder Swave til Lektor i Klosteret, og Sognepræsten, Kurecke, prædikede saa ivrigt mod Klosterløfter og Billeddyrkelse, at Almuen kom i Bevægelse. St. Antonibrødrene, der som sædvanligt ved deres Tiggervandringer for at melde deres Komme til de Goddædige førte Sviin, forsynede med Klokker omkring i Gaderne, kastede man Skarn paa, og i en Kirke bleve ved Nattetid Billederne borttagne og nedsænkede i en Brønd. Den katholske Biskop Martin lod Sognepræsten fængsle, og han maatte forpligte sig til at lade af med al Prædiken mod den bestaaende Kirke. Martins Efterfølger formaaede endog Hertug Bugislav X. uagtet hans Frisindethed til at sætte det berygtede Wormseredikt i Værk. Bugenhagens Medhjælper ved Skolen i Treptow Knøpke blev da afsat og drog til Liefland, Boldewan blev forviist Landet og tyede til Wittenberg, Klosteret ophævedes, og Munkene fik Naadsensbrød. Kurecke fandt et Fristed i Stralsund og Swave i Stolpe.

Hist traadte Johan Knipstrow, der allerede som ung Student kjækt havde disputeret med Tetzel i Frankfurt, op tilligemed Kurecke og prædikede Evangeliet med stort

Bifald fra 1525, beskyttet af Magistraten og Borgerskabets Repræsentanter. Efter Bugislavs Død 1523 havde hans Sønner Georg og Barnim i Forening overtaget Landets Regjering; hiin, der var opdragen hos sin Gudfader Georg af Sachsen, var Reformationen fjendsk, denne heldede til den. Imod Bevægelsen holdt Adelen og den højere Klerus sammen; men Borgerskabet i de større Stæder sluttede sig til den nye Lære. Med hvilken Uvillie Papisterne saae Bevægelsen voxe og brede sig, derom vidne mange af dem forfattede plattydske Nidviser om Stæderne, f. Ex. følgende Vers:

Stettin, du plagest wohl gut to syn,
Nun hefffstu drunken der ketter wyn,
Den kannstu nicht verdowen.

I Stolpe, hvor Peter Swave, før han begav sig til Danmark*), samt Ketelhof og Speratus først havde virket, ophidsede Amandus fra Preussen Almuen til at foretage en formelig Billedstorm i Kirken; i Pasewalk brød man ind i Klosteret og mishandlede Munkene. Landet var fuldt af Tvedragt og Partier, da Georg døde 1531 og efterfulgtes af sin Søn Philip, der var opdragen hos Churfyrsten af Pfalz. Philip var en forstandig og særdeles dannet Fyrste, og efterat Landet var blevet deelt mellem ham og Barnim, bleve de enige om at lade Evangeliet faae frit Løb allevegne. Paa en Landdag i Treptow i December 1534 agtede de at forelægge et Forslag om Reformationens Indførelse; de havde anmodet Bugenhagen om at komme og støtte det, og han modtog villig denne Kaldelse.

---

*) See Luthers Levnet, S. 116.

Hos Stædernes Repræsentanter fandt Forslaget Bifald, men mod de vedtagne Forandringer angaaende Stifterne, Kirke- og Klostergodset rejste baade Kleresiet og Ridderskabet en haardnakket Modstand, understøttede af den pavelige Tilsynsmand, der endog havde forskaffet sig et Mandat fra Rigets øverste Domstol, Kammerretten, hvori Landdagens Beslutninger sattes ud af Kraft.

Rigskammerretten, der havde Myndighed til i Kejserens Navn at sætte dem i Rigets Acht, som grovelig forbrøde sig mod Landefreden, var indrettet 1495 og bestod af en Præsident, som Kejseren udnævnte, og af et mindre eller større Antal Bisiddere, som Rigets Stænder valgte. Disses Tal var ved Rigsdagen i Augsburg 1530 blevet forøget til 24 og repræsenterede det katholske Rigsdagsfleertals Anskuelser. Det stod i Rigsrettens Magt at angribe og forfølge det protestantiske Mindretal ved Processer, og til den appellerede derfor katholske Undersaatter mod protestantiske Landsherrers formeentlige Overgreb.

De uden Ophør fornyede midlertidige Forhandlinger og Fredsslutninger i Kirkestriden lige fra 1530 til Luthers Død viste, at Rigskammerrettens Virksomhed var et med det religiøse uadskilleligt forbundet retsligt og politisk Stridsspørgsmaal, der angik Forholdet mellem de enkelte Fyrsters og Stæders Magt og Kejserens Overhøjhed i Kirkesager, et Forhold, der skiftede alt efter Kejserens heldige eller uheldige Stilling til sine Modstandere udenfor Riget og hans mindre eller større Trang til Protestanternes Bistand mod dem.

Saaledes opnaaede Protestanterne i Nürnberg 1532, da Tyrkerne stærkt truede med et Hærtog mod Ungarn og Tydskland, ved et Separatforlig med Kejseren, at alle

Processer for Kammerretten angaaende religiøse og kirkelige Spørgsmaal skulde ophæves, men Retten selv erklærede de for den svævende Processer, der for Størstedelen angik Tilbagegivelsen af katholske gejstlige Godser og Rettigheder, for Sager, der ikke angik Religionen, men kun Landefreden, som den var pligtig at skærme.

Da Kong Ferdinand 1534 med Ulrich af Würtemberg sluttede Freden i Kadan, hvori ogsaa Churfyrsten af Sachsen deeltog, fik Johan Frederik imod at anerkjende ham som valgt Konge i det hellige romerske Rige det bestemte Løfte af ham, at Kammerretten skulde standse alle Processer mod de daværende Medlemmer af det schmalkaldiske Forbund, og fik i Wien det følgende Aar samme Tilsagn for de senere tiltraadte Medlemmer af Forbundet. Derimod havde den i Nürnberg 1538 af katholske Fyrster sluttede saakaldte hellige Ligue til Formaal at beskytte Kammerretten og sætte dens Rigsachtserklæringer i Værk.

Ved den saakaldte Frankfurterhenstand det følgende Aar tilvang de protestantiske Fyrster sig hos Kejseren, der haardt trængte til deres Hjælp mod Tyrkerne, en Udsættelse paa atten Maaneder af alle Processer for Kammerretten mod de protestantiske Stænder.

For sit Vedkommende gjorde Kejseren atter, truet af Frants I., ved en Separatdeclaration paa Rigsdagen i Regensburg 1541 Protestanterne den Indrømmelse, at de maatte lægge Beslag paa Stiftelser og Klostre til en christelig Reformation, og at Bisidderne i Kammerretten ikke mere skulde være forpligtede til at overholde Rigsdagsafskeden i Augsburg. Da den erkekatholske Hertug Henrik af Brunsvig, der laae i Splid baade med Hessen og med Chursachsen, hvor han beskyldtes for at have

foranstaltet en Mængde Ildebrande, havde anklaget Staden Goslar for Kammerretten, fordi den havde nedrevet to Klostre, hvorfra han bekvemt kunde overfalde den, og Retten havde udtalt Rigets Acht over Staden, vilde Henrik fuldbyrde den 1542', men dette foranledigede det schmalkaldiske Forbund til at fordrive ham fra hans eget Land.

Paa Rigsdagen i Nürnberg 1543 fordrede Protestanterne, at Kammerretten skulde opløses; dette kunde ikke sættes igjennem, men Aaret efter vedtog Rigsdagen i Speier, tilskyndet af de Farer, der paany truede Riget fra alle Sider, at Protestanterne maatte anvende de inddragne gejstlige Godser til Forbedring af Kirker og Skoler og skulde tillige kunne vælge Bisiddere til Retten.

Naar det lykkedes Bugenhagen at faae den af ham 1535 forfattede pommerske Kirkeordning ført igjennem uden videre Fortræd fra Kammerrettens Side, skyldtes dette ikke blot Pommerns Optagelse i det schmalkaldiske Forbund, men ogsaa den Besindighed og Skjønsomhed, hvormed han saavidt muligt lempede sig efter de bestaaende Forhold, især med Hensyn til Forvaltningen af Herreklostres og gejstlige Stifters rige Gods.

Det faldt i Bugenhagens Lod paa Grund af Luthers pludselige Ildebefindende at udtale Velsignelsen over Hertug Philips Ægteskab med Churfyrst Johan Frederiks Søster Maria, Dagen efterat Luther havde copuleret Brudeparret i Torgau. Hertugen havde ogsaa benyttet Bugenhagen til at indlede Frieriet. Universitetet i Greifswalde ejer nu som Gave fra Pommerns Fyrstehuus et stort, kunstrigt broderet Væggetæppe, som benyttedes ved Formælingen Søndagen den 27de Februar 1536. Luther er afbildet paa Prædikestolen, omgiven paa den ene Side

af Churfyrsten og hans Familie tilligemed Melanchthon, paa den anden Side af det pommerske Fyrstehuus samt Bugenhagen. Korte Indskrifter derpaa minde om Reformationens Begyndelse ved Luther og dens Indførelse i Pommern ved Bugenhagen.

I August 1535 var Dr. Pommer vendt tilbage til Wittenberg, blev Aaret efter beskikket til Generalsuperintendent for Chursachsen, og ledsagede senere Luther til og fra Schmalkalden. Men han var neppe kommen hjem derfra i Marts 1537, før en Affending fra Christian III. indfandt sig hos Churfyrsten med Anmodning om, at Bugenhagen maatte faae Orlov til Danmark, hvortil Kongen indbød ham tilligemed hans Hustru og hans tre Børn, to Døttre og en Søn. Det tilstededes for en kort Tid, og skjøndt Bugenhagen var svagelig; skyede han ikke den lange og besværlige Rejse og ankom til Kjøbenhavn i Juli.

Aaret i Forvejen var Reformationen indført i Danmark. Der stod tilbage at salve og krone Kongen og Dronningen i Kjøbenhavn. Dette hæderfulde Hverv betroedes Bugenhagen. Han forfattede Ritualet til denne kirkelige Højtidelighed og beredede tillige skriftligt med christelige Formaninger Majestæterne til rettelig at opfatte og fuldbyrde Handlingen i dens hellige Betydning.

Højtideligheden fandt Sted i Fruekirke den tolvte (gl. Tidsregning) August, Kongens Fødselsdag, i Overværelse af Rigsraadet og en Mængde andre af Rigets Adelige og Fornemme. I Kirken var indrettet to Pauluner, hvori Kongen og Dronningen kunde opholde sig, naar der for dem indtraadte Pauser i Handlingen. Efterat Toget, hvori Rigets Herrer bare Tegnene paa den kongelige Værdighed, Kronen, Scepteret, Sværdet og Rigsæblet

foran Kongeparret, var indtraadt i Kirken, og Christian og Dorothea vare førte hver til sit Telt, stillede Bugenhagen sig foran Alteret, mens Præster i hvide Chorklæder dannede en Halvkreds ved begge Sider af det.

Først bemærkede han angaaende sin Person, at han var guddommeligt og retteligt kaldet og beskikket til at udføre den hellige Handling; thi ved at frembære Regalierne paa Alteret, som den Dag var ham betroet, havde Rigets Raad bekjendt, at Handlingen skulde foretages af ham. Han mindede om, at det verdslige Sværd og Regimente den Dag skulde æres med Guds Ord; dette skulde forstaaes af Alle, derfor lød Talen ikke paa Latin. „Jeg", sagde han, „bekjender vistnok, at man her burde tale Dansk, men Rigsraaderne og Andre, som alle godt forstaae Tydsk, skulle idag gjerne see, at man taler Tydsk til Ære for deres kaarne Konge og Dronning, de højbaarne Fyrster og Herrer og Andre, som ere her tilstede".

Derpaa faldt der Ord fra Talerens Mund, hvormed vel neppe nogensinde før eller senere en Salvings- og Kroningsakt er bleven indledet. De ere meget betegnende baade for Tidens Skjødesynder og for Bugenhagen selv, og bekræfte Luthers skjemtende Udsagn om „de Landsknegte", som Pommer ikke betænkte sig paa at tage med sig undervejs, naar han med dem i Følge kunde ramme sine Tilhørere. Han bad Gud om i Naade at afværge, at der under de forestaaende Dages fyrstelige Glæde og kongelige Pragt tildrog sig Noget, som maatte være Ham en Vederstyggelighed, og som Menneskene maatte føle Ruelse over. „Om Dystløb", sagde han, „og andet Fyrste- og Ridderspil har jeg Intet i mit Register. Man bør see vel til, at sligt skeer uden Meen. Om Spisen og Drikken veed jeg ikke at give nogen Regel. Thi at

suurmule er ingen sær Herlighed, er heller ikke til Baade i denne Glæde. At drikke vil jeg ikke forbyde Nogen, naar man kun ikke hver Dag bælger sig, som om man ikke var født til Andet, hvad dog desværre de gjøre, der, som Christus siger, besvære deres Hjerter med Drik, forsømme deres Embede, blive uskikkede til alt Godt, hverken kunne paakalde Gud eller bede et Fadervor ret. Hører derfor nøje til; jeg vil, som jeg haaber, i Guds Navn eftergive Eder meget".

Han tilsteder da sine Tilhørere at drikke og spise godt i den Glædestid, der nu er forhaanden, og forsikkrer dem, at om det skulde gaae en Smule for vidt, hvad der vederfores den hellige Joseph, da han drak med sine Brødre i Ægypten (1. Mos. 43, 33), saa var det ikke befalet ham at gjøre en Synd deraf. „Men", — tilføjer han, „man maa sige det Ene ligesaavel som det Andet. At fordærve sig selv med Sviir og blive til en Nar og et Sviin, vorder til Fordærvelse baade for Legem og Sjæl. Det kan man ikke kalde at drikke til Glæde. En Bonde synder meget, naar han fordærver sig saaledes; hvor langt mere da de Adelige, end sige Fyrster og Herrer, hvorpaa der ligger endnu mere Vægt; desaarsag maae disse see sig vel for; thi man kan ikke kaste saadanne Herrer ned af Træerne. — Og nu hjælpe os Gud Fader og vor kjære Herre Jesus Christus; vi ville tage fat paa Sagen".

De Taler, Bugenhagen efter Oplæsning af passende Skriftsteder og Psalmesang holdt til Kongen og Dronningen ved de forskjellige enkelte Akter i Højtideligheden, vare evangeliske, kraftige og stemmede godt med dens hele symbolske Betydning.

Da Fyrsten af Rigets Raad var ført hen til Or-

dinator, for hvem han knælede, og en af Rigsraaderne først paa Dansk, og dernæst paa Tydsk i hele Rigets Navn havde bedet ham at overantvorde Regalierne til den kaarede Konge og derved bekræfte hans Valg, aflagde Christian III. Ed paa, at han vilde haandhæve Christi Evangelium samt Lov og Ret for Høje og Lave, Fred og godt Regimente. Dorothea svor en lignende Ed. Medens de laae paa Knæ for Bugenhagen, salvede han dem, den ene efter den anden, paa Armen mellem Haand og Albue og mellem begge Skuldrene. Armen, sagde han, salvedes paa dem, af hvem Undersaatterne haabede og forventede et landsfaderligt Regimente, intet Tyranni; de skulde med Mildhed, Huldsalighed, Trøst og Hjælp sørge for deres Undersaatter. Salvingen mellem Skuldrene betegnede den Taalmod, hvormed de skulde bære Regjeringens Byrder.

Efter Bøn og Sang overantvordede Bugenhagen det blottede Sværd til Kongen. Mens han mindede Kongen om, at al Øvrighed har sin Magt fra Gud og i Guds Navn skal føre Sværdet, holdt Christian dette i sin højre Haand, og gav det derpaa til sin Marskalk, der stak det i Balgen. Af ham modtog Bugenhagen det paany, omgjordede Kongen med det og sagde: „Eders Naade skal bære det ved Siden til dermed at straffe de Onde og skærme de Fromme". Christian drog det, svingede — vendt imod Folket — Fladen af dets Klinge fra den ene Side til den anden, til Tegn paa sin Beskyttelse, og stak Klingen i Skeden.

Handlingen skred videre frem under kortere Tiltaler, som Bugenhagen holdt, baade til Rigsraadet og Majestæterne, og disse modtoge, den ene efter den anden, af hans Haand først Kronen, som Rigets Raader hjalp ham at

sætte paa deres Hoveder, derefter Scepteret, og tilsidst Rigsæblet, smykket med Korsets Tegn. Bugenhagen sluttede med en længere Tale om Kronens Betydning. Dens Guld betegnede Lydighed, Ret, Tugt og Velfærd. Dens funklende Ædelstene vare Adelen, Rigets Herrer, Stædernes Raad og alle, som kunde kaldes Kongens troe Mænd. Dens Form var den ypperste; thi oventil var den aaben, til Tegn paa, at Gud i Himlen skal regjere baade over Fyrste og Folk.

Den anden September foretog Bugenhagen atter en højtidelig Handling i Fruekirke, idet han ordinerede de af Kongen for Riget beskikkede syv Superintendenter i Overværelse af ham, hans Gemalinde og Rigets Raad. Samme Dag udstedte Christian III. den nye Kirkeordinants, der var udarbejdet af danske Præster og Lærere, bifaldet af de wittenbergske Theologer, gjennemseet af Bugenhagen i Forening med de kongelige Raader og antaget af Rigsraadet. Den blev i Aaret 1539 stadfæstet paa en Rigsdag i Odense, som Bugenhagen bivaanede. Ved Reorganisationen af Kjøbenhavns Højskole benyttedes Bugenhagens Bistand meget. Han beklædte i et halvt Aar Rektoratet og holdt tillige Forelæsninger. Højskolens Statuter bleve ogsaa af ham udkastede efter Wittenbergs Mønster.

Først efter et uafbrudt Ophold af to Aar i Danmark vendte Bugenhagen tilbage til Wittenberg. I den Beretning, han gav Churfyrsten om sin Virksomhed i Danmark, forekom ogsaa følgende Ord: „Højskolen har gode Lærere, der lønnes godt og rigeligt. Jeg tvivler ikke om et lykkeligt Udfald, der ogsaa allerede viser sig tydeligt. Evangeliet prædikes i Danmarks Rige reent og kraftigt. Gud, som har begyndt Værket, give det ogsaa fremdeles Fremgang! Jeg har ingensteds været, hvor

man saa gjerne som der hører Prædikener, og hvor der prædikes saa meget, ogsaa paa Søgnedage, ogsaa om Vinteren, før Dagen gryer, og om Søndagen hele Dagen igjennem. Ogsaa beder man der flittigt. Det er den Glæde, jeg selv har haft der; derover vil Eders Naade ogsaa glædes med Tak til Gud. Det har ikke voldt mig Meen, at Djævlen stundom har saltet mig Braden for meget; det er alt geraadet Gud til Ære". Vennerne i Wittenberg fortalte han spøgende angaaende Levemaaden i Danmark, at man der drak lutter Olie (Öl) og spiste lutter Fidt (Schmeer), hvad der forekom dem som et forfærdeligt Barbari, indtil han forklarede dem, at det paa Dansk betydede Øl og Smør.

Endnu to Gange, i Aaret 1541 og 1542, gjorde Bugenhagen efter Kong Christians Begjæring kortere Ophold i Danmark, hvorunder han deeltog med Raad og Daad i Reformationens Gjennemførelse i Hertugdømmerne Slesvig og Holsteen, var tilstede baade paa en Landdag i Rendsborg, hvor Kirkeordinantsen vedtoges, og ved en Synode i Ribe, hvor han, før Forhandlingerne begyndte, ordinerede Tausen til Stiftets Superintendent, og endelig i Kjøbenhavn visiterede Højskolen. Sin fortjenstlige Virksomhed som Kirkernes Tilsynsmand udenfor Chursachsen afsluttede han samme Aar ved at visitere i Hertugdømmet Brunsvig og i Staden Hildesheim, og ved i Forening med Corvinus at udarbejde en Kirkeorden for samme.

Sin øvrige Levetid tilbragte Bugenhagen i sit kjære Wittenberg under trofast Opfyldelse af sine Embedspligter, men vedblev at vise stor Deeltagelse for de Stæder og Lande, han havde besøgt. Med Christian III. vedligeholdt han en stadig Brevvexling. Snart meddeelte han Kongen de forefaldende politiske og kirkelige Begivenheder i Tydsk-

land, snart gav han Raad i den danske Kirkes Anliggender, snart anbefalede han dygtige, eller gik i Forbøn for fattige Danske, Norske og Skaaninger, der studerede i Wittenberg, for sin Søstersøn, Mag. Johannes, der havde været med ham i Danmark og ønskede at opholde sig længere ved Højskolen i Kjøbenhavn, og for en anden Slægtning, Peter Bugenhagen, som han bad Kongen anbringe i sit Cancelli. Der viser sig i hans Breve en hjertelig Hengivenhed for Kongen og hans Huus og Erkjendtlighed for de rige Gaver, han modtager baade i Danmark og senere; stundom slaaer han ogsaa Gjækken løs. Han fortæller f. Ex. Kongen, at et Par Sider Flæsk, Hans Naade havde beordret Høvedsmanden paa Dragsholm, Bugenhagens Landsmand og gode Ven, at lade en Bonde overbringe ham i Kjøbenhavn, rigtignok vare Sider, men ganske fattedes Flæsk, idet de saae ud som tørret Sild, eller som en tør Tønde, hvorigjennem Solen skinner, og kunde snarere bruges til en Lanterne end til fed Kaal. Hans Hustru havde trøstet Bonden, der skammede sig over at aflevere dem, med de Ord: „Kongen spøger med min Husbond, for at han skal see, hvad for daarligt Flæsk I byde Eders Øvrighed", og derpaa havde Bugenhagen givet Overbringeren en Drikkeskilling. Ved Kroningshøjtideligheden havde han gjort Bekjendtskab med Hertug Albrecht af Preussen, og med hans Gemalinde Dorothea, Søster til Christian III., og dette gav Anledning til en gjennem adskillige Aar fortsat Brevvexling mellem Hertugen og ham, omtrent af samme Art som den nysnævnte.

Hvor dybt Bugenhagen grebes af Luthers Død, derom vidner den Ligtale, han holdt over ham i Wittenbergs Slotskirke den 22de Februar 1546. Den kan

hverken i Tankernes Vægt eller i indtrængende og alsidig Vurdering af Luthers Personlighed og Gjerning maale sig med Melanchthons; men den vidner heelt igjennem om, hvor opfyldt Bugenhagen var af Kjærlighed til Luther og af Sorg over hans Bortgang, og den fremdrager flere rørende Træk fra Luthers sidste Leveaar. Han udlagde om Luther Ordene i Joh.s Aabenbaring 14, 6—8: „Jeg saae en Engel flyve midt igjennem Himmelen, som havde et evigt Evangelium at forkynde dem, som boe paa Jorden, og alle Slægter og Stammer og Tungemaal og Folk; som sagde med høj Røst: Frygter Gud og giver ham Ære; thi hans Doms Time er kommen; og tilbeder den, som har gjort Himmelen og Jorden og Havet og Vandenes Kilder". Det var Bugenhagen en stor Trøst, at der efter denne Engel skulde følge en anden Engel, der vilde forkynde, at Babylon, den store Stad, der havde givet Folkene at drikke af sit Horeries giftige Viin, var falden, saa at Modstanderne ikke længe skulde hovere over de Evangeliskes Bedrøvelse; „thi", sagde han, „Manden er vel hensovet, men hans vældige, salige og guddommelige Lære lever endnu paa det allerkraftigste". Under de Begivenheder, som Bugenhagen endnu skulde opleve, kunde han nok behøve at holde fast ved en slig Trøst.

Tiende Capitel.

Fra Vennekredsen efter Luthers Død.

Kejser Carl den Femte er oftere traadt frem i de foregaaende Skildringer, men kun i Forbigaaende. Nu,

da vi til Slutning kortelig ville omtale, hvad der i de nærmeste Aar efter Luthers Død vederfores hans Vennekreds, paa hvis Livsforhold Carls Benyttelse af sin Herremagt havde en uheldbringende Indflydelse, ville vi ogsaa føre hans Personlighed frem med nogle af de charakteristiske Træk, som især Ranke og Prescott have været istand til at samle i Mængde, saavel af samtidige trykte, som af utrykte Beretninger.

Carl, der var ældste Søn af Erkehertug Philip den Smukke af Østrig og Isabella, den spanske Kong Ferdinand den Katholskes Datter, og født 24de Febr. Aar 1500 i Gent i Flandern, tegnede i sin Ungdom lige saa lidt som Sagnhelten Uffe hiin Spage til at blive den Mand, han siden med eet viste sig at være. Den lærde Adrian Florent af Utrecht, senere som Pave Hadrian VI., havde været hans Lærer, men synderlig Smag for Læsning havde han ikke formaaet at indgive ham, og han fik den aldrig siden. Hans hele Bibliothek, da han i sine sidste Leveaar trak sig tilbage til Klosteret Justes Eensomhed, udgjorde kun 31 Bind, for største Delen af religiøst Indhold; af historiske Værker fandtes kun hans Ven og Vaabenbroder Avilas Beskrivelse af hans egne kejserlige Felttog i Tydskland, Julius Cæsars Krige i en italiensk Oversættelse og et Brudstykke af en spansk Krønike. Længe stod han, hvad den legemlige Væxt angik, i Stampe, og man prøvede mange Slags nærende Retter paa ham, for at fremme den. I hans eet og tyvende Aar bemærkede man, at han havde Madlyst, begyndte at blive kraftig og at faae Skæg. Da han knap sexten Aar gammel kaldtes til Regjeringen, var han langtfra moden til at føre den selv; han lod sig ganske lede af sin tidligere Lærer i Statskunsten, Vilhelm af Croi, Herre af Chievres, der

døde 1521; og hans Skjold førte den Indskrift: Endnu ikke. Det var dengang hans Lyst at hengive sig til anstrængende Idrætter; han kunde jage i Alpujarras Bjerge med en saadan Iver, at han lod sit Følge langt tilbage og undertiden forvildede sig ganske; naar da om Aftenen silde en eller anden Bonde maatte vise ham Vej, var der Lys i alle Vinduer, og Klokkerne ringede, for at kalde Folk sammen til at opsøge ham. Det var ogsaa dengang, han vandt Kampprisen ved det mauriske Rørspil og det christne Dystløb, og ved de nationale spanske Folkeforlystelser steg ned paa Kamppladsen og med egen Haand fældede en Tyr. Men medens hans Hære kæmpede i fremmede Lande og vandt den ene blodige Sejr efter den anden, forblev han rolig i Spanien, og Mange betragtede ham som aandelig dvask, svag og uselvstændig.

Da viste han sig 1529 i Italien, og man lærte ham at kjende som en virkelig Hersker. Nu fattede han sine Beslutninger uden, ja stik imod sit Gehejmeraads Forslag. Han var hverken lidenskabelig eller fremfusende, men overvejede med Sindighed og handlede med Bestemthed. Man fandt ham i høj Grad arbejdsom og meget omgængeligere, ingenlunde saa faamælet som tidligere; den venetianske Gesandt Contarini skrev hjem, at i de sidste tre Aar var denne Forandring foregaaet med ham. Da han besøgte Paven i Bologna, havde han en Seddel i Haanden, hvorpaa han nøjagtigt havde optegnet alle Punkter, om hvilke der skulde underhandles, og for selv at kunne forhandle med ham til enhver Tid og ubemærket, opslog han sin Bolig i hans umiddelbare Nærhed. Kun Perrenot Granvella den Ældre, der var hans Rigsseglbevarer, plejede han at meddele enhver Beretning, ethvert Foredrag; med ham fattede han ogsaa sine Beslutninger.

At han urokkeligt holdt ved dem, tilstod han selv engang Contarini. „Jeg", sagde han, „bliver af Naturen haardnakket ved mine Meninger". „Sire", svarede denne, „at holde urokkeligt ved sin Mening, naar den er rigtig, er ikke Haardnakkenhed, men Fasthed". „Vistnok", faldt Carl ham i Talen, „men jeg holder stundom ogsaa fast ved min Mening, selv om den er urigtig". Sine endelige Beslutninger fattede han med stor Langsomhed; han svarede i enhver første Forhandling ubestemt og svævende; Pavens Affending yttrede derfor, at man i Forhandlinger med ham maatte være meget forsigtig og være paa sin Post mod hans mangetydige Ord.

Som Hersker i et umaadeligt Rige, der ene holdtes sammen ved hans Personlighed, udfoldede han ogsaa en rastløs Virkekraft, der svarede til Valgsproget paa hans Mønter: Plus Ultra, Meer Videre. I en Alder af to og tredive Aar drog han østerpaa mod Christenhedens farligste Fjende, Tyrkerne under Soliman og frelste Tydskland fra at oversvømmes af dem. Vesterpaa førte han fire Krige med Frants I., og trængte i en af dem saa langt ind i Frankrig, at han forfærdede Paris. Han vendte sig mod Syd, drog to Gange til Afrika og kuede de muhammedanske Sørøvere, der vare en Skræk for alle christne Lande ved Middelhavet. Lige saa rastløs en Virksomhed udviklede han under de mange frugtesløse Forsøg paa at bilægge Religionsstriden i Tydskland, under de indviklede Forhandlinger med Paverne, med de italienske Fyrster, og med det spanske, saavel som med det hellige romerske Riges Stænder angaaende den Pengehjælp, han idelig trængte til for at holde sine store Hære sammen.

En Kløgt, der forstod baade at fire og at stramme

i det rette Øjeblik, en Stræben efter at vinde de mange forskjellige Folkeslag, som af ham skulde styres, var kjendelig; men han var og blev dog Carl den Dristiges Ætling, en Burgunder af Natur og Tilbøjeligheder. Han var tvetydig, vindesyg, uforsonlig, skaanselsløs, saavelsom ophøjet rolig, med Sving i Tankerne og Styrke i Sjælen. Spanierne betragtede ham trods hans stolte og værdige Holdning neppe engang som deres Landsmand, og Tydskerne forekom han altid som en Fremmed, uagtet han gjorde sig Umage for at antage deres Sæder, og bar sit Skæg paa deres Viis. Mens Italienerne syntes godt om, at Kejserens Person var let at opdage i den store og glimrende Skare af Hoffolk og Cavallerer, saa simpel som hans Klædedragt var, opholdt Tydskerne sig over hans Tarvelighed og Sparsommelighed. Da Sastrow var Vidne til, at Kejseren engang foran Byen Naumburg under en Skylregn lod hente sin gamle graae Feltkappe og Felthue fra Byen, og indtil den kom, stak sin nye sorte Fløjelshue ind under Kappen og forblev barhovedet, sagde han ved sig selv: „Stakkels Kejser, der øser adskillige Tønder Guld ud i Krig, men ikke nænner at faae en Fløjelshue fordærvet, og derfor heller lader Regnen falde paa sit Hoved".

Hans udvortes Skikkelse, som Cranach i Mecheln malede, da Carl var otte Aar, og kun fik Ro til at fuldføre ved at male en smuk Piil paa Væggen, som Barnet ufravendt stirrede paa, og Tizian senere flere Gange med Mesterhaand fremstillede i sine Portræter, røbede især i den tidligste Manddom Majestæten ved den brede og høje Pande, det store, fyrige Øje, det bydende Træk om Munden. Vanheldende for Underansigtet var den tykke og svære Underlæbe, der var arvelig i det habsburgske

Fyrstehuus. Inden Carls fyrretyvende Aar begyndte hans tidligere næsten lysegule Haar at indsprænges med Graat, Gigt og især Podagra at plage og fortrække hans Lemmer. Mod dem udrettede den blaae, rigt indfattede Steen, som han førte med sig som Talisman, intet, ligesaalidt som hans sædvanlige Midler derimod: Bygvand, Æggeblomme og Sennesviin; thi han vilde ikke anvende det bedste Middel „at holde Munden lukket"; Sygdommen vedligeholdtes nemlig og øgedes ved hans Madlyst, der ligesom Ludvig den Fjortendes var umaadelig. En venetiansk Gesandt beretter, at Keiseren i Almindelighed, før han stod op om Morgenen, fik en kogt Kapun tillavet med Sukker, Mælk og Krydderier, hvorpaa han vendte sig om og sov igjen. Om Middagen spiste han en Mængde forskjellige Retter; kort efter Vesper nød han nok et Maaltid og senere ud paa Aftenen spiste han en Ret Anchiovis eller andre kraftige Ting, som han holdt særdeles meget af.

Sastrow beretter os, hvad han oftere var Vidne til, naar Keiseren paa de tydske Rigsdage satte sig til Middagsbordet, der varede en knap Time og beskuedes af Mange. Han spiste altid i Taushed og ganske alene; end ikke hans Broder Ferdinand sad hos ham, naar han var tilstede. Bag ham stode hans Nar og Huushovmester, der sagde Vittigheder; kun naar de kom frem med noget rigtig morsomt, kunde han trække Munden til et halvt Smiil, ellers ændsede han dem ikke. Hans Mad blev baaren frem af unge Fyrster og Grever i fire Omgange med sex Retter i hver; han rystede paa Hovedet ad de Retter, der ej i den Grad som stegt Griis og Kalvehoved behagede hans kræsne Gane, gjorde ikke synderlig Brug af Kniv, holdt Fadet op under Hagen og spiste „saa

naturligt, men reenligt og pænt, at det var en Lyst at see derpaa". Han drak tre Gange ved hvert Maaltid, og naar han begjærede Drikke, vinkede han ad sine Doktorer, der stode foran Bordet; de hentede fra et Skjænkebord to Sølvflasker og fyldte et stort Krystalglas til Randen; det tømte Kejseren til Bunds, selv om han maatte trække Vejret to, tre Gange, før han tog det fra Munden. Isøl var hans Yndlingsdrik og ofte det første, der bragtes ham om Morgenen, naar han var staaet op; af stærkere Drikke havde han ikke Noget mod Rhinskviin. Naar Maaltidet var forbi, blev Alt rømmet tilside; efterat man havde læst Bordbønnen for ham, raktes ham en Pennepose, hvormed han stangede sine Tænder; han toede sig, stillede sig hen ved et Vindue, og modtog dem, der havde Bønskrifter eller mundtlige Beretninger at afgive, og sagde dem paa Stedet, hvor de kunde faae Besked.

Hans Sjæl var opfyldt af den store Betydning, Kejserværdigheden gav ham. Han aabnede kort efter at have opnaaet den Rigsdagen i Worms 1521 paa den blandt Kirkens Helgene optagne Kejser Carl den Stores Dødsdag den 28de Januar og udtalte, at intet Monarki var at ligne med det romerske Rige, hvem Herredømmet over næsten hele Verden engang havde tilhørt, og hvem Gud selv havde æret. Vel var det nu kun en Skygge mod fordum, men han haabede ved Hjælp af Kongeriger, stormægtige Lande og Forbindelser at hæve det til dets gamle Herlighed. Da han for sit personlige Vedkommende var gjennemtrængt af den mørke, middelalderlige Katholicisme, i hvis Aand hans Forgænger paa Thronen havde gjort Korstog mod de spanske Maurere, og han selv ved Inkvisitionens Hjælp tvunget dem i Tusindviis til at antage den ene saliggjørende katholske Tro, medens han i Neder=

landene havde ladet alle dem, som fremturede i deres kjætterske Vildfarelser, levende brænde, og dem, som havde gjort Bod, halshugge, kunde kun hans vexlende Politik som Kejser bringe ham til at gjøre de tydske Protestanter Indrømmelser. Ligesom den truende Rigsdagsafsked i Worms og atter i Augsburg var en Følge af hans politiske Forbund med Paven, skyldtes den første Religionsfred i Nürnberg 1532 og Frankfurterhenstanden 1539 Kejserens politiske Nød ligeoverfor Tyrkerne. Hans endnu mere betrængte Stilling under disses Alliance med Frants I. var den væsentligste Grund til Indrømmelserne paa Rigsdagen i Speier 1544. Desuagtet fraveg han ikke de Tanker, han ligefra Begyndelsen nærede om, at han selv i sin Egenskab af den latinske Christenheds Kejser var istand til at beherske de hinanden modsatte Strømninger og at sætte en kirkelig Reform i Værk, saaledes som hans Lærer Hadrian havde paatænkt det. De Anordninger, han i Samklang med det romerske Riges katholske Stænder traf, gave ham en Myndighed i Kirkestriden, som han ogsaa vilde bruge mod Pavedømmet, for at nøde dette til Reformer, baade hvad angik Hovedet selv og Lemmerne.

Virkelig tvang den speierske Rigsdagsafsked Pave Paul III. til at udskrive det saalænge fordrede og saalænge forhalede almindelige Kirkemøde til Trient, og da det var blevet aabnet, forlangte Carl paa Rigsdagen i Worms 1545 af Protestanterne, at de skulde underkaste sig denne Kirkeforsamlings Beslutninger. Med Bestemthed afsloge de dette, da Kirkemødet hverken var almindeligt, frit eller christeligt. Carl forsikkrede dem aabenlyst, at han ikke tænkte paa at ville tvinge dem med Magt, men lønligt begyndte han dog nu at pønse paa at anvende

den. En Maaned før Luthers Død gjorde Kejseren ved at foranstalte Religionssamtalen i Regensburg et sidste, men forgjæves Forsøg paa at bevæge Protestanterne til at tage Deel i Kirkeforsamlingen, og han søgte derefter Bistand for sine videre Planer, ikke blot hos Paven og de tydske katholske Fyrster, men ogsaa blandt selve de protestantiske.

Den, der blandt disse skulde komme til at spille den vigtigste Rolle i den nærmest følgende Tid, var den unge, men dygtige, modige, kloge og indtagende Hertug Moritz af Sachsen, født 1521, Henriks Søn og Philip af Hessens Svigersøn, Hersker over alle den albertinske Linies Besiddelser siden Faderens Død 1541. Ved at tilsige ham Churfyrsteværdigheden og Størstedelen af hans Fætter Johan Frederiks Lande, mod hvem han bar Nag siden deres indbyrdes Strid 1542 om Højheden over Amtet Wurzen, en Strid, som Luther fik bilagt, før det kom til aaben Krig, lokkede Carl ham, der lededes af sin statskloge Minister Carlowitz, til at gjøre fælles Sag med sig i Politiken og lovede ham tillige Indrømmelser med Hensyn til de kirkelige Stridsspørgsmaal. Paa Rigsdagen i Regensburg 1546, hvor af protestantiske Landsherrer kun Moritz og et Par Smaafyrster mødte personligt, begyndte Kejseren i Juni med at erklære, at han endnu som før tænkte paa at tilvejebringe et Forlig mellem Stænderne; hvo som fulgte ham deri, skulde lære hans allernaadigste Villie at kjende; men mod dem, der negtede ham Lydighed, vilde han bruge sin kejserlige Myndighed. I Kraft af denne samme Myndighed endte han i Juli med at sætte Churfyrsten af Sachsen og Landgreven af Hessen i Rigets Acht. En Krig med det schmalkaldiske Forsvarsforbund var fra dette Øjeblik uundgaaelig.

Kejseren overdrog i Oktober Moritz Churfyrsteværdigheden, og denne rykkede ind i Chursachsen, medens Johan Frederik og hans Forbundsfæller, ved Tøven og Vankelmodighed trods deres Overmagt Intet udrettede mod Kejseren i Sydtydskland. Saasnart Moritz havde besat Halle, krævede han, at Justus Jonas tilligemed Syndikus Goldstein inden ti Dage skulde forlade Staden, og hiin nødtes til at drage med sin Hustru og syv Børn, hvoraf to vare spæde, først til Eisleben og derfra til Mansfeld. Amsdorf, der ivrigt havde rustet til Krig og ladet støbe Kanoner af Kirkeklokker, maatte ogsaa drage sin Vej, efterat Staden og Slottet Zeitz havde overgivet sig til Moritz, og Julius Pflug i December havde taget hele Bispedømmet i Besiddelse; han tyede foreløbig til Fæstningen Grimmenstein ved Gotha.

For at forsvare sit eget Land vendte Johan Frederik inden Aarets Udgang tilbage, og det lykkedes ham med Lethed at erobre, ikke blot Chursachsen igjen, men ogsaa den største Deel af Hertugdømmet Sachsen. Jonas tiltraadte da paany sit Kald i Halle, og Amsdorf udstedte atter som Biskop Anordninger fra Grimmenstein; men dette varede kun faa Maaneder.

Allerede ved Rygtet om, at Moritz rykkede frem, var Højskolen i Wittenberg bleven lukket, og Studenterne havde adspredt sig. Nogle af Professorerne begave sig strax til Magdeburg. I Begyndelsen af November saae man ogsaa lange Vogntog af flygtende Oldinge, Kvinder og Børn drage bort fra Byen gjennem den nyfaldne Snee. I det sidste Øjeblik, før Moritz med sin Hær lejrede sig om Byen, som han forgjæves opfordrede til at overgive sig, og derpaa foretog et Par frugtesløse Storme mod, havde Melanchthon skyndt sig med sin Familie til

Zerbst, halvvejs mellem Wittenberg og Magdeburg, hvor han underviste enkelte af de flygtede Studenter og gav sine Følelser ved Begivenhederne Luft i Breve og i Lejlighedsskrifter. Her ramte ham den store Sorg at faae Budskabet om hans kjæreste ældste Datter Annas Død den 26de Februar 1547. Hun, af en dyb, indadvendt Natur, som Melanchthon havde givet en omfattende Dannelse, var i en Alder af fjorten Aar 1536 indtraadt i Ægteskab med hendes Faders Discipel og Huusfælle gjennem en halv Snees Aar, Digteren Georg Sabinus, en Mand uden Stadighed, med Glimrelyst og Mangel paa Sparsommelighed, der efter sit Giftermaal først en Tid var ved Cardinal Albrechts Hof, saa Professor i Veltalenhed ved Højskolen i Frankfurt an der Oder, endelig fra 1544 ansat som vedvarende Rektor ved Højskolen i Kønigsberg paa meget fordeelagtige Vilkaar. Hans Skinsyge og hans Hustrues mutte Væsen afstedkom idelig huuslig Splid, saa der endog var Tale om Skilsmisse; men Anna, der jævnlig opholdt sig i sit Barndomshjem, var dog fulgt med ham til Kønigsberg og var bleven oplivet i Omgangen med den varmhjertede, menneskekjærlige Hertuginde Dorothea, da hun, kort efter at have født sit sjette Barn, bortkaldtes i en Alder af 25 Aar. Under sin Sorg længtes Melanchthon dobbelt efter at komme tilbage til Wittenbergs Højskole og til sine Venner der; men Haabet derom syntes at glippe, da Krigslykken brat vendte sig fra Churfyrsten.

Kejseren havde forenet sig med Ferdinand og Moritz og drog i Ilmarscher mod Chursachsen. Den 24de April 1547 overrumplede han Johan Frederik, der havde taget en Stilling ved Mühlberg, et Par Miil syd for Torgau ved Elben. Churfyrstens Hær adsplittedes i en Haande-

vending aldeles. Den førlemmede Johan Frederik værgede sig mandigt paa sin frisiske Hingst i et Krat Ansigt til Ansigt med en ungarsk Husar, men maatte give sig tilfange, da en sachsisk Adelsmand kom til. Husaren overlod han sin Dolk og sit Sværd, Adelsmanden sin Ring, og lod sig føre for Kejseren.

„Erkjender I mig nu", raabte denne ham imøde, „for en romersk Kejser?" „Jeg er", svarede Churfyrsten, „nu en stakkels Fange; Eders Majestæt vil behandle mig som en født Fyrste". „Jeg vil", tog Kejseren atter til Orde, „handle med Eder, som I har handlet mod mig". — „I", føjede Ferdinand forbittret til, „søgte at forjage mig og mine Børn fra Land og Herskab; I er mig en smuk Herre".

I Wittenberg, hvor Churfyrstinde Sibylle, beskyttet af en talrig Besætning, befandt sig tilligemed sine tre Sønner, af hvilke den ældste, en Ungling paa atten Aar, der bar samme Navn som sin Fader, var bleven saaret i Slaget, besluttede man at forsvare sig efter Evne, da Carl intet Belejringsskyts havde. Bugenhagen, der i trofast Sammenhold med Cruciger, Mag. Rører og Professor Paul Eber varetog sit Kald, og ligesom den sidstnævnte, kun endnu meer omstændeligt har berettet os om Stemningen og Tildragelserne i den ængstede By, sendte sin Hustru og sine Børn bort, inden Carl med sin Hær lejrede sig i nogen Afstand fra de stærke Fæstningsværker, hvis Beskuelse bragte ham til at udbryde: „Havde vi ikke Fuglen, fik vi neppe saa snart dens Rede".

Carl havde ladet sit Krigsraad fælde Dødsdom over Churfyrsten for Oprør og Kjætteri; og man fortæller, at denne blev ham forkyndt, netop som han sad og spillede Skak med sin Medfange, Hertug Ernst af Brunsvig.

Han hørte med den største Ro paa Oplæsningen af Dommen, modtog den, lagde den ved Siden af sig, fortsatte Spillet og sagde til Erik: „Fætter, see Eder vel for; thi I er snart mat“.

Carl blev dog, efterat Sibylle og Lucas Cranach havde gjort Knæfald for ham i Lejren, og Churfyrsterne Joachim II. og Moritz gjort Forbøn for Fangen, afholdt af sine Raader fra at lade Dommen fuldbyrde. Den yngre Granvella, Biskop af Arras, indledede Underhandlinger med den uforfærdede Johan Frederik, og mens han ikke var at bevæge til den mindste Eftergivenhed i hvad der angik Kirken og Troen, samtykte han i at frasige sig Churværdigheden, udlevere Kejseren sine Fæstninger, afstaae største Delen af sit Land til Moritz og forblive i livsvarigt Fangenskab.

Borgerne i Wittenberg spurgte efter dette Bugenhagen, om de skulde overgive eller forsvare Fæstningen. Han foreslog, at Affendinge skulde spørge Churfyrsten selv til Raads derom, og da denne, der havde haft en ham af Kejseren bevilget Sammenkomst i Wittenberg med sine Sønner, ønskede, at Capitulationen af 19de Maj skulde udføres, aabnede Byen sine Porte og fik udvirket, at den fjendtlige Besætning kom til at bestaae af lutter Tydske; thi Spanierne havde et meget slet Rygte paa sig for alleslags Voldsgjerninger og Røverier. Carl besøgte selv Staden og besaae Slotskirken samt Luthers Grav. Bugenhagen fortæller Intet om, at Carl, da Alba eller Granvella havde opfordret ham til at lade hiin Erkekjætters Been opgrave, skal have svaret: „Kun med Levende fører jeg Krig, ikke med Døde“ *); men derimod nok, at

*) En nyere Kunstner Teichs har malet dette Sujet; Billedet hænger i Kapellet for „det hellige Legeme“ ved Sognekirken i Wittenberg.

han i Slotskirken, hvor Gudstjenesten var ophørt, fordi Slottet var blevet besat af de Kejserlige, sagde: „Hvem har anordnet dette? Skeer det i vort Navn, mishager det os; vi have Intet forandret i Gudstjenesten i Sydtydskland, hvorfor skulde vi da gjøre det her?" Fjorten Dage efter Capitulationen fortrak den kejserlige Besætning; Moritz tog Byen i Besiddelse og lovede Højskolen sin Beskyttelse.

Før ogsaa Philip af Hessen, blottet for Penge og Tropper, havde indvilget i at komme til Kejserens Lejr og overgive sig paa Naade og Unaade, var der af begge Churfyrsterne blevet lovet ham meer, end der af dem skriftligt var indstillet til Kejseren, nemlig ikke blot, hvad denne havde bevilget dem, at Philip skulde fritages for Livsstraf og livsvarigt (evigt) Fængsel, men tillige, at han skulde have frit og sikkert Lejde frem og tilbage. For at faae Tilgivelse var der foruden flere haarde og ydmygende Betingelser, der vare af den Beskaffenhed, at de især maatte bestyrke Mæglernes Tro paa, at han ikke skulde berøves Friheden, ogsaa stillet ham den, at han skulde gjøre Knæfald for Kejseren. Ceremonien fandt Sted i Erkebispens Residents i Halle den 19de Juni om Eftermiddagen, og Philip fulgte uden Mistanke tilligemed begge Churfyrsterne en Indbydelse til at spise til Aften hos Hertugen af Alba. Efter Maaltidet erklærede Alba, at Philip var Fange — paa nogen Tid; Forligsmæglerne protesterede forgjæves og formaaede ikke trods alle Forestillinger hos Kejserens Raader, der foreviste dem deres egen skriftlige Indstilling, at udfrie ham af den Snare, hvori han ved deres Mangel paa Forsynlighed var falden. Veltilfreds, som Carl var med at have faaet sit Anslag mod Philips Frihed, som han alt den 15de havde betroet

18

Ferdinand, sat i Værk, førte han begge sine Fanger med sig til Jena, hvor Egnen slog ham saaledes ved sin Skjønhed, at han udbrød: „See! Her er Florents“, og hvor Churfyrsten endnu en Gang fik Tilladelse til at have en Samtale med sine Sønner. Derfra tog Kejseren sine Fanger med sig til Sydtydskland, hvor han i September aabnede en ny Rigsdag i Augsburg, og her paa sin Fødselsdag 1548 med stor Pomp forlehnede Moritz med Churværdigheden, mens Johan Frederik maatte see Toget drage forbi sin Fangebolig.

Dybt rystet ved Efterretningen om Churfyrstens Fangenskab havde Melanchthon ufortøvet begivet sig til Magdeburg, hvorfra han som Formynder ledsagede Luthers Enke og hendes Børn til Brunsvig. Derfra rejste han til Nordhausen. Til denne sin Fødeby tyede ogsaa Jonas og holdt sig skjult i et affides liggende Havehuus, indtil Raadet i Hildesheim nogen Tid efter gav ham en midlertidig Ansættelse i denne By. Melanchthon havde ogsaa faaet det ene ærefulde Tilbud efter det andet, til Nürnberg, til Frankfurt ved Oderen, til Tübingen, men han afslog dem alle i Haab om, at Højskolen i Wittenberg, hvis Anseelse og Liv han var voxet saa fast sammen med, atter skulde blive aabnet.

Ikke blot stor Modløshed, men ogsaa Vankelmodighed viste sig i denne Tid hos Melanchthon. Thi da Johan Frederiks Sønner efter deres Faders Ønske i Løbet af Sommeren indledede Underhandlinger med ham om at forblive i sin gamle Landsherres Tjeneste og at være med til at grundlægge en akademisk Læreanstalt etsteds i Thüringen, som ikke var blevet dem berøvet, foreslog han vel at grundlægge denne Anstalt i Jena og udpegede flere Lærere i Wittenberg til den, syntes ogsaa selv rede

til at lade sig ansætte ved den, men skiftede pludselig Tanker, da Moritz lod ham kalde til sig i Leipzig, hvor han holdt en Landdag, modtog ham særdeles naadigt og drøftede med ham, Bugenhagen og Creutziger Gjenaabningen af Wittenbergs Højskole. Her besteg Melanchthon i Oktober paany sin Lærestol, men gik ikke Ram forbi, idet især Livlægen Ratzeberger beskyldte ham for at have glemt sine Pligter og viist sig utaknemmelig mod det gamle chursachsiske Fyrstehuus.

Endnu langt haardere Beskyldninger for Forræderi mod hele den protestantiske Kirke maatte Melanchthon bære, efterat Kejseren paa Rigsdagen i Augsburg havde faaet vedtaget som Rigslov den midlertidige, interimistiske Afgjørelse i Religionsstriden, som Biskop Pflug med Bistand af Luthers forbums Ven, siden hans Modstander, nu churbrandenburgsk Hofpræst Agricola *) fra Eisleben havde udarbejdet, og som bærer Navnet det augsburgske Interim. Derved var der kun indrømmet de protestantiske Stænder Præsternes Ægteskab og Nydelsen af den hellige Nadver under begge Skikkelser samt en Middelvejslære om Retfærdiggjørelsen, af Gud, ved hans Barmhjertighed, hverken af en død Tro alene eller af fortjenstlige Gjerninger alene, medens de derimod forpligtedes til at gjenindføre alle de afskaffede Misbrug i den katholske Cultus og anerkjende Paven som Kirkens øverste Biskop. Det var Kejseren umuligt at sætte en slig oprørende Afgjørelse fuldt igjennem uden at bruge Vold. End ikke sin ene Fange, Johan Frederik, som han behandlede mildt, og Granvella lovede Frihed i Tilfælde af Underkastelse,

*) See Luthers Huusliv S. 202 ff.

formaaede han at fralokke et Samtykke til denne midlertidige Ordning, mens Landgreven, hvis Fangenskab var haardere, føjede sig. Moritz havde klogelig holdt sig en Udvej aaben, idet han erklærede, at han i denne Sag kun kunde forpligte sig for sig selv, men ej for sine Stænder, hvis Stemme han først maatte høre; Kejseren betragtede imidlertid dette ligefuldt som et Samtykke.

I Sydtydskland truedes eller plagedes Stædernes Raad til Eftergivenhed, men af de evangeliske Præster i hine Egne foretrak mangfoldige Landflygtighed for Underkastelse.

Johan Brenz, der som en ivrig Modstander af Interimet var hadet af Kejserens Embedsmænd, sad netop til Bords med Hustru og Børn, da han erfarede, at en spansk Høvedsmand var ankommen til Hall, for at forlange ham udleveret. Han undslap, fandt Tilflugt, først paa en adelig Gaard, hvor han sov om Natten, mens han om Dagen holdt sig skjult i en tæt Skov, derefter hos Hertug Ulrich paa et afsides Slot. Han maatte atter flye derfra, og fandt et Fristed i Basel. Budskabet om hans Hustrues Død og Bekymring for hans fire Børn drev ham tilbage til Stuttgart. Da han ogsaa der efterstræbtes af Granvellas Udsendinge, skjulte han sig i Forstaden elleve Dage paa Loftet i en Hytte, bag en Brændestabel, og fristede der Livet ved tørt Brød og, efter Sagnet, ved et Æg, som en Høne hver Formiddag lagde i hans Nærhed. Derefter blev han forklædt og under et fremmed Navn ansat af Hertugen som Borgfoged paa et Slot i Schwarzwald, forblev der i halvandet Aar og udarbejdede flere Skrifter. Først da de politiske Storme havde lagt sig, ansatte Hertug Christoph ham som Provst i Stuttgart, hvor han udarbejdede en meget anseet Kirke-

ordning for Würtemberg, blev dragen ind i den sachsiske Kirkes Lærestridigheder, og viste sig haard mod den landsflygtige reformeerte Adelsmand Johan a Lasco og hans Ulykkesfæller, da de, fordrevne fra Danmark, og i Tydskland lagte for Had af den fanatiske hamburgske Præst Westphal, kom til Stuttgart. Han døde 1570; hans anden Hustru, der overlevede ham, havde født ham ti Børn.

Ogsaa Martin Bucer maatte opgive sit Kald i Straßburg. Han fulgte en Indbydelse fra Erkebiskop Cranmer, drog til England, hvor han stod i stor Anseelse, og døde som Professor ved Højskolen i Cambridge 1551.

I Nordtydskland var Modstanden mod Interimet endnu mere haardnakket.

Den unge Hertug Erik II. af Calenberg var bleven vundet af Keiseren og vilde sætte Interimet igjennem; men en Deel af Gejstligheden med Corvinus i Spidsen modsatte sig det. Erik lod Corvinus, som han selv havde gjort til Superintendent, behandle haardt og kaste i Fængsel. Tre Aar hensmægtede han deri, trods alle Hertuginde Elisabeths Anstrængelser for at befrie ham. Et halvt Aar efter sin Løsladelse døde han paa Paaskedag 1553.

Biskop Amsdorf, der efter Slaget ved Mühlberg kaldte sig Christi Exul (Landsflygtige), havde begivet sig til Weimar, hvor han forblev henved to Aar. Her kom han sammen med Johan Frederiks Sønner, med Kantslerne Brück og Burkhardt og med Strigel og Stigel, de to første Lærere, der vare beredte til at virke ved den paatænkte Læreanstalt i Jena. Denne aabnedes som et akademisk Gymnasium allerede den 19de Marts 1548 i Byens Paulinerkloster, hvor ogsaa den wittenbergske Høj-

skole i Pesttider havde fundet Ly, og udviklede sig, paavirket af Amsdorf og med Luthers troe Ven Schnepf som fast, med Jonas som midlertidig theologisk Lærer, endnu inden dens Indvielse som Universitet 1558 til at blive den luthersk Rettroenheds Sæde, hvorfra en altid slagfærdig Modstand mod Melanchthon og Aanden i Wittenberg udgik.

Da Interimet var kundgjort i Maj, stillede Amsdorf sig i Spidsen for dets Modstandere, først i Thüringen, derpaa i Magdeburg. I denne uafhængige By, der var erklæret i Rigets Acht, samledes han med Landflygtige fra alle Egne. Fra „Guds Cancelli“ i denne By kunde uden Censur Strids- og Spotteskrifter imod Interimet ligesaavel som satiriske Billeder, Gadeviser („Interim, Interim, hat den Schalk hinter ihm“) og haanende Skuemønter, i Lighed med Amsdorfs tidligere nævnte, de saakaldte Interimsdalere med et trehovedet Uhyre paa, udgaae og spredes over Tydskland. Foruden Amsdorf var især Melanchthons egen tidligere Ven og Discipel, Mathias Flacius fra Illyrien virksom; en kraftfuld, veltalende og overordentlig lærd Mand, fuld af en Lidenskab for den rene Lære, der bragte ham baade i den Tid og senere, efterat han var bleven Professor i Jena, til at fortrædige og dybt at krænke Melanchthon.

Melanchthon kan neppe aldeles frifindes for den Anklage, at have svigtet sin verdenshistoriske Stilling som Protestantismens Talsmand under den berettigede og kraftige Modstand mod Kejserens Interim, som ogsaa de mest ansete Gejstlige i Nedersachsen og Nordtydsklands Rigsstæder deeltoge i. Efter først at have udtalt sig klart og bestemt mod dette undslap der ham i et privat Brev til Minister Carlowitz i Augsburg, som denne strax

til hans Skade gjorde bekjendt, fortrolige, men den ædle Mand ikke ret værdige Ytringer om hans tidligere Betryk, ja „Trældom" ligeoverfor Luthers Stridslyst og om hans egen personlige Villighed til at underkaste sig Magthaverne. Ved derefter at skjelne altfor meget mellem Lære og Cultus lod han sig bevæge til vidtgaaende og for de protestantiske Menigheders Fremtid farlige Indrømmelser i de paa Møder og Landdage længe fortsatte Forhandlinger med Chursachsens Regjering angaaende den Form, under hvilken det var muligt her at gjennemføre Interimet med uskadt Samvittighed.

I Samstemning med de andre Theologer i Wittenberg havde han forfattet et Udkast til en slig midlertidig Kirkeordning; men han fandt sig i, at dette af de churfyrstelige Raader blev meer og meer ændret for at passe til Kejserens Interim. I den endelige Skikkelse, hvori Udkastet i December blev forelagt Stænderne paa en Landdag i Leipzig, vare baade Stædernes Affendinge og Mange af Ridderskabet meget misfornøjede med det; men det blev dog vedtaget, idet Theologerne, blandt dem ogsaa Georg af Anhalt, for at hæve alle Betænkeligheder, gjorde gjældende, at de fleste katholske Ceremonier, rettelig forstaaede, kunde gjenoptages som Adiaphora ɔ: ligegyldige Ting, der uden Fare for den rene Lære, den rette Tro og Saligheden kunde antages.

Melanchthon fortrød selv bag efter, at han ikke havde været fast nok, men havde givet efter af en Svaghed, der ligesom tidligere udsprang af hans oprigtige Higen efter at forebygge Oprør mod den lovlige Øvrighed og al voldsom Forstyrrelse fra Kejserens Side af Kirkens Fred. Han maatte nu døje, ikke blot de indtrængende, men kjærlige og skaansomme Bebrejdelser, hans trofaste

Venner som Brenz og Calvin gjorde ham, men ogsaa de haanende og lidenskabelige Angreb, som Amsdorf og hans Medkæmpere, hvem Melanchthon kaldte de magdeburgske Cykloper, gjorde baade paa ham og Bugenhagen. Disse regnedes blandt de Adiaphorister, „der havde en snehvid Middagsdjævel, forklædt som Lysets Engel og endnu farligere end Tyrken og Pavens Kirkemøde, hvis sorte Djævel kom fra Midnat". Amsdorf foreholdt dem Luthers straalende Billede, der aldrig havde været Adiaphorist; og for at ære hans Minde og vaage yderligere over den rette Tro fik han ogsaa senere en ny, skarpt revideret Udgave af hans samlede Skrifter (8 tydske og 4 latinske Foliobind) udgivet i Jena 1555—1558, hvormed Aurifaber, der var bleven Hofpræst i Weimar, Mag. Rører, Bibliothekar i Jena, Ratzeberger og Flere vare behjælpelige.

Før Magdeburg efter en langvarig Belejring var blevet indtaget af Moritz i Slutningen af Aaret 1551, havde den fangne Johan Frederik i stor Bekymring for Amsdorf ladet sine Sønner indbyde ham til at bosætte sig i Thüringen, og han var da kommen til Eisenach. Her nød han fri Bolig, en passende aarlig Løn i Penge samt et Kvantum Malt for selv at kunne lade brygge en rigelig og stærk Drik Øl, som han nok holdt af; desuden fik han Lov til i Eisenachs Amt ligesom tidligere i Zeitz „dog med Maadehold" at følge sin adelige Lyst til at fange og skyde Vildt. Han udnævntes til en Slags Biskop for samtlige ernestinske Lande, tituleredes paany „Eders Naade" og stod i den største Anseelse ved Hoffet.

Eisenach var, dengang Luther gik i Skole og fandt et kjærligt Hjem der hos Fru Cotta, efter hans senere Udsagn „en rigtig gejstlig Stapelstad og Klerkerede", da

der foruden flere Klostre og Stiftelser fandtes meer end et Dusin Kirker, forsynede med 67 Præster. Desuagtet havde Reformationen tidlig fundet Indgang der. I Aaret 1529 kom Justus Menius dertil som Præst. Han var født 1499 i Fulda, havde i Skolen der haft Crotus Rubianus til Lærer og senere ved Højskolen i Erfurt som Poet sluttet sig nøje baade til ham, Mutian og Coban. Paa en Tavle, Crotus som Højskolens Rektor 1521 lod male og pryde med sit eget og elleve erfurtske Humanisters Vaaben, findes ogsaa Menius' Vaaben; i Tavlens Hjørner desuden Reuchlins, Erasmus', Melanchthons og Luthers. Med de to sidste havde Menius gjort Bekjendtskab i Wittenberg, hvor han to Aar før havde studeret en Tid. Som Landsbypræst i Nærheden af Gotha havde han gjort Bekjendtskab med Myconius; under Bondekrigen var han bleven kaldet til Erfurt, hvor han havde forfattet et Stridsskrift mod Katholikernes Ordfører Kling, hvilket Luther udgav med en Fortale. I Eisenach beskikkedes han til Superintendent og deeltog i Eftersynet af det vestlige Thüringen med Melanchthon og Myconius, der begge roste hans Dygtighed og Iver. De talrige Gjendøbere i Thüringen og i Nabolandet Hessen, som ifølge en kejserlig Lov af 1529 allevegne skulde straffes med Døden, og hvoraf allerede forud i Tydstland henved 2,000 vare blevne henrettede, vilde Churfyrst Johan omvende ved legemlige Straffe, Landgreve Philip derimod med aandelige Vaaben. Ham tilegnede derfor Menius 1530 en Gjendrivelse af deres Lærdomme, hvortil Luther atter føjede en Fortale. Han antages ogsaa at være Forfatter af et anonymt Brev til Crotus med en spydig, men sand Skildring af hans tidligere Frisindethed og senere Tilbagefald til Katholicismen. Til Præst i

Gotha kaldtes han efter Myconius, men vedblev tillige at være Superintendent i Eisenach, indtil Amsdorf fik hans Kald og Embedsbolig der.

Amsdorf havde Aarsag til at glæde sig, da Moritz, for at befrie sig fra sin for en protestantisk Landsfyrste piinlige og forhadte Stilling som Kejserens Forbundsfælle, efter Magdeburgs Fald pludselig med sin samlede Krigsmagt havde kastet sig over Kejseren og nødt ham, ikke blot til i Hast at flygte fra Innsbruck for ej at blive tagen tilfange, men ogsaa til at indgaae Forliget i Passau 1552, der sikkrede de protestantiske Stænder fuldkommen Religionsfrihed indtil et nyt Kirkemøde, og tillige skaffede hans Svigerfader Philip og Johan Frederik deres Frihed. Amsdorf sad i Vognen hos sin kjære Landsherre ved dennes festlige Indtog i Coburg og digtede en Lov- og Takkepsalme, som et Chor af Drenge og Piger vexelviis afsang ved Fyrstens Modtagelse i Eisenach. Han stod denne trofast bi med aandelig Trøst, da han i Aaret 1554, otte Dage efter sin Gemalindes Død selv laae for Døden, og han holdt Ligtalen over ham i Weimar.

Selv som Olding bevarede Amsdorf sin Kamplyst. Han forfegtede imod Georg Major i Wittenberg og Justus Menius i Gotha den i sin Eensidighed anstødelige dogmatiske Læresætning, at de gode Gjerninger langt fra ere nødvendige til Salighed, men tvertimod skadelige for den. Ved Kirkevisitatser viste han en saa vidt dreven Strænghed mod Papisteriet, at han forbød Ringning med Kirkeklokkerne Morgen og Aften, for at Almuen ikke skulde komme til at tænke paa Katholikernes Ave Marie, lod mange Steder Altertavler tage bort og lod Alterne forandre saaledes, at Præsten ikke paa papistisk Viis kunde komme til at vende Ryggen mod Menigheden. Til hans

Ejendommeligheder maa ogsaa henregnes, at han i sine sidste Leveaar opskrev en Bøn paa over tyve Foliosider, som han daglig gjentog, og havde sin Ligkiste staaende foran sin Seng som en Fodskammel, hvoraf han betjente sig for at stige op i den. I en Alder af næsten 82 Aar døde han den 14de Maj 1565 og blev begravet i St. Georgskirken i Eisenach. Baade hans Billede paa Ligstenen der og et opbevaret Portræt af ham gjengive hans Aasyns faste, men strænge og lidet tiltalende Træk.

Af de andre fortrolige Venner, der overlevede Luther, var næst Myconius og Link Cruciger den, der tidligst gik bort. Han led allerede af en Sygdom i Underlivet, da Forhandlingerne angaaende Udkastet til det leipzigske Interim fandt Sted. Hans af Naturen svagelige Helbred og tunge Sind led meget under Bekymringerne for Kirkens Fremtid. Fromt og taalmodigt bar han de Lidelser, under hvilke han i tre Maaneder hentæredes. I sine sidste Feberſyner disputerede han standhaftigt med Modstandere, der vilde overtale ham til Frafald fra den rene Lære. Hans første Hustru Elisabeth, der har forfattet flere Psalmer, var tidligt død; men han havde til Pleje og Trøst om sig sin anden Hustru, til hvem Luther havde viet ham, sine to Døttre, hvoraf den ene blev gift med Luthers Søn Johannes, og sin Søn, der senere fik Melanchthons Lærestol, men fængsledes og derpaa forvistes fra Chursachsen som hemmelig Calvinist. Crucigers Dødsdag var den 16de November 1548.

Jonas, der havde giftet sig for tredie Gang, og snart opholdt sig i Halle, dog uden at turde prædike der, snart i Jena, blev i Aaret 1551 Hofpræst hos Johan Frederiks Halvbroder Hertug Ernst i Coburg. Efter denne Fyrstes Død 1553 forflyttedes han som Superintendent

til Eisfeld, nogle Miil nord for Coburg; men hans Kraft var nedbrudt, og han døde den 9de Oktober 1555. Hans Søn Justus, meget begavet, men stolt og ærgjerrig, gjorde allerede tidligt sin Fader Sorg ved sin Mangel paa sønlig Ærefrygt, førte senere en levende og ret oplysende Brevvexling om Tidens Begivenheder med Albrecht af Preussen, der oftere hjalp ham ud af hans idelige Pengenød, var en Slags diplomatisk og juridisk Forretningsfører for ham og flere Fyrster, tog ogsaa Deel i Tidens theologiske Partikampe, men indviklede sig tilsidst saaledes i en politisk Tvist mellem Churfyrsten og Hertugen af Sachsen, at han maatte flygte til Kjøbenhavn, hvor Churfyrsten, efterat han var bleven udnævnt til kongelig Raad, fik ham dømt, og hans Hoved 1567 faldt for Bøddelens Øxe.

Bugenhagen bar med Sindsro de Beskyldninger, der udslyngedes mod ham baade for at have kaldt paa Prædikestolen Johan Frederik en Blodhund, der havde ført andre paa Glatiis, og for at have viist sig utro og utaknemmelig mod sin gamle Landsherre, og han nøjedes med at sige: „Dette er djævelsk Løgn". I sin Brevvexling med Albrecht og Christian III. forklarede og forsvarede han ogsaa sit Forhold under Forhandlingerne om Interimet og skød Skylden for dette paa Raaderne, der havde ladet Theologerne sige Ting, som de aldrig havde bifaldet eller fremført. Han forholdt sig taus under de fortsatte theologiske Kampe og røgtede trolig sit Kald, indtil Svaghed gjorde ham det umuligt at prædike. Da gik han daglig fra sin Præstegaard tæt ved Kirken over i den og gjorde Bøn for Menigheden og sig selv, idet han vedblev at følge sit Valgsprog:

Si Jesum bene scis, satis est, si cetera nescis,
Si Jesum nescis, nil est, quod cetera discis*).

Han døde ved Midnat mellem den 19de og 20de April 1558; en Gravsteen over ham findes i Sognekirkens Chor; et ypperligt Portræt af ham i Leipzig skyldes Lucas Cranach. Hans Søn Johannes blev theologisk Professor i Wittenberg; begge hans Døttre indtraadte ogsaa der i Ægtestanden, den ene med en Dr. juris Wolff, den anden med en churfyrstelig Gehejmeraad Cracow. Under de senere Forfølgelser mod Alle i Wittenberg, der arbejdede paa at sætte Calvins Nadverlære istedenfor Luthers, blev Cracow fængslet tilligemed Melanchthons Svigersøn, Lægen Peucer, der ogsaa var Gehejmeraad. Denne sad tolv Aar i Fængsel; hiin døde deri.

Melanchthon, hvis Anseelse ikke var svækket ved Højskolen, der 1550 talte henimod to Tusinde Studerende, havde i Aaret 1553 oplevet baade den fromme Georg af Anhalts og Jakob Sturms Bortgang, ligeledes Churfyrst Moritz's bratte Død af sine Saar under Krigen med hans Ungdomsven Markgrev Albrecht af Brandenburg og Overdragelsen af Churværdigheden til hans Broder Hertug August af Sachsen, der 1548 af Fyrst Georg var bleven viet i Torgau til Kong Christian den Tredies Datter Anna. Saavel Religionsfreden i Augsburg 1555, der indrømmede Rigsstænderne Ret til at reformere, og deres Undersaatter Ret til at udvandre i Tilfælde af, at der negtedes dem fri Religionsøvelse, som ogsaa Carls Thronfrasigelse det følgende Aar og hans Broder Ferdinands

---

*) Kjender Du Jesus vel, er det nok, om Du end ikke kjender alt Andet; kjender Du ikke Jesus, er det Intet, at Du lærer alt Andet.

Ophøjelse til Kejser syntes at bebude, at den protestantiske Kirke nu kunde vente fredeligere Dage. Men disse udebleve, deels paa Grund af den under kraftige Paver troesivrige katholske Kirkes vedholdende og heldige Bestræbelser for, ved de nu allevegne indtrængende Jesuiters Hjælp at vinde Sjælene tilbage til den ene saliggjørende Tro, deels ogsaa paa Grund af de heftige indvortes Stridigheder i den protestantiske Kirke. Under disse blev ogsaa Melanchthon Gjenstand for de strænge Lutheraneres Angreb paa hans Troeslære, hvoraf en paany gjennemarbejdet Udgave var udkommen 1543 og før hans Død blev oplagt 25 Gange; senere gjordes ogsaa svære Beskyldninger mod ham for Frafald fra den augsburgske Bekjendelse. I dennes latinske Text havde han paa egen Haand, men med Luthers Billigelse foretaget adskillige Ændringer, da han udgav den paany 1540; dog var det netop denne Udgave, der uden nogensomhelst Indsigelse fra protestantisk Side blev fremlagt som Kirkens rette Bekjendelse af de chursachsiske Affendinge og Theologer ved Religionssamtalerne med Katholikerne i Worms, baade 1540 og 1557. Ved denne sidste Samtale, hvor efter Kejser Ferdinands Ønske et Forlig mellem de katholske og evangeliske Theologer endnu engang skulde søges tilvejebragt, viste Flacius og hans Kampfæller, hvorvidt de kunde gaae i deres blinde Iver. Thi de forlangte før Forhandlingernes Begyndelse, at alle de, der i Interimets Dage vare faldne fra den augsburgske Bekjendelse, først skulde fordømmes tilligemed Zwingli, Osiander og Georg Major for de af dem fremførte Vildfarelser angaaende Nadveren, Retfærdiggjørelsen og de gode Gjerninger, og haabede derved ogsaa at faae den tilstedeværende Melanchthon stemplet og skændet som Kjætter. Da dette Forslag

ikke gik igjennem, forlode disse Ivrere Forsamlingen, men opnaaede kun til Skam for den evangeliske Kirke at gjøre Spliden i den ret aabenbar for de hoverende katholske Modstandere.

Kun sjelden besvarede Melanchthon disse Angreb paa ham. Han sagde selv: „Jeg bærer mig ad ligesom min lille Anna en Gang. Hun var bleven for længe ude, og da hendes Fader spurgte hende: Hvad vil du nu sige, naar din Moder skjender paa dig? svarede hun: Intet". Han led taalmodigt i Stilhed og sagde, at han forekom sig selv at ligne et Asel blandt en Sværm Gedehamse.

Under Religionssamtalen i Worms 1557 gjorde han en Udflugt til Heidelberg, for efter den pfalziske Churfyrstes Anmodning at reformere Højskolen. Han blev her modtagen med de største Æresbeviisninger, levede et Par Dage glad sammen med sin Broder Georg, men maatte da opleve en ny Sorg. Hans Ægtefælle var død i Wittenberg den 11te Oktober, og Camerarius var af Højskolen sendt til ham med Budskabet derom. Under en Spadseregang i den dejligt beliggende Slotshave, hvor Viinrankerne netop bare modne Druer, meddeelte han sin dyrebare Ven hans Tab. Melanchthon saae fromt op mod Himlen, og udbrød med Fatning: „Farvel, jeg følger snart efter Dig".

Aaret efter begyndte han at falde stærkt af; hans Hænder rystede; hans Øjne vilde ikke ret staae ham bi under hans utrættelige Arbejdsomhed. I Begyndelsen af April 1560 kom han syg tilbage fra en Rejse til Leipzig, hvor han havde prøvet Stipendiater ved Højskolen. Trods Feberanfald, der gjentoge sig med Mellemrum, vedblev han med sine Arbejder af forskjellig Art, Forelæsninger,

Møder i Consistoriet, Udarbejdelser og Correktur af Trykſager. Langfredag, den 12te April, forklarede han om Morgenen tidlig for sine Disciple Betydningen af Christi Lidelse; Dagen efter nød han Nadveren i Kirken og vilde atter paa første Paaskedag efter Sædvane udlægge Evangeliet for de Studerende i det store Collegium; men hans Venner afholdt ham derfra, da hans Mathed var stærkt tiltaget. Camerarius var kommen, for at see til ham, fra Leipzig, hvor han henlevede sine sidste Aar (han døde 1574) og forfattede mange Skrifter. Den 16de ſade de fortroligt ſammen, og Melanchthon ſagde da til ham: „Min kjære Joachim, vi have nu været Venner i 40 Aar og haft hinanden kjær, ikke for Fordeels Skyld, men af Hjertets Oprigtighed; vi have begge været Skolemænd, hver paa ſit Sted, og jeg haaber, at vort Arbejde ikke har været forgjæves, men til Nytte for Mange; er det Guds Villie, at jeg ſkal døe, ville vi holde vort Venſkab ubrødeligt i det tilkommende Liv". Camerarius maatte ſamme Dag rejſe hjem og ſaae ham ikke mere.

To Dage ſenere lod han ſig føre ind i ſit Studerekammer og ſin Rejſeſeng opſætte der; „i den", ſagde han, „vil jeg drage til Hjemmet". I de roligere Mellemrum mellem de beſtandig heftigere Feberanfald talte han fromme og kjærlige Ord, ſnart til ſin Datter Magdalene, gift med Peucer, eller til ſin Søn Philip, ſnart til ſine Børnebørn, ſnart til ſine Venner, iſær til Bugenhagens Efterfølger ved Sognekirken Paul Eber, og fik møjſommeligt tre Sider nedſkrevet af ſit Teſtament, hvori han fordeelte de Ejendele, ſom han med ſin overvættes Godgjørenhed ikke allerede før havde bortſkjænket, og ſom beſtode i hans Huus, en aarlig Rente paa 45 Gylden i Deſſau,

syv Gylden i Mersewitz og nogle Pengekrav paa hans Svoger og hans Broder.

Endnu paa sin Dødsdag den 19de April bar han Kirkens Nød paa sit Hjerte og bad Gud ikke at forlade sin Menighed. Han sagde til Peucer: „Min Sjæl er ikke ængstet; jeg har kun een Bekymring; maatte Kirkerne dog kunne blive enige i Christus Jesus. Jeg begjærer at opløses og at forenes med Christus. Naar Gud vil kalde mig bort, bliver jeg befriet for mine Fjender“. Han gjentog oftere de Ord: „Er Gud for os, hvo kan da være imod os“, som han ogsaa havde ladet sætte paa sit Signet omkring Forsoningens Symbol, en ophøjet Slange. Da hans Venner oplæste de Ord af Joh. Ev. 1, 12: „Saamange som ham annammede, haver han givet Magt til at vorde Guds Børn“, sagde han med opløftede Øjne og Hænder: „Det staaer uafladeligt for min Sjæl“. Endnu en Gang spurgte Peucer ham, om han ønskede Noget; han svarede: „Intet, uden Himlen; forstyrrer mig derfor ikke mere“. Han laae stille hen og bevægede af og til Læberne som i Bøn; henimod Klokken syv om Aftenen hensov han blidt.

Hans Lig blev jordet under almindelig Deeltagelse i Wittenbergs Slotskirke lige over for Luthers; i Choret findes en latinsk Gravskrift over ham af Camerarius. Paa hans Huus i Wittenberg, der endnu er bevaret, sees en indmuret Tavle med den korte og fyndige Indskrift: „Her boede, lærte og døde Philip Melanchthon“.

Hjemmel og Henviisninger.

Foruden ældre Biographier og Samlingerne af Kildeskrifter til Reformationstiden er der til de enkelte Capitler benyttet efterfølgende nyere, deels hele Tidsalderen omfattende, deels specielle Arbejder:

I

Stier, Witt. im. Mittelalt. 1855 og die Schloßkirche z. W. 1873. Die Witt. Univ.- und Facultäts-Statuten, 1867. Muther, Aus d. Universitätsleben im. Z. d Ref. 1866. Soden, Beiträge z. G. d. Ref. 1855. Scheurls Briefbuch, v. Soden und Knaake 1—2. 1867—72. Grimm, de Joan. Staup. (Illgens Zeitschr. 1837). Caselmann, Link. 1862 Ranke, deutsche Geschichte im Z. d. Ref. I., 1852.

II.

Köstlin, M. Luther 1—2. 1875. Burkhardt, L.s Briefw. 1866. (S. 26 coenavimus; hos De Wette i det citerede Brev urigtigt certavimus). Kampschulte, die Univ. Erfurt im. Verh. z d. Human. und der Ref. 1—2. 1858. Spalatin, hist. Nachlaß, v. Neudecker und Preller I., 1851. (Af syv paatænkte Dele, med Aftryk af Haandskrifter i Weimar og Gotha, udkom kun denne). Engelhardt, Spalatins Leben. 1863. Voigt, Briefw. d. Gelehrten mit Albr. v. Preussen. 1841. Ranke, deutsche Gesch. IV. 1873.

III.

Schwertzell, Hel. Eob. Hessus. 1874. Strauß, Ulr. v. Hutten 1—2. 1858. Briefe v. Dunkelmännern, üb. v. Binder. 1876. Pressel, J. Jonas. 1862. Wolters, der Abgott zu Halle. 1877. Merkel, die Miniaturen d. Hofbibl. in Aschaff. 1836. Lauterbachs Tagebuch auf 1538, v. Seidemann. 1872. L., født i Stolpe 1502, studerede i Wittenberg fra 1529, var Luthers Bordfælle fra 1531—1533, Diakon i Wittenberg 1537, Superintendent i Pirna fra 1539, død 1569.

IV.

Gräfe, Lpz.s rel. Leben. (Illgens Zeitschr. 1839). Gretschel, kirchl. Zustände Lpz.s. 1839. Hase, das geistl. Schauspiel. 1858. Pressel, C. Cruciger. 1862.

V.

Ranke, III. 1852. Pressel, Leb. Amsd. 1862. Meier, Leb. Amsd. 1863. Ranke, IV. 1873.

VI.

Rettberg, Nürnb. Kunstleben. 1854. v. Eye, Leb. Dürers. 1860. E. Bloch, Albr. Dürer, belyst. 1874. Mayer, Spengleriana. 1830. Pressel, Spengler. 1862. O. Schade, Satiren und Pasqv. a. d. Ref. 1—3. 1856. Ranke, II. 1852. Soden, Beiträge. 1855.

VII. og VIII.

Ellendorf, die Carolingen I. 1838. Heppe, das Schulwesen d. Mittelalt. 1860. Röhrich, die Schule zu Schlettst. (Illgens Zeitschr. 1834). Platter, Autobiogr. v, Fechter. 1840. Koch, Mel.s schola privata. 1860. C. Schmidt Mel. 1861. Clausen, den Augsb. Conf. 1851. Ranke, III. 1852.

IX.

Uhlhorn, Urb. Rhegius. 1861. Wild, Brenz. 1864. O. Schmidt, Georg v. Anh. 1864. Meurer, Hausmann.

1863. Pressel, Speratus. 1862. Röhrich, Butzer og Sturm (Ev. Kal. 1858 og 1855). Collmann, Corvinus. 1864. Meurer, Myconius. 1864. Rudelbach, chr. Biographie, I. 1848. Vogt, Bugenhagen. 1867. C. Paludan-Müller, Grevens Fejde, I. 1853.

X.

Ranke, Fürsten und Völker im 16ten Jahrh. I. 1837. Deutsche Geschichte V. 1873. Prescott, Philip II. ved Moltke, I. og III. 1858. Barthol. Sastrow, v. Grote. 1860. Muther, Aus dem Universitätsleben (Anna Sabinus). 1866. Schwarz, das erste Jahrzehnd d. Univ. Jena. 1858. Ratzeberger, handschr. Geschichte v. Neudecker. 1850. G. L. Schmidt, J. Menius. 1—2. 1867. M. døde 1558 i Leipzig, hvor han, træt af Amsdorfs Plagerier, Aaret før havde modtaget et Præstekald.

Rettelser.

S. 3. Lin. 6 fra neden. Steder læs Stæder.
S. 83. Lin. 4 fra oven. Basel læs Bern.
S. 121. Lin. 15 fra oven. Nütze læs Nützel.
S. 156. Lin. 4 fra oven. siden læs Siden.
S. 156. Lin. 9 fra oven. disse læs disses.
S. 175 Lin. 8 fra neden. 1522 læs 1521 i Sptbr.
S. 198. Lin. 8 fra neden. i de læs i dem.
S. 202 Lin. 9 fra oven. hellige læs hemmelige.